

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

Per aspera ad astra - Tanulmányok neves pécsi jogászprofesszorok emlékére

PER ASPERA AD ASTRA

Tanulmányok neves pécsi
jogászprofesszorok emlékére

Szerkesztette
Krausz Bernadett - Mohay Ágoston - Niklai Patrícia Dominika

Krausz Bernadett – Mohay Ágoston – Niklai Patrícia Dominika (szerk.)

Per aspera ad astra

Tanulmányok neves pécsi jogászprofesszorok emlékére

Per aspera ad astra

Tanulmányok neves pécsi jogászprofesszorok emlékére

Szerkesztette:

Krausz Bernadett

Mohay Ágoston

Niklai Patrícia Dominika

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Óriás Nándor
Szakkollégiuma

Székhely: 7622 Pécs, 48-as tér 1.

Felelős kiadó: Prof. Dr. Kecskés László, dékán

Lektorálta:

Cseporán Zsolt (*Óriás Nándor Szakkollégium Közjogi Tagozatának mentora*)

Harci-Kovács Kolos (*Óriás Nándor Szakkollégium Civilisztika Tagozatának mentora*)

Hengl Melinda (*Óriás Nándor Szakkollégium Büntügyi Tagozatának mentora*)

Jusztinger János (*Óriás Nándor Szakkollégium Elméleti-történeti Tagozatának mentora*)

ISBN: 978-963-429-193-0

Pécs 2017

A kötet a Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány támogatásával jelent meg.

Tartalomjegyzék

Előszó	6
--------------	---

Tanulmányok Benedek Ferenc emlékére

<i>Jusztinger János</i> : Benedek Ferenc munkássága	8
<i>Lovas László</i> : Adásvétel mint tulajdonszerzési jogcím az ókori Rómában.....	16
<i>Németh Boróka</i> : Az elkövetői alakzatok a római büntetőjogban	28

Tanulmányok Csizmadia Andor emlékére

<i>Kühár Noémi Marianna - Niklai Patrícia Dominika</i> : Csizmadia Andor	41
<i>Békési Gábor</i> : Házasság a régi magyar jogban, különös tekintettel az érvényességi kellékekre	45
<i>Kühár Noémi Marianna</i> : A szerzetesrendek szerepe az egészségügy kialakulásában	56
<i>Niklai Patrícia Dominika</i> : Magyar oktatásügyi igazgatás a XVIII. század végén..	65
<i>Suhajda Máté</i> : A kivételes hatalom szabályozásának egyes kérdései, különös tekintettel a kormánybiztosi intézményre	75

Tanulmányok Lábady Tamás emlékére

<i>Benke József</i> : „Isteni milieu”- Emlékezés Lábady Tamásra	86
<i>Benke Lúcia</i> : A termékfelelősség intézményének fejlődése és egyes kérdései.....	91
<i>Szívós Alexander</i> : Az ügyvédi felelősségbiztosítás	102
<i>Udvardy Péter</i> : A könyvvizsgálat jelentősége és a könyvvizsgáló speciális felelőssége.....	114
<i>Krausz Bernadett</i> : A nem vagyoni kártérítés fejlesztése a bírói gyakorlatban és a sérelemdíj intézménye	125

Priol Kinga: Az anyagi pervezetés fogalmának meghatározása a polgári eljárásjog alapelveinek és a bíróság közrehatási tevékenységének vizsgálatán keresztül 135

Tanulmányok Földvári József emlékére

Nagy Zoltán András: Földvári József Professzor Úr emlékezete 156

Czotter Regina: A büntetéskiszabás sajátosságai az ítélkezési gyakorlatban 159

Fuchs Vivien: A praeterintencionális bűncselekmények és minősítésük 170

Fincza Dóra: A hamis tanúzás elkövetési magatartásainak sajátosságai a hazai és a nemzetközi szabályozás tükrében 181

Tanulmányok Szamel Lajos emlékére

Cseporán Zsolt: Visszhang a múltból – Szamel Lajos szellemi öröksége..... 200

Fajtai Krisztina: A közigazgatás hallgatása akkor és most 204

Nagy Katalin: A közigazgatási döntések bírósági felülvizsgálatáról – Szamel Lajos gondolatai a 2018-tól hatályba lépő reformok tükrében 213

Nezdei Mirabella Kitti: A kettős állampolgárságról – a keletkezés esetei, a státustörvény és a népszavazás..... 221

Krizsics Zorán: Gondolatok a vezetői felelősségről 231

Előszó

Az Óriás Nándor Szakkollégium (ÓNSZ) a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának szervezeti egysége, amely 2013 februárjában kezdte meg működését. A szakkollégium célja a tehetséggondozás, azaz, hogy a legkiválóbb hallgatók szakmai fejlődésében segítséget nyújtson, hozzásegítse a tagokat korszerű és magas színvonalú elméleti és gyakorlati tudás megszerzéséhez, és egyidejűleg pozitív közösségi élményekkel gazdagítsa tagjainak életét.

Szakkollégiumunk 2017-ben – a Pécsi Tudományegyetem fennállásának 650. évfordulója által is inspirálva – kétnapos tudományos konferenciát szervezett, amelyen az ÓNSZ minden tagozata (Bűnügyi, Civilisztika, Elméleti-Történeti, Közjogi) szerepet vállalt. Szakkollégistáink neves néhai pécsi jogászprofesszorok munkásságához kapcsolódóan tartottak előadásokat, az iskolateremtő oktatók munkásságának értékelésében pedig segítségünkre voltak olyan jelenlegi oktatók is, akik személyesen is ismerték a néhai professzorokat. E kötet a konferencián elhangzott előadásokat, valamint szakkollégistáink tanulmányait tartalmazza, ezáltal tisztelegve neves professzoraink, így Benedek Ferenc, Csizmadia Andor, Lábady Tamás, Földvári József és Szamel Lajos előtt.

Pécs, 2017. december 27.

A szerkesztők

Tanulmányok Benedek Ferenc emlékére

Jusztinger János

tanszékvezető adjunktus (PTE ÁJK Római Jogi Tanszék), az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának mentora

Benedek Ferenc munkássága¹

Tíz esztendeje már, hogy nincs köztünk a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának nemzetközi híró romanistája, Benedek Ferenc, aki sokunknak nyitott ablakot a tudomány és a szellem világára. A legendás professzor neve elválaszthatatlanul összefonódott a pécsi jogi karral: 1952-ben lépett először tanársegédként a katedrára és ötvenöt évig megszakítás nélkül oktatott. 1996. január 1-jével vonult nyugállományba, az egyetem szenátusa ekkor egyhangú határozatával ítélte oda Benedek Ferencnek a „*Professor Emeritus*” címet. Ezt követően is a tőle megszokott módon folytatta oktatói és kutatói munkáját. Vezette a római jog főkéllégiumát a levelező tagozaton, publikált, és aktív részt vállalt a tanszék mindennapi teendőiben. Életének szinte az utolsó napjaiig tanított a karon, 81. születésnapját is szigorló hallgatók vizsgáztatásával töltve: két héttel később, 2007. február 15-én hunyt el.²

Évtizedes munkával készített, a professzora jellemző munkamódszerrel végletekig csiszolt – első kiadásában 2013-ban Pókecz Kovács Attila által átdolgozott és társszerzőségében megjelent – tankönyve³ még a jövő jogászgenerációi számára is lehetővé teszi, hogy Benedek Ferenc tanítványainak

¹ Készült a PTE ÁJK Óriás Nándor Szakkollégiuma „*Per aspera ad astra*” címmel 2017. november 22-23-án megrendezett jubileumi emlékkonferenciájára. Elhangzott az Elméleti-történeti Tagozat ülésén 2017. november 22-én a jogi kar Faluhelyi Ferenc előadótermében.

² Benedek Ferenc életútjáról legutóbb ld. *Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc (1926-2007)*. In: *Hamza Gábor - Siklósi Iván* (szerk.): Magyar jogtudósok IV. Budapest 2014. 137-156. o.; *Jusztinger János: A pécsi jogi kar iskolateremtő római jogász professzora*. In: *Biró Zsófia - Jusztinger János - Pókecz Kovács Attila* (szerk.): *Antecessores Iuris Romani*. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből. Pécs 2016. 37-44. o.

³ *Benedek Ferenc - Pókecz Kovács Attila: Római magánjog*. Budapest - Pécs 2017⁵.

vallhassák magukat. Az általa létrehozott tudományos műhely, a pécsi Benedek-iskola legfőbb oktatási célkitűzése pedig napjainkban sem lehet más, mint a római magánjog korszerű, magas színvonalú, a civilizisztikai gondolkodásra való alapvető készség megszerzését biztosító oktatása.

I. Az egyetemi pálya

Benedek professzor a gyakornoki éveit a Közgazdaságtani és Statisztikai valamint a Polgári Eljárásjogi és Római Jogi Tanszéken párhuzamosan töltötte. Ezt követően – 1955-től már kizárólag a Római Jogi Tanszék mellett – tanársegéd, majd adjunktus, 1965-től pedig egyetemi docensként folytatta az oktatói munkát. Még ugyanebben az évben átvette a Római Jogi Tanszék vezetését, annak évtizedeken át volt emblematikus személyisége. 1975 és 1978 között a jogi kar dékánhelyettesi, majd 1978-tól – egyetemi tanári kinevezését követően – egy ciklusban a dékáni tiszttét is betöltötte. A kari emlékezet átgondolt, következetes és kiszámítható vezetőként őrizte meg személyét.

Az 1970-es években a helyi jogászképzés irányítása mellett Benedek Ferenc közreműködött az ekkor megszerveződő közgazdaságtudományi kar szakkönyvtárának kialakításában, és – a pécsi egyetemtörténet egyik legjelentősebb könyvtárépítőjeként⁴ – neki köszönhető a nemzetközi viszonylatban is számottevő, 5000 kötetet és bő 1000 kötetes folyóirat-gyűjteményt magába foglaló római jogi tanszéki szakkönyvtár létrehozása is. Különösen erős hatással volt e téren egykori tanítványára, Sólyom László későbbi köztársasági elnökre, aki professzora biztatására végezte el – jogi tanulmányaival párhuzamosan – az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosi képzését.⁵

⁴ Ehhez ld. *Pókecz Kovács Attila*: Benedek Ferenc a könyvtárépítő jogtudós (1926-2007), In: *Kokovai Szabina - Pohánka Éva* (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécs 2009. 273-282. o.

⁵ Az egykori tanítvány az Alkotmánybíróság elnökeként a következőképpen emlékezett Benedek professzorra. Ld. *Sólyom László*: Az Alkotmánybíróság hatáskörének sajátossága. Tanulmány és Ajánlás Benedek Ferencnek. In: *Hamza Gábor - Kajtár István - Zlinszky János* (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata

Tárgyát sohasem feledésre ítelt, poros történeti emlékként, hanem mindvégig a magánjogi stúdiumok didaktikai és dogmatikai alapvetéseként oktatta.⁶ Az előadásában a hangsúlyt mindig a vagyoni jog alapintézményeire helyezte, a további anyagrészekről inkább csak vázlatos áttekintést adott. Az objektív következetességgel vezetett római jogi vizsgái – sajátos módon – egyszerre tartoztak a legnehezebben teljesíthető és a legkedveltebb számonkérések közé. A tananyag részét képező alapvető jogtételek és összefüggések ismerete, a római jogi alapfogalmak szabatos használata minimumelvárás volt a szigorlókkal szemben.

A „rettegett szigorú” vizsgáztató és oktató „civilként” jószívú, előzékeny, kedves és jó humorú ember volt.⁷ A legapróbb részletek iránti figyelme és

123. Pécs 1996. 31-34. o.: „Benedek Ferencnek döntő befolyása volt arra, hogy jogász maradtam, és arra is, hogy milyen törekvések kormányozták pályámat. [...] Az egyetemet a professzorok teszik egyetememé. Benedek tanár úr nem akart „nagy professzor” lenni. [...] Azok az apró megjegyzések, utalások, amelyek akkor megfogtak minket, csak később álltak össze bennünk, s világozták meg, mit is képviselt Benedek Ferenc abban a világban: a tudomány és a szellemi teljesítmény értékének és saját értékrendjének függetlenségét a napi események és sikerek világától; a szakma szabályainak kérlelhetetlen megkövetelését. [...] Ritkán engedte meg magának - azt is inkább vigasztalásul -, hogy arra buzdított: a jog több, mint ami a Magyar Közlönyben van, ne törődjünk „ezzel a Duna-Tisza-közi betyársággal”, gyorsan tanuljuk meg és még gyorsabban felejtjük el. Használjuk ki ezt a néhány szabad évet az önművelésre: tanuljunk nyelvet és olvassunk, amennyit tudunk. [...] Meg lehetett nála ismerni a könyvek világát, hogy van ugyanannak a műnek jó és rossz kiadása, hogy mi az értéke egy bibliográfiának, hogy mitől lesz jeles egy könyvtár, megbízható egy kiadó, hogy melyik lexikon vagy kézikönyv miért jó vagy rossz, a régiek miért becsülendők. [...] Egy-egy megjegyzéséből megtanulhattuk, hogy van hivatalos és van tényleges szakmai hierarchia. [...] Amikor még nem utazhattunk úgy, mint a mai hallgatók, életre szóló benyomást tettek elbeszélései olaszországi tanulmányútjáról. [...] Hányszor felmerült az intő emlék, hogy Benedek Ferenc egy-egy szakkönyvet milyen hosszú ideig tanulmányozott, ízlelgetett, hogy egy-egy ötletet meddig hordozott, mígnem leírásra érettnek találta. [...] De legalább olyan felszabadító volt, hogy nem értékelte túl a jogászságot és a tudományt sem. Ki mással lehetett akkoriban az egyetemen Cervantesről vagy német novellákról beszélgetni...? [...] Benedek Ferenc hatása ilyen apró, de tartós impulzusokból adódott össze, amelyekkel nem hatni akart [...] ez a hatás nem célzott tanítás volt, s mindenkét az fogott meg belőle, amire akkori egyénisége éppen hangolta. Így van az, hogy noha a római jogi tanszéken nem tolonganak az örökösök, sokan vallják tanítványának magukat.”.

⁶ Amint már Benedek professzor tanszéki elődje, a pécsi romanisztika pátriarchai kort megélt professzora, Óriás Nándor is kiemelte a római jog mint elsőrendű „Schul- und Lehrrecht” formális képző erejét, s kora jogásznemzedéke felé követendő példaként állította a római juristák gyakorlat-orientáltságát, az életközeli jogalkalmazást és a rugalmas jogfejlesztést. Ld. *Benedek Ferenc - Jusztinger János*: Óriás Nándor, In: *Hamza Gábor - Siklósi Iván* (szerk.): *Magyar jogtudósok IV.* Budapest 2014. 77-87. o.

⁷ Ld. Szilágyi László beszélgetése Dr. Kecskés Lászlóval: Benedek Ferenc (1926-2007) [http://pte.hu/legendas_professoraink/benedek_ferenc (2017.12.03.)]: „Nem igazán tudni, hogy vizsgáztatói szigora nem csupán színlelt, felvett modor volt-e. Valószínűleg nem: annál sokkal

éleslátása nem csupán a jogtudomány területeire, hanem az általános társadalomtudományi alapkérdésekre is kiterjedt. Olyan tárgykörök kapcsán is gyakorta ámulatba ejtette munkatársait és barátait, mint például az egyetemes és a magyar történelem, a legújabb kori hadtörténet. A római jogot is „ars”-ként művelő professzor művészetek iránti érzékenységének alátámasztására hozható számos példa közül kiemelhető, hogy lexikális pontossággal ismerte szeretett Itáliája képzőművészeti alkotásait, de jól mutatja e tényt egyebek mellett az is, ahogyan – szavait idézve – „megkopott” spanyol nyelvtudását még halála előtt néhány évvel is Cervantes Don Quijote-jának eredetiben való könnyed olvasgatásával igyekezett felfrissíteni.⁸

II. A tudományos kutatások főbb irányai

Benedek Ferenc tudományos kutatásai döntően olyan kérdéseket vizsgáltak, amelyek a római magánjog indokolatlanul elhanyagolt területeinek tekinthetők, számos munkájával ugyanakkor azt is igazolta, hogy a romanisztikában zsákutcába jutott kutatások, megválaszolatlanul hagyott részkérdések is feloldhatók és tisztázhatók, ha új nézőpontba helyezük azokat. Előbbit jól példázza a személyjog köréből a *senatusconsultum Silanianum*⁹ tárgyaló tanulmánya, amellyel az i.sz. 10. században született – a családfő erőszakos halála esetén a vele egy fedél alatt tartózkodó, s őt meg nem védő rabszolgák halálbüntetését előíró – szenátusi határozat tárgyalását a nemzetközi romanisztikában is újra előtérbe hozta. Itt kell említést tennünk a családjogi kutatásai körében közzétett, a férji hatalom megalapítására szolgáló ügyletek, illetve a házasságkötés alakszerűségeiről

jobban szerette választott tárgyát. Elvárta, hogy a lehető legjobban tanulják meg. Őt és fél évtizeden át tartotta magát ehhez az elvhez. Ne feledjük: évtizedek múltán nem a legenyhébb, hanem a legkeményebb tanárok emléke marad fenn. Benedek Ferencre sokan, sokáig fognak emlékezni...”.

⁸ *Jusztinger János - Benke József: Benedek Ferenc (1926-2007). Expressis Verbis: a pécsi jogi kar lapja 2/12., 2007, 5. o.*

⁹ *Benedek Ferenc: A Senatus Consultum Silanianum. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 28. Budapest 1963. 1-47. o.*

értekező írásáról, melyben meggyőzően bizonyította a *manus*-alapító ügyletek és a házasságkötés közötti distinkció helyességét.¹⁰

Benedek professzor tudományos életművében a legmeghatározóbb területet mindvégig a dologi jogi kutatások jelentették. Már az első, a *iusta causa traditionis* tárgykörében egyetemi tanársegédként publikált tanulmányával nagy hazai és nemzetközi – elismertséget szerzett.¹¹ A jóhiszemű birtokos gyümölcsszerzése,¹² a *probatio diabolica*,¹³ az *actio Publiciana* eredete és funkciója,¹⁴ a *derelictio*¹⁵ és a *iactus missilium*¹⁶ kérdéskörénél is olyan kiindulási paradigmát javasolt, amely alapul vételével a szakirodalomban sokat vitatott tételek egyszerűen elestek, és a római juristák alkalmazta jogi megoldások kristálytisztá értelmezést nyertek. Benedek professzor a tulajdonszerzési módok témájával kapcsolatban igazolta, hogy az egyes részproblémák meglepő módon egyszerű magyarázatot kapnak, ha – tekintettel a tulajdonosi pozíció származékos tulajdonszerzéseknél szükségszerűen

¹⁰ *Benedek Ferenc*: A manus-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római jogban. Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből 10. Pécs 1979. 7-52. o.

¹¹ *Benedek Ferenc*: A iusta causa traditionis a római jogban. *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 8. Budapest 1959. 1-46. o.; *Ferenc Benedek*: Die iusta causa traditionis im römischen Recht. *Acta Iuridica Academiae Scientiarum Hungaricae* IV/1-2. sz. 117-171. o.

¹² Ferenc Benedek: Fruchterwerb des Eigentümers und des gutgläubigen Besitzers im römischen Recht, In: *Jaime Roset Esteve* (szerk.): *Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias con motivo de sus bodas de oro con la enseñanza (1936-1986)*. I. Madrid 1988. 79-114. o.

¹³ *Benedek Ferenc*: A probatio diabolica kérdéséhez, In: *Ádám Antal - Benedek Ferenc - Szita János* (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 95. Pécs 1980. 31-46. o.; *Ferenc Benedek*: Zur Frage des „diabolischen Beweises“, In: *Franco Pastori* (szerk.): *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, IV. Milano 1983. 445-468. o.

¹⁴ *Ferenc Benedek*: Ursprung und Funktion der actio Publiciana, In: *Both Ödön* (szerk.): *Studia in honorem Velimirii Pólay septuagenarii*. Pólay Elemér emlékkönyv. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta iuridica et politica* 33. Szeged 1985. 71-91. o.; *Benedek Ferenc*: Az actio Publiciana eredete és funkciója. *Jogtörténeti Tanulmányok* 6. Pécs 1986. 23-38. o.; *Benedek Ferenc*: Az actio Publiciana eredete és funkciója, In: *Máthé Gábor - Zlinszky János* (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest 1995. 37-58. o.

¹⁵ *Benedek Ferenc*: Derelictio, occupatio, usucapio. *Jogtörténeti Tanulmányok* 5. Pécs 1983. 7-31. o.

¹⁶ *Benedek Ferenc*: Így szórták a pénzt Rómában. A iactus missilium problémája a római jogban, *Jogtudományi Közlöny* 9/37. sz. 1982. 698-706. o.; *Ferenc Benedek*: Iactus missilium, In: *Vincenzo Giuffrè* (szerk.): *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino*, V. Napoli 1984. 2109-2129. o.

fennálló bizonytalanságára – elfogadjuk az elbirtoklás intézményének ezekben az esetekben játszott nélkülözhetetlen szerepét.¹⁷

Az 1969-ben megvédett – sajnos azóta is kiadatlan – kandidátusi értekezésnek úgyszintén fajsúlyos, de már kötelmi jogi témát, a jogalap nélküli gazdagodás intézményét választotta, melynek vizsgálatára még számos tanulmányban visszatért.¹⁸ A kötelmi jog körében meghatározóak továbbá a *senatusconsultum Macedonianum* céljáról és keletkezési körülményeiről magyar, illetve német nyelven közzétett szakcikkei.¹⁹ Benedek Ferenc utolsó kutatásaiban a római büntetőjog felé is fordult. A tettesség és a részesség,²⁰ majd a felbujtó és a bűnsegéd,²¹ valamint az önhatalom, a jogos védelem és a végszükség²² kazuisztikájának elemzése során meggyőzően mutatta ki, hogy a modern büntetőjog intézményei sem nélkülözik a római jogi előképeket. Amennyire nem azonosíthatjuk tehát a római jogot csupán a magánjoggal, úgy fenntartásokkal kell kezelni azt az állítást is, miszerint a szoros értelemben vett *ius privatum* körén

¹⁷ Benedek Ferenc: Jóhiszemű tulajdonszerzés ingó dolgok felett és a „nemo plus iuris” elve, In: *Ádám Antal - Benedek Ferenc - Farkas József* (szerk.): Kauser Lipót emlékkönyv. *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 100. Pécs 1982. 39-57. o.; *Ferenc Benedek*: Die Sicherheit des rechtsgeschäftlichen Verkehrs und das römische Eigentumsrecht, *Index* 16. 1988. 9-14. o.

¹⁸ Benedek Ferenc: A jogalap nélküli gazdagodási kötelelem létesítő tényei a klasszikus római jogban, In: *Pap Tibor - Ádám Antal* (szerk.): Jubileumi tanulmányok II., Pécs 1967. 51-79. o.; *Benedek Ferenc*: Pénztulajdon és kondíció a római jogban. *Jogtörténeti Tanulmányok* 1. Pécs 1968. 251-269. o.; *Benedek Ferenc*: Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban, *Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből* 15., Pécs 1984. 7-52. o.; *Benedek Ferenc*: A *condictio* mint a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze. In: *Ádám Antal* (szerk.): Jubileumi tanulmányok, XL. *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 105. Pécs 1985. 29-47. o.; *Benedek Ferenc*: Tartozatlan fizetés a római jogban, *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* 18. Pécs 1987. 40-68. o.

¹⁹ Benedek Ferenc: A *Senatusconsultum Macedonianum* célja és keletkezési körülményei. In: *Ádám Antal* (szerk.): A Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar Jubileumi Évkönyve. Pécs 1975. 29-47. o.

²⁰ Benedek Ferenc: Tettesség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. In: *Szabó Béla - Péter Orsolya* (szerk.): Ünnepi tanulmányok, V. *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag.* Miskolc 1998. 209-230. o.

²¹ Benedek Ferenc: A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban. In: *Jakab Éva* (szerk.): *Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára.* *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica* 65. Szeged 2004. 46-61. o.

²² Benedek Ferenc: Önhatalom, jogos védelem és végszükség a római jog forrásaiban. In: *Tóth Mihály - Herke Csongor* (szerk.): *Tanulmányok dr. Földvári József professzor 75. születésnapja tiszteletére.* Pécs 2001. 2-15. o.

kívül eső területek – mint például a római büntetőjogi rendelkezések – a maguk kidolgozatlanságában egyáltalán nem szolgálhattak vezérfonalul a későbbi korok jogalkotói számára.

Benedek Ferenc kutatásainak számos eredeti gondolatát a nemzetközi római jogász társadalom is élénk érdeklődéssel fogadta, nem lehet véletlen, hogy többnyire idegen, német és olasz nyelven megjelent publikációiban közölt tudományos eredményeire a romanisztika legnevesebb olasz, német, spanyol, lengyel képviselői is hivatkoztak munkáikban. A nemzetközi viszonylatban is jelentős szakmai elismertség megalapozása az 1960-as évek elején, az Università di Roma Római Jogi Intézetében töltött tanulmányúttal vette kezdetét, amely egyszersmind a romanisztika legtekintélyesebb képviselőivel²³ való személyes kapcsolat kialakítására is alkalmat adott. Tudományos párbeszédet folytatott számos olasz és spanyol egyetem romanistájával, gyümölcsöző kapcsolatokat ápolt német, holland, svájci, finn, lengyel, osztrák professzortársaival, köztük a német romanisztika atyamesterével, Max Kaserral is. Közel kéttucat előadást tartott Róma, Bécs, Graz, Varsó, Krakkó, Halle, Marburg, Bayreuth, Split, Zágráb, Újvidék egyetemlein. Benedek Ferencet több nemzetközi tudományos társaság – így például a brüsszeli székhelyű Société Internationale des Droits de l'Antiquité, illetve a római Gruppo di Ricerca sulla Diffusione del Diritto Romano – is tagjai közé fogadta. Tagja volt továbbá az Ókortudományi Társaságnak, valamint 1980-tól tíz éven át közreműködött az MTA Állam-és Jogtudományi Bizottságának tudományszervezési tevékenységében is.

Benedek Ferenc oktatói és kutatói teljesítményének elismerésül 1974-ben elnyerte az Oktatásügy Kiváló Dolgozója címet, 1992-ben a Baranya Megyei Közgyűlés Tudományos és Felsőoktatási Díjában részesült, 2000-ben pedig megkapta Pécs Megyei Jogú Város Millenniumi Díját. A Magyar Köztársaság elnöke 1994-ben Szent-Györgyi Albert-díjjal, míg 2002-ben Széchenyi-díjjal

²³ Mint Edoardo Volterra, Francesco Orestano és Emilio Betti.

tüntette ki. Az emléke előtti tisztelet jeleként a Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont Jog- és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtára Benedek Ferenc nevét viseli.

Benedek professzor a római jog iránt őszintén érdeklődő hallgatókat csakúgy, mint valamely probléma megoldásán esetenként hiába fáradozó idősebb-fiatalabb kollégáit mindvégig önzetlenül támogatta értékes gondolataival, amelyek így mindannyiunk ajándékaivá lettek. Nem csupán a pécsi jogi kar számos jelenlegi professzora tekint ezért mestereként Benedek Ferencre, de az *alma mater* falain kívül kutatói-oktatói pályára lépett számos egykori tanítványa is. A pécsi romanista iskola²⁴ így egy valódi tudós mindennapi tevékenysége által válhatott olyan tudományos műhellyé, melynek tagjai kivétel nélkül iskolateremtőként tisztelik Benedek professzort.²⁵

²⁴ Római jogászként ő volt a mestere a fiatalon elhunyt Éles Gyulának, szakmai irányítása mellett a jogi tanulmányait Budapesten folytató Bessenyő András kandidátusi, míg Pókecz Kovács Attila PhD-fokozatot szerzett. Vö. *Jusztinger János - Pókecz Kovács Attila: Római Jogi Tanszék*. In: *Ádám Antal* (szerk.): *A pécsi jogi kar 90 éve*. Pécs 2013. 77-78. o.

²⁵ Erről ld. *Jusztinger János: Az antik római jogtudós-jog és a pécsi Benedek-iskola*. In: *Jusztinger János - Csoknya Tünde Éva* (szerk.): *A római jog alapfogalmai*. Budapest - Pécs 2016, 19-24. o.

Lovas László

az *ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja*

Adásvétel mint tulajdonszerzési jogcím az ókori Rómában

I. Bevezetés

A római jog formátlan tulajdonátruházó ügylete a *traditio* volt, melynek két kollektív feltétele alakult ki: a birtokszerzés, vagyis a dolog birtokának az átadása, illetve egy jogszerű tulajdonszerzési jogcím. Ez utóbbi körében az *emptio causa* az áruforgalom szempontjából nyilvánvalóan az egyik legfontosabb jogcím lehetett már az antik Rómában is.¹ Az adásvétel tehát egy kötelmi jogi ügylet, és mint ilyen önmagában dologi jogi hatállyal nem rendelkezett, azonban feltételként szolgált az érvényes tulajdon-*traditio*hoz.²

Paulus a *traditio*val kapcsolatban a fent említett kondíciókat – különös módon – általánosságban is megfogalmazta:

D. 41, 1, 31 (Paulus libro 31 ad edictum):

Nunquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.

A dolog pusztá *traditio*jával nem száll át a tulajdonjog, mert az csak akkor történik meg, ha van adásvétel vagy más jogszerű szerzési jogcím, amely általában megelőzi a *traditio*t.

¹ *Benedek Ferenc-Pókecz Kovács Attila*: Római magánjog. Budapest - Pécs 2013. 192. o. Az antik római emptio venditiohoz a legújabb hazai szakirodalomból ld. *Jusztinger János*: Az új Ptk. adásvételi szerződési általános szabályainak római jogi előképei I. Az árucserétől a konszenzuális adásvételig. In: *Jusztinger János - Pókecz Kovács Attila* (szerk.): Tanulmányok az új Ptk. egyes szerződéseinek római jogi alapjai köréből. Budapest - Pécs 2017. 39-62. o.

² *Jusztinger János*: Tulajdonátruházás adásvétellel az ókori Rómában az új Ptk. rendelkezéseinek tükrében. *Jura* 2016/2. sz. 74. o.; *Jusztinger János*: Az új Ptk. adásvételi szerződési általános szabályainak római jogi előképei II. Az adásvétel alapján történő tulajdonszerzés elméleti és gyakorlati kérdései az ókori Rómában és hatályos polgári jogunkban. In: *Jusztinger János - Pókecz Kovács Attila* (szerk.): Tanulmányok az új Ptk. egyes szerződéseinek római jogi alapjai köréből. Budapest - Pécs 2017. 63-64. o.

Gaius szintén nevesíti a *traditio*val történő tulajdonátruházás esetében az adásvétel jogcímét:

Gaius 2, 19-20:

Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum tradidero sive ex venditionis causa sive ex donationis sive quavis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim.

Res nec Mancipi magával a *traditio*val válik más teljes tulajdonává feltéve, ha azok testi dolgok és ezért képesek *traditio*ra. Ezért, ha én átruházok rád ruhát, aranyat vagy ezüstöt adásvétel vagy ajándékozás jogcímén vagy bármilyen más jogcímén, a tulajdonjoga azonnal a tied lesz feltéve, ha annak a tulajdonosa vagyok.

II. Tulajdonosi minőség

A *causa emptio*is ún. generikus *causa*, amely alapján különböző funkciókat tölthet be. Készvétel esetében a tulajdonjog megszerzését igazolja, azonban a konszenzuál-vétel esetében a tulajdonjog átszállása csak a birtokátruházással egyidejűleg történik meg. Ennek ellenére a rómaiak ezt mégsem *causa solvendine*nek, vagyis teljesítési jogcímnek, hanem az adásvételi szerződés jogcímén alapuló ügyletnek tekintették. Ennek oka abban keresendő, hogy a *stipulatio* útján történő tulajdonátruházás megkívánja az átruházótól, hogy a szerző felet civiljogi tulajdonossá tegye.³

Ezt a következő fragmentummal támasztja alá Benedek:

³ Benedek Ferenc: A iusta causa traditionis a római jogban. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 1959/8. sz. 15. o.

D. 18, 1, 25, 1 (Ulpianus libro 34 ad Sabinum):

Qui vendidit necesse non habet fundum emptoris facere, ut cogitur qui fundum stipulanti spopondit.

Attól a személytől, aki eladja a dolgot, nincs megkövetelve, hogy átruházza a tulajdonjogot, azonban aki *stipulato* által ígéri a dolgot, kényszerítve van, hogy ezt megtegye.

Moyle szerint szintén nem szükséges a jogcím megléte, a tulajdonosi minőség igazolására. Ezen felül, szerinte a vevő amennyiben észleli, hogy az eladó nem volt tulajdonos, mindaddig nem kap keresetet ellene, amíg az igazi tulajdonos nem bizonyítja a jogcímét:⁴

C. 8, 44, 3 (Imperatores Severus, Antoninus):

Qui rem emit et possidet, quamdiu evicta non est, auctorem suum propterea, quod aliena vel obligata res dicatur, convenire non potest.

Aki vesz egy dolgot, és megszerzi annak birtokát mindaddig, amíg nincs *evictio*, nem tud keresetet indítani az eladó ellen azon az alapon, hogy ő azt állította, a saját tulajdonát adja el, pedig az valójában máshoz tartozott vagy meg volt terhelve.

D. 19, 4, 1, pr. (Paulus libro 32 ad edictum):

Sicut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor, ita pretium aliud, aliud merx (...) multumque differunt praestationes. Emptor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito, venditori sufficit ob evictionem se obligare possessionem tradere et purgari dolo malo: itaque, si evicta res non sit, nihil debet.

⁴ John Baron Moyle: The contract of sale in the civil law: with references to the laws of England, Scotland and France. Oxford 1892. 102. o.

A töredék szerint, a vevő kötelessége, hogy a pénzdarabok tulajdonjogát átruházza az eladóra, az eladó kötelezettsége azonban kimerül annyiban, hogy *evictio* esetében kötelezze magát, átadja a dolog birtokát, és mentes legyen *dolus malus* alól.

Ezek alapján megállapítható, hogy a tulajdonosi minőség a *stipulatio*val ellentétben nem volt feltétele az a *traditio emptio*nis *causa*ának. A tulajdonjog átruházása sem volt feltétele az ügyletnek, így csak azon az alapon, hogy az eladó nem volt tulajdonos nem is lehetett ellene keresetet indítani. Ehhez szükség volt, hogy a vevőtől követeljék a *merxet* az árut. Tehát az igazi tulajdonosnak bizonyítania kellett tulajdonjogának fennállását a dolgon. Ebből következőleg a nem *dominustól* való adásvétel jogcímén történő szerzés tulajdonképpen nem más, mint az elbirtoklás egyik esete. A *causa emptio*nis így egyben *iustus titulus usucapio*nis tehát elbirtoklási jogcím is lesz.⁵ Ahogyan Gaius is említette a nem tulajdonostól szerzésnél tulajdonjogot nem szerez a vevő, de a római jog rendszeréből következően a későbbiekben az elbirtoklás feltételeinek teljesítésével még is szert tehet rá.

Az *emptio venditio titulus* alapján történő *traditio* különleges esetének számít, amikor a dolog a *res mancipi* körébe esik.

⁵ *Jusztinger János*: Tulajdonszerzés és vételárfizetés a római adásvételnél. *Jura* 2013/1. sz. 23. o. A kérdés erősen kapcsolódik a *probatio diabolica* témaköréhez vagyis, hogy a származékos úton szerzőnek meddig kell visszamennie tulajdonjoga igazolásáért. *Benedek Ferenc* egy másik tanulmányában ennek feloldását az *usucapio*ban találta meg. Ez a jogintézmény tudja igazolni származékos szerzőmódok esetén a tulajdonjogot (tágabb értelemben a nem tulajdonostól szerzés esetén is). Ld: *Benedek Ferenc*: A *probatio diabolica* kérdéséhez. in: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 1980/95. sz. *Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Diószdi György szintén folytatott kutatásokat a témában. Meglátása szerint származékos tulajdonszerzés esetében a felperesnek csak azt kell bizonyítania, hogy formailag a szerzés megfelelt a szabályoknak. Ha ezt sikerült a felperesnek bizonyítania, az alperesre száll a bizonyítási teher, hogy a saját tulajdonjogát bizonyítsa. Ld: *György Diószdi*: *Ownership in Ancient and Preclassical Roman law*. Budapest 1970. 155-156. o.

Gaius 2, 41:

Nam si tibi rem mancipi neque mancipaui neque in iure cessero, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa esset.

„Ha ugyanis neked egy *res mancipit* se nem mancipáltam, se nem cedáltam *in iure*, csak átadtam neked, a dolog a vagyonod részévé vált, a *ius Quiritium* alapján azonban az enyém marad mindaddig, amíg azt te birtoklással el nem birtokoltad: ha egyszer ugyanis, már befejezted az elbirtoklást, attól kezdve teljes joggal a tieddé válik, azaz egyrészt a vagyonodba tartozik az a dolog, és egyúttal a *ius Quiritium* alapján is a tied, mintha csak mancipálták vagy *in iure* cedálták volna.”⁶

Ebben az esetben tehát nagyon hasonló helyzetben vagyunk, mint ha nem tulajdonostól szereztünk volna. Ilyenkor szintén az elbirtoklás nyújtott megoldást oly módon, hogy rendes *quiritár* tulajdonossá tette a vevőt, még *traditio* esetében a nem tulajdonos vált tulajdonossá.

III. Jogcím érvényessége

A szakirodalomban nem egységes az álláspont a jogcím érvényességének megkövetelése vonatkozásában. Kérdés ugyanis, hogy érvénytelen jogcím esetében lehetséges-e az elbirtoklás. Schulz szerint a kötelelem érvényessége nem követelmény az elbirtoklás megállapításához.

⁶ Brósz Róbert (ford.): Gaius institúciói. Budapest 1995. 53. o.

D. 18, 1, 41, 1 (Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem):

Mensam argento coopertam mihi ignoranti pro solida vendidisti imprudens: nulla est emptio pecuniaque eo nomine data condicetur.

Eladtál nekem egy asztalt ezüsttel bevonva, azzal a megállapodással, hogy ez tömör ezüst. Azonban egyikünknek sem volt tudomása arról, hogy ez nem az. Az adásvétel érvénytelen és a vételár *condictio*val visszakövetelhető.

Schulz szerint ez a fragmentum bizonyítékul szolgál az állítására, hiszen a *condictio* csak akkor alkalmazandó, ha a tulajdonjog átszállt.⁷ Ez a megközelítés azonban valószínűleg nem helytálló. Iulianus tanítványa Africanus fektette le azt a *vulgo traditum* szemléletet, hogy a dolog birtokosa nem szerzi meg *usucapion pro emptore* a dolog tulajdonjogát, hacsak meg nem vette azt valójában:⁸

D. 41, 4, 11 (Africanus libro septimo quaestionum):

Quod vulgo traditum est eum, qui existimat se quid emisse nec emerit, non posse pro emptore usucapere, hactenus verum esse ait, si nullam iustam causam eius erroris emptor habeat: nam si forte servus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei se emisse atque ita tradiderit, magis esse, ut usucapio sequatur.

Általában azt mondják, hogy aki úgy gondolja, hogy vett valamit, de tulajdonképpen mégsem vette meg, az nem tud elbirtokolni *pro emptore*. De ez csak akkor igaz, ha a vásárlónak nincs jogilag érvényes indoka erre a tévedésre. Így ha például, ha egy rabszolga vagy egy *procurator*, akinek ő kijelölte, hogy vásárolja meg a dolgot, jelenti,

⁷ *rec. Fritz Schulz:* Derkje Hazewinkel - Suringa, Mancipatio en traditio. Bijdrage tot de kennis van de eigendomsoverdracht in het Romeinische recht, Alphen aan den Rijn 1931. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung, 1932/52., 547. o.

⁸ *Alan Watson:* Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History. Oxford, Portland, Oregon 2001. 19. o.

hogy megvásárolta és utána átadja azt, a jobb nézet az, hogy az elbirtoklás megengedhető.

Benedek szintén így gondolja – megcáfolva Schulz elméletét – ugyanis szerinte a német jogtudós által citált töredék csupán a vételár tulajdonjogának átszállásáról szól, és ehhez kapcsolódik a *condictio*. Magára az árura azonban ez a jogintézmény nem vonatkozik.⁹ Másrészt állításának igazolására az alábbi Paulustól származó *Digesta fragmentumot* is felhasználja:

D. 41, 4, 2, pr. (Paulus libro 54 ad edictum):

Pro emptore possidet, qui re vera emit, nec sufficit tantum in ea opinione esse eum, ut putet se pro emptore possidere, sed debet etiam subesse causa emptionis ...

Aki vásárlóként birtokol egy dolgot, annak nem elegendő csupán a véleménye, hogy ő vásárlóként birtokol, de szükséges egy jogcím is, hogy ő valóban megvette a dolgot.

Itt tehát az elbirtokláshoz kapcsolódva Paulus egyértelműen kiemeli a jogcím meglétének az elengedhetetlen voltát.

Kivételes esetekben, azonban mégis megengedték az elbirtoklást érvénytelen jogcím esetén is mely azért lényeges, mert az elbirtoklás jogcímei között találjuk többek között a tulajdon-*traditio* jogcímeit is. Tehát a jogcímek érvényességét bizonyos esetekben áttörték speciális szabályok, így ezekben az esetekben bár adásvételi jogcímen tulajdonátruházás nem mehetett végbe, de az elbirtoklás megengedett volt.¹⁰

⁹ Benedek: *A iusta causa traditionis...* 17. o.

¹⁰ Benedek - Pókecz Kovács i.m. 200. o.

D. 6,2,7,2 (Ulpianus libro 16 ad edictum):

Marcellus libro septimo decimo digestorum scribit eum, qui a furioso ignorans eum furere emit, posse usucapere ...

Ha valaki vásárol egy dolgot egy embertől, aki őrült, ezt a körülményt figyelmen kívül kell hagyni, és a vevő meg tudja szerezni a dolgot elbirtoklás által.

IV. Vételár

Az *emptio venditio* mint *traditio causa* tekintetében még a vételárnak van nagy jelentősége.¹¹ Ahogy a fentiek értelmében már megemlítettük, az áruval ellentétben a *pretium* tulajdonjoga még érvénytelen kötelmi ügylet esetén is átszállt az eladóra. Ez alapján a szolgáltatások teljesítésére a *iustinianusi* jogban a következő szabály érvényesült:

D. 19, 1,13,8 (Ulpianus libro 32 ad edictum):

Offerri pretium ab emptore debet, cum ex empto agitur, et ideo etsi pretii partem offerat, nondum est ex empto actio: venditor enim quasi pignus retinere potest eam rem quam vendidit.

Ha a vásárló keresettel akar élni a vásárlás miatt, a vételárat teljes egészében fel kell ajánlania, és ezért ha csak egy részét ajánlja fel a vételárnak, keresetre nincs lehetősége. Az eladónak lehetősége van visszatartani az árut, amit eladott.

A fragmentum utolsó mondata az, amely igen fontos lehetőséget tartalmaz. Tehát az *actio empti* alkalmazási lehetőségéről rendelkezik. Abban az esetben, ha a vételárat nem ajánlották fel, az eladónak lehetősége volt ún. *quasi pignus retinere*

¹¹ A vételárról az ókori római jogban áttekintően ld. *Jusztinger János: A vételár az ókori római adásvételnél.* Budapest-Pécs 2016; *Jusztinger János: A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római forrásaiban.* Doktori értekezés. PTE ÁJK, Pécs 2012.

alapján fenntartani a tulajdonjogát az árun. Ezzel a látszólagos zálogjogi intézménnyel a hitelező biztosítva van mindaddig, amíg a követelése nincs kiegyenlítve.¹² De ahogy említettük ez csupán egy *quasi-pignus* mely arra ad jogot, hogy az eladó visszatartsa a dolog átadását a vételár felajánlásáig. Ezt funkcionális szünallagmának hívjuk, amely azt jelenti, hogy az adásvételi szerződés megkötése után a felek csak akkor követelhetik a teljesítést, ha maguk már ezt megtették, vagy az egyidejű teljesítésre készen állnak így védve magukat, hogy a másik félnek ellenszolgáltatás nélkül szolgáltatassanak.¹³ Ez a dogma a későbbiekben az *exceptio non adimpleti contractus* nevet kapta.¹⁴

A fent említett forráshely mellett további rendelkezések is biztosították, hogy a felek megfelelő védelemben részesüljenek:

I. 2, 1, 41:

Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferentur: venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed et si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri.

„Már most, ha a dolog ajándék, hozomány, vagy bármi más címen adatik át, a tulajdon kétségen kívül átszáll; de az eladott és az átadott dolgok tulajdonát a vevő csak akkor szerzi meg, ha az eladónak a vételárat megfizette, vagy őt más módon kielégítette, pl. maga helyett más adóst állítva, vagy zálogot

¹² *Michael Braukmann*: Pignus: das Pfandrecht unter dem Einfluss der vorklassischen und klassischen Tradition der römischen Rechtswissenschaft. Göttingen 2008. 51. o.

¹³ *Bessenyo András*: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Budapest-Pécs 2010. 380. o.; Ld. A német polgári törvénykönyv tartalmazza ezt a szabályt (BGB 320. §)

¹⁴ *Andrew Lewis - David John Ibbetson* (szerk): The Roman Law Tradition. Cambridge University Press, Cambridge 1994. 189. o.

adva. Ezt a XII táblás törvény is így rendeli, de joggal lehet mondani, hogy a *ius gentium*ból, illetőleg a természetes jogelvekből is következik. De ha az eladó a vevőnek hitelt nyújtott, azt kell mondanunk, hogy a dolog rögtön a vevőé lesz.”¹⁵

A iustinianusi Intitúciók szerint, bár szükség volt a vételár megfizetésére ahhoz, hogy a tulajdonjog átszálljon, azonban ezt a szabályt bizonyos esetekben áttörték, így ha egyéb biztosítékot nyújtva ruházták át a dolgot (zálog, kezesség) akkor a *pretium* szolgáltatása már nem volt feltétel. Továbbá a töredék utolsó mondata szerint már az eladó hitele is elegendő volt az ügyletnek. A vételár megfizetése Levy szerint sem volt feltétele a tulajdonátruházásnak a klasszikus jogban. Szerinte ez a szabály a nyugat-római vulgárjogban jelentkezett először, amely ezt követően elterjedt.¹⁶ A *Digesta* további két támpontot nyújt számunka a vételárfizetéssel kapcsolatban. Tulajdonképpen mind a kettőben egyre csökkentik ennek megtörténének a jelentőségét:

D. 18, 1, 53 (Gaius libro 28 ad edictum provinciale):

Ut res emptoris fiat, nihil interest, utrum solutum sit pretium an eo nomine fideiussor datus sit. Quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissore aut pignore dato, proinde sit, ac si pretium solutum esset.

Annak érdekében, hogy a tulajdonjog a vevőre átszálljon, nem lényeges, hogy a vételár meg van-e fizetve vagy kezes van-e állítva. A kezeszt szélesebb értelemben kell érteni, ami azt jelenti, hogy biztosítékot nyújtanak a vételárra bármilyen módon az eladónak.

¹⁵ Mészöly Gedeon *iff.* (ford): Justinianus császár institúciói négy könyvben. Budapest, 1991. 56. o.

¹⁶ Ernst Levy: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property.* Philadelphia 1951. 131-132. o.

Például tartozásátvállalás, zálogadás ugyanaz, mint ha a vételár meg lenne fizetve.

Gaius eme forrásszövegben nem jelöli meg a szerzémódot, így az utalhat *mancipatióra* és *traditióra* egyaránt.¹⁷ Ennek jelentősége abban rejlik, hogy egyes szerzők szerint a vételárfizetés csak a *res Mancipi* átruházása során volt feltétel, még a *res nec Mancipi* mentes volt ez alól a szabály alól.¹⁸ Karlowa szerint azonban a vételárfizetés a *mancipatio* során magából az ügylet jellegéből következőleg elengedhetetlen, így ez a szabály elsősorban a *res nec Mancipi traditióval* történő átruházására vonatkozott.¹⁹

Végül Pomponius tágította a *pretium* megfizetésére vonatkozó szabályokat a legvégsőkig:

D. 18, 1, 19 (Pomponius libro 31 ad Quintum Mucium):

Quod vendidi non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit aut satis eo nomine factum vel etiam fidem habuerimus emptori sine ulla satisfactione.

Amit eladtam nem válik a vevő tulajdonává, amíg a vételárat ki nem fizette nekem, vagy biztosítékkal el nem látta a fizetés, hacsak nem bízik meg a jóhiszeműségében a vevőnek, mindenféle biztosíték nélkül.

Pomponius szerint tehát a vételár megfizetése olyannyira a felek megegyezésén, akaratán múlik, hogy mindenféle formális biztosíték nélkül is végbemehetett a tulajdonátszállás. A vevő jóhiszeműsége (*fidem habuerimus emptori*) jogilag ugyanolyan erős biztosítékká válik, mint az egyéb kötelmi vagy dologi jogi védelem. Nyilvánvaló tehát, hogy ha az eladó a vételár kiegyenlítése nélkül kívánta

¹⁷ *Jusztinger*: A vételár... 174. o.

¹⁸ *Emilio Albertario*: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita Romana. In: Studi di diritto romano III (szerk. Emilio Albertario). Giuffrè, Milano, 1936. 439. o.

¹⁹ *Otto Karlowa*: Römische Rechtsgeschichte II. Leipzig 1901. 612-613. o.

átruházni a tulajdonjogát, annak – amint azt Jusztinger is kiemeli²⁰ – jogilag semmilyen akadály nem volt, csupán ezt ki kellett jelenteni, vagyis, hogy ő maga meghitelezi az áru vételárát. Ezen kikötés hiányában – ahogy a *fragmentum* is szól – a dolog nem válik a vevő tulajdonává, a tulajdonjog fennmarad külön kikötés nélkül is az eladó javára mindaddig, amíg a *pretiumot* meg nem fizetik.²¹

V. Összegzés

Összefoglalva a *causa emptio*isra vonatkozó szabályok tanulságát elmondható, hogy mind a jogcím érvényessége mind a vételárfizetésre vonatkozó szabályok tekintetében előremutató, a kor követelményeinek megfelelő és folyamatosan megújulni képes jogi fogalommal állunk szemben. A vételár fizetés organikus fejlődése következtében ennek megtörténte már nem volt szükség, azonban a jogcím érvényessége mindvégig feltételül szolgált. A jogintézmények közül a funkcionális szünallagma szabálya megjelenik a német polgári törvénykönyvben.²² A jogcím és a birtokátruházás az osztrák Ptk.-ban is feltétel a tulajdonátruházáshoz.²³ Ha a fent felvázolt szabályokat összevetjük, modern jogunkkal igen sok hasonló megoldással találkozhatunk, így kijelenthető, hogy a római jogászok kiemelkedő és időtálló munkát végeztek ezen a jogterületen is.

²⁰ Jusztinger: Tulajdonszerzés... 29-30. o.

²¹ Jusztinger: A tulajdonátruházás... 77-78. o.

²² BGB 320. §: Az a személy, aki egy szünallagmatikus kötelemben félként vesz részt, visszautasíthatja a szolgáltatás teljesítését, amíg a másik fél nem nyújtja az ellenszolgáltatást.

²³ OPTK 380. §

Az elkövetői alakzatok a római büntetőjogban

I. Bevezető

Az elkövető kifejezés a bűncselekmény megvalósulásában bármilyen módon közreműködő személyeket magába foglaló gyűjtőfogalom.¹ Ezen belül hatályos büntető törvénykönyvünk két fő elkövetői alakzatot különböztet meg: a tettest (önálló- és társtettest) és a részest (a felbujtót és a bűnsegélyt).² A hazai büntetőjog-tudomány jeles képviselőinek véleményét követve hatályos Büntető törvénykönyvünkben is úgy határolódik el a tettesi és részesi alakzat, hogy tettes az, aki a törvényi tényállásnak minden, vagy legalább egy elemét, addig a részes egy elemet sem valósít meg.³ A részes csak közreműködik a bűncselekmény létrejöttében. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy miként jelennek meg ezek az elkövetői alakzatok a római jogban, a római jogi forrásokban.

II. A tettesség

Az elkövetőkön belül a tettesség esetén vizsgálándó az önálló tettes általános esete mellett a társtettesi és a közvetett tettesi alakzat, ugyanis már a római juristákat foglalkoztatták azok az esetek, ahol a bűncselekmény többek közreműködésével valósul meg,⁴ illetve megkülönböztették a közvetett tettesi alakzatot.⁵ Megemlítendő, hogy a családfői hatalom vagy a *ius imperandi* alatt álló személy

¹ Balogh Ágnes - Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Általános rész. Budapest 2015. 198. o.

² Btk. 12. § Elkövető a tettes, a közvetett tettes és a társtettes (a továbbiakban együtt: tettesek), valamint a felbujtó és bűnsegéd (a továbbiakban együtt: részesek).

³ Balogh - Tóth i. m. 199. o.

⁴ Btk. 13. § (3) Társtettesek azok, akik a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását egymás tevékenységéről tudva, közösen valósítják meg.

⁵ Btk. 13. § (2) Közvetett tettes az, aki a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását cselekményért gyermekkor, kóros elmeállapot

bűncselekmény elkövetésére utasítását nem felbujtásként (résztes elkövető) értékelték, hanem közvetett tettesi cselekményként.

II. 1. A közvetett tettes

Közvetett tettességről akkor beszélünk a modern büntetőjogtudományban, ha az elkövető olyan személyt használ fel a bűncselekmény elkövetéséhez, aki nem büntethető.⁶ A felhasznált személy a tényállás tárgyi oldalát valósítja meg, míg az alanyi elemek a közvetett tettes tudatában vannak jelen. A római forrásokban külön kifejezés van az elkövetésre való felhasználásra (*ministerium*), a felhasznált személy jelölésére (*minister*), illetve arra a személyre, akit közvetett tettesként büntettek (*reus principalis*).⁷ A római korban kiemelkedő gyakorisággal fordult elő az az eset, mikor a hatalomgyakorló rabszolgáját utasította bűncselekmény elkövetésére. Ilyenkor a rómaiak is a hatalomgyakorlót tekintették a *delictum* elkövetőjének.⁸ A családfőt is közvetett tettesnek tekintették, mikor a fiú az atya parancsának engedelmeskedve követett el bűncselekményt.⁹ Ugyanilyen helyzetbe kerülhetett a szabad ember is, ha olyan személy utasításait követte, akinek parancsait köteles volt teljesíteni. Ha szabad ember követett el bántalmazást olyan személy parancsára, akinek egyébként nincs alárendelve, az utasító fél akkor is közvetett tettesnek minősül, amennyiben *ius imperandi*val bír a bántalmazó felett.¹⁰ Mivel a hatóságokkal szemben a polgárok feltétlen engedelmisséggel tartoztak, így

⁶ Btk. 13. § (2) Közvetett tettes az, aki a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását e cselekményért gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer vagy fenyegetés miatt nem büntethető, illetve tévedésben lévő személy felhasználásával valósítja meg.

⁷ *Benedek Ferenc*: Tettesség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. In: Ünnepi tanulmányok V., A bonis discere, Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag, Miskolc 1998.

⁸ Ulp. 9, 4, 2, 1: *...nam servum nihil deliquisse, qui domino iubenti obtemperavit...*

⁹ Ulp. D. 50, 17, 4: *Velle non creditor, qui obsequitur imperio patris vel domini.*

¹⁰ Iav. D. 9, 2, 37 pr. (libro 14 ex Cassio): *Liber homo si iussu alterius manu iniuriam dedit, actione legis Aquiliae cum eo est qui iussit, si modo ius imperandi habuit: quod si non habuit, cum eo agendum est qui fecit.*

a *magistratus*, bíró vagy *princeps* parancsára elkövetett bűncselekményekért nem voltak felelősségre vonhatóak.¹¹

Fontos azonban az a szigorítás — főként a későbbi császárkorban —, hogy az utasítást végrehajtó rabszolga sem mentesült a büntetés alól, ha cselekménye súlyos véteknek számított. Így ha a rabszolga ura utasítására embert ölt, a rabszolgát is felelősségre vonták. Ennek indoka, hogy a későbbi szabályozások lényegesen enyhítették a rabszolgák kiszolgáltatott helyzetét, s így büntethetőségük foka is tágult.¹² Alfenus Varus, a jeles köztársaságkori jogtudós említ ilyen gyakorlatot az emberölés esetét bemutatva.

Alfenus D. 44, 7, 20.:

Servus non in omnibus rebus sine poena domino dicto audiens esse solet, sicuti si dominus hominem occidere... servum iussisset...

Ulpianus is hasonlóan vélekedik az alábbi fragmentumban.

Ulpianus D. 50, 17, 157:

Ad ea quae non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis vel his, qui vice dominorum sunt... obtemperaverint.

A dominátus korára már csak enyhítő körülménynek tekintették, ha valakit bűncselekmény elkövetésére kényszerítettek, például a sírgyalázásra.¹³

¹¹ *Benedek Ferenc*: A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban. In: Tanulmányok Dr Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Juridica et Politica LXV/4, Szeged 2004. 54. o.

¹² A folyamat bővebb ismertetését lásd *Max Kaser*: Das römische Privatrecht, II.: Die nachklassischen Entwicklungen, 2. Aufl., München 1975. 124. és köv. o.

¹³ *Benedek*: A felbujtó és a bűnsegéd... 55. o.

II. 2. A társtettség

A római forrásokban gyakran fellelhető a társtettesi alakzat is, amely a modern definíció szerint egy szándékos bűncselekmény tényállási elemeinek akarategységben történő együttes megvalósítása több személy által.¹⁴ Erre legjobb római kori példa a gerendalopás esete:

Iulianus D. 9, 2, 51, 2 (libro 86 digestorum):

Cum plures trabem alienam furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes teneri existimantur, quamvis subtili ratione dici possit neminem eorum teneri, quia neminem verum sit eam sustulisse.

A tényállás szerint, ha több elkövető közös erővel és lopási szándékkal elvitt egy olyan gerendát, amelyet egyedül egyikük sem tudott volna magával vinni, akkor mindannyiuk felelősségre vonható *furtum* miatt. Felmerül azonban a kérdés, hogy a *poenát* fejenként kellett-e megfizetniük, vagy egyetemlegesen? Egyikükről sem lehet kijelenteni, hogy elvitte a gerendát, így külön-külön megbüntetni őket nem lenne jogszerű, Iulianus mégis a fejenkénti büntetés kiszabás mellett voksolt.¹⁵ Paulus hasonló állásponton volt, a fejenkénti *poenafizetést* azzal indokolta, hogy ellenkező esetben az összes tettetést egy elkövetőnek kellene tekinteni, amely nyilvánvalóan lehetetlen.¹⁶

További érdekes esetpélda a következő:

Ulpianus D. 9, 2, 11, 2 (libro 18 ad edictum):

Sed sip lures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint tenentur, videamus. Et si quidem apparet cuius

¹⁴ Balogh - Tóth i. m. 196. o.

¹⁵ Benedek: Tettesség és részesség... 215. o.

¹⁶ Paul. d. 47, 2, 21, 9: ... *neque enim potest dicere pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos: sic fiet singulos furti teneri.*

ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur: quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri Iulianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius praestitit, alium non relevant, cum sit poena.

Ebből a fragmentumból megtudható, hogy történt a felelősségre vonás akkor, ha az elkövetők együtt ütlegeltek egy rabszolgát, aki a sérülésekbe belehalt. Ulpianus Iulianusra hivatkozva úgy vélekedett, hogy ha megállapítható, melyik elkövető ütése okozta a rabszolga halálát, úgy őt emberölésért önálló tettesként kell felelősségre vonni, egyébként mindannyian társtettesként felelnek. Megjegyzendő, hogy ha ugyan csak egy elkövető ütéséhez köthető a rabszolga halála, a többi sem mentesülne ebben az esetben sem a felelősségre vonás alól.¹⁷ A modern büntetőjogban e cselekmény a halált okozó testi sértés, amelynél a gondatlan minősítés ellenére szintén helye lehet a társtettség megállapításának.¹⁸

Meghatározó elkövetői alakzat tehát a társtettség is, habár ennek külön elnevezése a római jogban még nem volt. Társtettség esetén általában az egyik elkövető aktív, a másik passzív szerepet tölt be, erre jó példa a kasztrálás (*eviratio*) és a körülmetélés (*circumcisio*) tényállása.¹⁹ A *lex Cornelia de sicariis* szerint önálló tettesként volt büntetendő a kasztrálást végző orvos és a szabad polgár is, aki a műtétet engedélyezte önmagán, vagy rabszolgáján. Ugyanígy a fenti törvény büntette a körülmetélést is, amit Antonius *rescriptuma* kizárólag a zsidóknak engedélyezett.²⁰ Az egyik tettes itt a műtétet végző orvos volt, a másik pedig a szabad polgár, aki magát önként, zsidó módra (*Iudaico ritu*) körülmetéltette, vagy erre rabszolgáját kényszerítette.²¹ Emellett a házasságtörés is többes elkövetői alakzatnak, társtettségnek minősült Augustus császár családjogi törvénye, a *lex*

¹⁷ *Benedek: Tettség és részesség... 216. o.*

¹⁸ *Balogh - Tóth i. m. 197. o.*

¹⁹ *Olivia F. Robinson: The criminal Law of Ancient Rome. Baltimore 2000. 51-53. o.*

²⁰ Modestinus D. 48, 8, 11 pr.: *Circumcidere iudaeis filios suos tantum rescripto divi Pii permittitur: in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur.*

²¹ *Benedek: Tettség és részesség... 217. o.*

Iulia de maritandis ordinibus alapján. Egyik tettes itt a házasságban élő nő, a másik a vele kapcsolatba lépő férfi.²² NÓTÁRI ehhez kapcsolódóan jegyzi meg, hogy aki a házasságtöréshez segítséget nyújtott, ő nem csupán tettes — azon belül részes, bűnsegéd —, hanem a kerítés bűncselekményét is megvalósító elkövető is (*lenocinium*).

Társtettségnek tekintették, amikor többen azonos célból valósítottak meg bűncselekményt. Erre kiváló példa a közhivatalnok megvesztegetése, amelynél a jogtalan előnyt nyújtó magánfelet és az előnyt elfogadó közhivatalnokot is marasztalták.²³ Hatályos büntetőjogunk ezt két külön tényállásban szabályozza: egyik a hivatali vesztegetés, másik pedig a hivatali vesztegetés elfogadása (Btk. 293-294. §).

III. A részesség

A részesek olyan elkövetők, akik nem valósítanak meg törvényi tényállási elemet. Cselekményük járulékos jellegű, tehát kell lennie egy alapbűncselekménynek, amelyhez a bűnrészesi tevékenység hozzájárul. Ellenkező esetben nem beszélhetünk bűnrészességről.²⁴ Az alábbiakban a bűnsegéd és a felbujtó részesi alakzatok római forrásokban való megjelenését, azok jogtudósok általi értékelését mutatom be.

III. 1. A bűnsegéd

Paulus D. 47, 7, 54:

Qui iniuriae causa ianuam effregit, quamvis inde per alios res amotae sint, non tenetur furti.

²² Papinianus D. 48, 5, 40, 6: *Duos quidem adulterii, marem et feminam, propter commune crimen...*

²³ Cod. Theod. 11, 11, 1: *...qui se in eiusdem operas sponte propria detulisse responderit, par poenae severitudo constringat.*

²⁴ Balogh - Tóth i. m. 206. o.

A fragmentumban az áll, hogy valaki betörte egy ház kapuját, s mások felhasználták a kedvező alkalmat és a házból elvittek különböző dolgokat. Bár a betörés szándékos, az elkövető nem bűnsegéde a tolvajoknak, ő *iniuriáért* felel tettesként.

A következő Digesta-töredékben Ulpianus is hasonló esetről számol be. A bűncselekmény létrejöttéhez cselekményével hozzájáruló személyt itt sem tekinthetjük bűnsegédnek.

Ulpianus D. 47, 2, 39:

Verum est, si meretricem alienam ancillam rapuit quis vel celavit, furtum non esse; nec enim factum quaeritur sed causa faciendi; causa autem faciendi libido fuit, non furtum. Et ideo eum qui fores meretricis effregit libidinis causa, et fures non ab eo inducti sed alias ingress res egresserunt, furti non teneri...

A fenti töredék első részében olvasható a tényállás, miszerint valaki más rabnőjét, aki prostituált (*meretrix*), megszőkteti (*rapuit*), illetve ha önként jött hozzá, a nőt elrejt (*celavit*). A magatartás nem valósítja meg a *furtum* tényállását, mert nincs meg a haszonszerzés (*lucrum facere*) indítéka. Az indíték itt ugyanis a *libido* volt, amely kizárja a cselekmény *furtum*nak minősítését.²⁵

Az utóbbi fragmentum második része kapcsolódik témánkhoz és a fentebbi töredékhez. A második részben van szó arról, hogy valaki a vágyától üzve törte rá az ajtót a szoban forgó nőszemélyre, amit mások arra használtak fel, hogy a nő dolgait a házba behatolva magukhoz vegyék. Az ajtót feltörő tehát itt a tolvajoknak ugyan megkönnyítette a bejutást, de mégsem minősül bűnsegédnek, hacsak nem beszélt össze a tolvajokkal. Amennyiben összebeszélt volna, cselekménye fizikai bűnsegélynek volna tekinthető.

²⁵ Vö. D. 47, 2, 83, 2 és Pauli Sent. 2, 31, 12.

Ulpianus D. 48, 9, 7:

Si sciente creditore ad scelus committendum pecunia sit subministrata, ut puta si ad veneni mali comparationem vel etiam ut latronibus adgressoribusque daretur, qui patrem interficerent; parricidal poena tenebitur, qui quaesierit pecuniam quique eorum ita crediderint aut a quo ita caverint.

A fenti fragmentum arról számol be, hogy a családtagok mérget szereznek be, s megmérgezik a családfőt, mely cselekedetükkel a *parricidium* büntetést követik el. Kérdés, hogy e bűncselekményre megállapított büntetés alá esnek-e azok is, akik ugyan a mérge beadásában társtettesként nem vettek részt, s nem is értelmi szerzői (felbujtói) a cselekménynek, de a bűncselekmény elkövetéséhez tudva annak végkimeneteléről és céljáról, a szükséges pénzt biztosították? Ulpianus szerint igen, ezek a személyek is a *parricidium* bűncselekményének büntetése alá esnek, hisz felelnie kell annak, aki a pénzt kölcsönadta (fizikai bűnsegédként), feltéve, hogy tudott a konkrét eset szándékáról.

A pszichikai bűnsegéd tényállásaival viszonylag ritkán találkozunk. Valentinianus, Theodosius és Sordianus 390-ből származó rendelkezésükben arról határoznak, miként kell büntetni a *violentia* bűncselekményét elkövető rabszolgákat, ha azt gazdájuk buzdítására (*exhortatione*) követik el.²⁶ Ez nem keverendő össze azzal, mikor a rabszolga ura utasítására követ el bűncselekményt, azt, ahogy fentebb olvasható, közvetett tettességnek tekintették, és tekintenénk ma is.

A következő, Marcianustól származó töredék tovább bővíti a bűnsegédnek körét:

²⁶ C. 9, 12, 8; a. 390.

Marcianus D. 48, 8, 3:

Eiusdem legis Corneliae de sicariis et veneficiis capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit vel habuerit, plectitur. (1) Eiusdem legis poena adfertur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit.

A fragmentumban a *lex Cornelia*²⁷ törvényi tényállását írja le Marcianus, amelyet az valósít meg, aki mérget készít, elad, birtokában tart, annak érdekében, hogy azzal valakit megöljenek. A bűnsegédi tényállást az (1) jel utáni szöveg tartalmazza: a mérgeg árusítása, birtoklása, még akkor is, ha nincs tudomása arról, hogy azt valaki halála végett vásárolják, bűnsegédi magatartásnak minősül. E magatartás nem csak fizikai, hanem pszichikai bűnsegédi alakzat is lehet, hisz alkalmas arra, hogy a tettesben kialakult ölési szándékot megerősítse.

III. 2. A felbujtó

A bűnrészesség másik formája a bűnsegéd mellett a felbujtó. A következő fragmentumban olyan esetről olvashatunk, ahol ez az elkövetői alakzat megjelenik, ez is bizonyítja, hogy már a római korban különböztettek részeseken belül is bűnsegéd és felbujtó közt, illetve büntette és a felbujtói magatartást is.

A felbujtás és a bűnsegéd megkülönböztetése az alábbi szövegből tűnik ki határozottan.

Paulus D. 50, 16, 53, 2:

Item dubitatum, illa verba 'ope consilio' quemadmodum accipienda sunt, sententiae coniungentium aut separantium. Sed verius est, quod et Labeo ait, separatim accipienda, quia

²⁷ A *lex Cornelia de sicariis et veneficiis* Sulla egyik törvénye, amely később meghatározóvá vált az emberölés büntetése esetén. Banditák és mérgekészítők ellen irányult. Lásd: *Giovanni Rotondi: Leges publicae populi Romani* 1966. 357. és köv. o.

aliud factum est eius qui ope, aliud eius qui consilio furtum facit... Sane post veterum auctoritatem eo perventum est, ut nemo ope videatur fecisse, nisi et consilium malignum habuerit, nec consilium habuisse noceat, nisi et factum secutum fuerit.

A *veteres* a köztársaság korának jogászai, akik számára problémát jelentett, mely szóval jelöljék a részeseket, azon belül hogyan különböztessenek felbújtó és bűnsegéd közt. Labeo, aki Paulus nézetét osztotta, azt mondta, hogy a felbújtás és a bűnsegély két külön cselekmény, önmagában bármelyik megvalósíthatja a részességet. A fragmentum utolsó mondatának megállapítása különösen fontos lehet: eszerint nem lehet bűnsegédnek tekinteni azt, akinél nem forog fenn *consilium malignum*, vagyis valamiféle ártani akarás. Emellett a töredékben írottak szerint a pusztá bízgatás sem valósítja meg önmagában a bűncselekményt, ha azt tett nem követi. Tehát szükséges a bűnös szándék és az alaphűncselekmény bekövetkezése is. Ezt erősítik a következő Digesta-töredékek is, amelyek emellett további megállapításokat tesznek lehetővé a római kori részesi alakzatok tekintetében.

Ulpianus D. 47, 2, 50, 2:

Recte Pedius ait, sicut nemo furtum facit sine dolo malo, ita nec consilium capere non potest.

Javolenus D. 47, 2, 91 (90), 1:

Nemo opem aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

Az első idézetben ismét arról olvashatunk, hogy a részesi tevékenység csak úgy követhető el, hogy mind a részes, mind a tettes szándékosan cselekszik, s úgy, hogy

tisztában van cselekménye bűnös voltával. Fontos az is, hogy a részesi cselekménynek tettesi alapcselekményhez — magához a bűncselekményhez — kell kapcsolódnia. Javolenus pedig arról ír, hogy a részeség megállapításához az is szükséges, hogy a tettes képes legyen felfogni a felkínált tanácsot, vagy fizikai jellegű segítséget.

A részességgel általánosan foglalkozó szövegek mellett találhatóak olyanok is, amelyek kizárólag a felbujtásra vonatkozó kifejezéseket tartalmazznak.

Ulpianus D. 43, 16, 1, 12-13.:

Deiecisse autem etiam is videtur, qui mandavit vel iussit ut aliquis deiceretur... non enim excusatus est, qui iussu alicuius deiecit, non magis quam si iussu alicuius occidit.

A szövegben más személy ösztönzésére elkövetett birtokkivetésről olvashatunk. Ulpianus itt hangsúlyozza a tettes mellett a felbujtó bűnösségét is. Hasonló módon tesz tanúbizonyságot Paulus is arról, hogy már a római jogban különböztettek a részesi alakzatok között, s ezen elkövetés-típusok is szigorú büntetést vontak maguk után,²⁸ azaz, ekkor is a tettel azonos büntetés alá annak a cselekménye, aki az emberölésre az illetőt rábírta.²⁹

IV. Záró gondolatok

Összegezve azokat a tanulságokat, amelyeket forrásszövegeinkből a római büntetőjogbeli elkövetőkre vonatkozóan levonhatunk a forrásokból, arra juthatunk, hogy a római jogtudósok főként nem a közbűntettekkel (*crimen*), hanem a magándeliktumokkal kapcsolatban jutottak el a büntetőjog általános tanainak körébe eső felismerésekhez. Az elkövetői alakzatokról szóló forráspéldák vázlatos áttekintése elegendő ahhoz, hogy elismerjük a római jogtudomány e területen is

²⁸ Pauli. Sent. 5, 23, 10: *Mandatores caedis perinde ut homicidae puniuntur.*

²⁹ Hasonlóan a magyar jogban: Btk. 14. § (3) A részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni.

megmutatkozó jelentőségét. Az antik jogtudósok a tettesség és részesség között a határvonalat a modern büntetőjognak megfelelően vonták meg aszerint, hogy az elkövető megvalósított-e tényállási elemet, vagy nem. A részességen belül végeredményben a modern büntetőjog doktrínájának megfelelően különböztetnek felbújtó, pszichikai és fizikai bűnsegéd között, s hasonlóan vélekednek az önálló, közvetett- és társtettesi alakzatokról. Hasonló pozitívum azonban nem állítható a büntetőjogi fogalomalkotásról. Itt hiányoznak azok az általános fogalmak, mint a tettesség, a részesség, a felbujtás és a bűnsegély elnevezései, nem beszélve az ezen belüli különbségtételről. A római jogtudósok ugyan különböztettek ezen elkövetői típusok között, de az csak a gyakorlatban és az esetleírásokban tűnt ki világosan, a terminológiában nem volt rájuk általánosan bevett kifejezés.

Tanulmányok Csizmadia Andor emlékére

Kühár Noémi Marianna – Niklai Patrícia Dominika

az *ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagjai*

Csizmadia Andor (1910-1985)¹

Csizmadia Andor 1910. szeptember 4-én született Győrött. A győri Czuczor Gergely bencés gimnáziumban szerzett érettségit; jogi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen kezdte, majd a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen diplomázott 1933-ban. Pályája kezdetén szülővárosában tevékenykedett a közigazgatás területén. Tudományos munkássága középpontjában ekkor a városi közigazgatás, elsősorban Győr közigazgatás-története állt, ennek körében vizsgálta a közigazgatás intézményeinek eredetét és kialakulását. A város aljegyzője és kulturális előadójaként foglalkozott a városok oktatásügyi igazgatásával, valamint a városi kegyuraság történetével. Szerkesztője volt a Győri Szemlének, emellett többször jelent meg publikációja a Városok Lapjában és a Városi Szemlében. Kutatásai összefoglalásaként jelent meg 1937-ben „A magyar városok kegyurasága” címmel első monográfiája, majd 1940-ben „A magyar városi jog. Reformtörekvések a városi közigazgatásban.” című nagyobb munkája.

1940-től Kolozsvárott dolgozott I. osztályú aljegyzőként, majd városi népjóléti osztályvezetőként. Szociálpolitikai, szociális szervezési, kulturális ügyekkel foglalkozott, amely szakirodalmi munkásságán is nyomott hagyott: nép- és családvédelmi kérdésekkel, erdélyi szociális igazgatással, a társadalom közigazgatásba való bevonásával kapcsolatos írásai jelentek meg. 1942 és 1944 között Katona Lajossal szerkesztette a Kolozsvári Szemle tudományos és kulturális folyóiratot. „A városi közigazgatás egyszerűsítése” című pályamunkájával elnyerte

¹ Készült az alábbiak alapján: *Kajtár István: Jogtörténeti Tanszék*. In: *Ádám Antal* (szerk.): *A pécsi jogi kar 90 éve*. Pécs 2013.; *Ádám Antal: Csizmadia Andor 70 éves*. In: *Ádám Antal - Benedek Ferenc - Szita János* (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Pécs 1980.; *Szekeres Róbert: Pillanatképek Csizmadia Andor életéből (1910-1985)*. In: *Béli Gábor - Kajtár István - Szekeres Róbert* (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII*. Pécs 2005.

a Magyar Városok Országos Szövetségének 3000 pengős pályadíját, amely kiemelte a mű abszolút értékű voltát. 1944-ben habilitációs eljárása befejeztével egyetemi magántanári kinevezést kapott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Karának Közigazgatási Osztályán.

Ezt követően rövid időre visszatért Győrbe, majd Budapesten a Népgondozó Hivatal jogi osztályának vezetője, azután a Népjóléti Minisztérium szociális főfelügyelője, később a szociális osztály vezetője lett.

1946-tól az egri Jogakadémián a Magyar Alkotmányjogi Tanszék nyilvános rendes tanáraként, majd a tanszék vezetőjeként folytatta egyetemi munkásságát. Ugyanitt megszervezte a Szociográfiai Intézetet, ahol Magyarország északi népcsoportjai, különösen a palócok jogszokásait kutatták, amelynek eredménye volt számos más publikációja mellett „A szociográfiai alapismeretek vázlata” című kiadványa.

1949-től az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Alkotmányjogi Tanszékén egyetemi intézeti tanár, 1952-től egyetemi docens volt. Kandidátusi értekezését 1956-ban védte meg „A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944-1949)” címmel. Ezalatt Beér Jánossal feltárták az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés forrásanyagát, melynek eredménye több tanulmány és a nagyszerű „Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeink 1000-1949.” dokumentumgyűjtemény volt. Ebben az időszakban kezdett az állam és az egyházak közötti jogi kapcsolattal foglalkozni. 1956-ban kapott megbízást az Állami Egyházügyi Hivatalnál jogi előadói feladatok ellátására, ezt követően közreműködött az állam és az egyházak közötti kérdések jogi rendezésénél, a vonatkozó jogszabálytervezetek előkészítésénél, illetve tudományos érdeklődési köre is ebbe az irányba fordult (A konstanzi bulla hatása a főkegyúri jog fejlődésére, A vallás és lelkiismereti szabadság és a felekezetek egyenjogúságának kérdése Magyarországon a dualizmus korában, A főkegyúri jogról, Az állam és az egyházak Magyarországon).

1958 szeptemberétől a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, 1959-től egyetemi tanára, 1962-től a kar dékánhelyettese, 1964-től dékánja volt. Doktori értekezését „A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban” címmel védte meg 1964-ben.

A pécsi egyetem 600 éves évfordulója kapcsán jelentős szerepet vállalt: hozzájárult az egyetem történetének feltárásához, elhozta az egyetemalapítás pápai megerősítésének fénymásolatát a Vatikánból, megszervezte a „600 éves a pécsi egyetem és a magyar felsőoktatás” konferenciasorozatot, továbbá a kar dékánjaként emlékkötetet jelentetett meg. Az évforduló alkalmából rendezvénysorozatot is rendezett, amelyen neves külföldi egyetemek képviselői is részt vettek, ezzel állítva méltó emléket az első magyar egyetemnek. A jubileumhoz kapcsolódóan számos írása jelent meg magyar, német, olasz, francia és angol nyelven: A pécsi egyetem a középkorban, Galvano di Bologna pécsi működése és a középkori magyar jogi oktatás egyes kérdései, A Pécsi Egyetem és a magyar jogi oktatás útja, A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből (1367-1967), A pécsi egyetemalapítás 600. évfordulójára, Az egyetemi oktatás Magyarországon a pécsi egyetem alapítása után a XIV-XV. században.

Pécsi professzorként az elkövetkező években különösen sok tanulmányt publikált közigazgatás-történeti témában, ezek közül a legjelentősebbek: A közigazgatási képezés és képzés Magyarországon 1971-ig, A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig, A szociális gondoskodás változásai Magyarországon, Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Ezek mellett társszerzője volt magyar állam- és jogtörténeti, illetve egyetemes állam- és jogtörténeti tankönyveknek is.

Tudományszervező tevékenységének keretében a Magyar Jogászszövetség Jogtörténeti Szakosztályának ügyvezető elnöke, valamint a Jogászszövetség Jogtörténeti Bizottságának elnöke volt, továbbá neki köszönhetően a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Bizottsága 1969-ben létrehozta a Jogtörténeti

Munkaközösséget, amelynek ő lett a vezetője. 1968-tól a Société d'Historie du Droit tagja, 1970-től az Association Internationale d'Historie du Droit et des Institutions állandó tagja, majd alelnöke, az összehasonlító jogtörténettel foglalkozó Jean Bodin Társaság tagja, 1979-től az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja volt.

Kiemelkedő szerepe volt a Jogtörténeti Tanulmányok kiadványsorozat elindításában. Emellett nemzetközi konferenciákat szervezett, például 1965-ben a szabadságjogok és az államelméletek, 1967-ben civiljogtörténet, 1972-ben közigazgatás-történet témakörben. Résztvevőként is számtalan nemzetközi konferencián tartott előadást, többek között a jénai, a hallei, a berlini, a müncheni, frankfurti, a bécsi, a kölni, a grazi, a kremsi, a varsói, a krakkói, a prágai és a pozsonyi egyetemen.

Munkája elismeréseként 1970-ben a felsőoktatás kiváló dolgozója, 1976-ban a bécsi egyetem „Goldenes Ehrenzeichen” kitüntetését nyerte el, 1978-ban a Pécsi Tudományegyetem „Pro Universitate” emlékplakettel díjazta, 1980-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával ismerték el, 1981-ben a krakkói Jagelló Egyetem honoris causa doctora lett. 1980-ban vonult nyugdíjba.

Békési Gábor

az *ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja*

Házasság a régi magyar jogban, különös tekintettel az érvényességi kellékekre

I. Bevezető

E tanulmány a polgári házasság előzményit törekszik vázolni a polgári házasság 1894. évi bevezetéséig, különös tekintettel az érvényességi feltételekre. Célom, hogy az alaki követelmények, illetőleg az akadályrendszer jogtörténeti bemutatásán keresztül rávilágítsak arra, hogy a mai polgári házasság az érvényességét tekintve számos dologban azonosságot mutat a régebben, az egyház joghatósága alá tartozott házassági joggal.

II. A házasság ősi formája

A házasságnak, mint férfi és nő közötti jogilag szabályozott életközösségnek alapja és célja a gyermeknemzés, ősi formája a nőrablás volt.¹ E tény alátámasztásául szolgál Szent István I. dekrétuma 27. rendelkezése is, ami arra enged következtetni, hogy ekkor a nőrablás a kezdetleges, erőszakos formája helyett már szülői beleegyezéssel történt, a tényleges rablás már többnyire egyfajta alakszerűséggé vált.² A másik kezdetleges forma a nővétel volt, ami feltehetően a nőrablásból eredt oly módon, hogy az abból keletkezett sérelmet a nő családja számára a vérbosszú elkerülése érdekében meg lehetett váltani.³ Nővételkor nem a házasulandó felek, hanem azok szülei állapodtak meg a vételárban.⁴ Az efféle szerződések tehát adásvétel formájában bonyolódtak, amelynek a megváltás (*compositio*) jellege

¹ *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest-Pécs 2009. 58. o.

² *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. 38. o.

³ *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 2000. 275-276. o.

⁴ *Degré Alajos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Pécs 2009. 142-143. o.

akképpen kopott ki, hogy a *compositioba* már előzetesen megegyeztek, ekként a nőablás helyébe a nő békés átadása lépett.

III. Az országépítéstől a tridenti zsinatig

A kereszténység felvételével a házasságkötés az egyház joghatósága alá került, és a XI-XII. században lassan elfogadottá vált az a kánoni elv, amely szerint a házasság a férfi és a nő beleegyezésével (*consensus facit nuptias*) jön létre.⁵ Eckhart szerint ezzel párhuzamosan a vételár fokozatosan hitbérre (*dos*) alakult át, ami már nem a nő szüleinek járt, hanem a nőt illetve törvényes úton, ha a házasságot elhálták, és a nő megélhetését biztosította.⁶ Béli szerint azonban a hitbér a feleség igénye volt a férje vagyonán, amit abban az esetben követelhetett, ha a házasság a férj halálával, kivételesen más módon szűnt meg.⁷ Szent István dekrétuma csak vagyoni rendelkezéseket tartalmaz a házasságra vonatkozóan.⁸ Szent László rendelkezései között pedig csak annyit találunk, hogy megtiltotta a zsidó férfiak és a keresztény nők közötti házasságot, illetve rendelkezett a házasságtörő nő megöléséről.⁹ Az első átfogó rendelkezés a házasságra vonatkozóan Kálmán királyunk idejéből származik. A szóban forgó zsinati határozat 1116 táján keletkezett: „A szent zsinatnak tetszett, hogy minden házasságkötés az egyház színe előtt, a lelkész jelenlétében, alkalmas tanúk előtt, az eljegyzési foglalo-adás valamely jelképével, mindkét félnek beleegyezéséből történjék, máskülönben az nem házasságnak, hanem paráználkodásnak tartassék”.¹⁰ A törvény indoka minden bizonnyal a házasságkötés nyilvánosságának terjesztése volt, hogy el lehessen kerülni a titkon kötött házasságokra irányuló rágalmozásokat. A rendelkezés nem ment át a

⁵ *Herger Csabáné*: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Pécs 2006. 76. o.

⁶ *Eckhart* i.m. 276. o.

⁷ *Béli Gábor*: A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása. In: *Béli Gábor - Korsósné Delacasse Krisztina - Herger Csabáné* (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs 2016. 49. o.

⁸ *Závodszky* i.m. 37. o.

⁹ *Závodszky* i.m. 64-67. o.

¹⁰ *Roszner Ervin*: Régi magyar házassági jog. Budapest 1887. 58. o.

gyakorlatba, Roszner szerint pedig egyáltalán nem is volt érvényben, mivel a klandesztin házasságot (egyház közreműködése nélkül kötött, ahol a felek akarata szintén a házasságkötésre irányult) nem minősítették érvénytelennek még I. Mátyás idejében sem.¹¹ Ebből következik, amit az Ars Notáriában szereplő minták is megerősítenek, hogy XIII-XIV. században még gyakoriak voltak a bíró előtti házasságkötések, illetve előfordultak bírói ítéletek házassági perekben. Például, az Ars Notaria¹² 165. és 166. formulája szerint egyházi bíró határozattal elrendelhetette, hogy az erőszakos közösülést megvalósító vegye feleségül a meggyalázott hajadont.¹³

A házassági és házassági vagyoni ügyekben az egyházi bíróság joghatóságát már az ún. beregi egyezmény 7. pontja (1233. augusztus 20.) megállapította: „nem akarjuk, és nem engedjük meg, hogy ezután hitbérré vonatkozó vagy házassági ügyeket mi vagy más világi bírák tárgyalják”.¹⁴ 1344. június 27-i, Erdély számára adott rendeletében pedig I. Lajos mondta ki, hogy házassági, hitbér, jegyajándék és leánynegyed ügyek egyházi fórum elé tartoznak.¹⁵ I. Mátyás részletesen rögzítette az egyház joghatósága alá tartozó ügyeket, többek között a házassági köteléki perket, Werbőczy Hármaskönyvéből pedig megállapíthatjuk, hogy ekkora házassági jog már kizárólag az egyházi bíróságok elé tartozott.¹⁶ Mindezek alapján a házasság egyetlen érvényességi kelléke évszázadokon át a *consensus* volt. Változást a tridenti zsinat rendelkezései hoztak, amelyet azonban hazánkban csak a XVII-XVIII. században tekintettek általános érvényűnek, aminek lehetséges okaira rövidesen kitérek. A zsinat rendelkezésének indoka feltehetően az volt, hogy midőn az egyház titok felett nem ítélt, nem segíthet az alattomban kötött házasságokból eredő bajokon. A tridenti formula szerint a

¹¹ Roszner i.m. 85. o.

¹² Bónis György: Középkori jogunk elemei. Budapest 1972. 30-32. o.

¹³ Béli Gábor: Városi szokásjog az Ars Notaria alapján. Pécs 2014. 134-135. o.

¹⁴ Lederer Emma (szerk.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. rész 1000-tól 1526-ig. Budapest 1964. 336. o.

¹⁵ Béli: Városi... 135. o.

¹⁶ Herger i.m. 76. o.

*consensus*on kívül érvényességi kellék továbbá a házasulandó felek nyilatkozata a házasság megkötésére vonatkozóan az egyház színe előtt, saját lelkészüik közreműködésével, az ünnepélyes formulák elmondásával két tanú jelenlétében.¹⁷ Jól látszik tehát, hogy a Kálmán rendelkezése a tridenti formulával valósult meg ténylegesen. Magyar sajátosság, hogy miután a lelkész a házasságot megáldotta, a felek esküt tettek az egymás iránti hűségre (innen ered az esküvő kifejezés), és arra, hogy a házasságot holtukig fenntartják.

IV. Tridenti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása Magyarországon

Visszatérve a tridenti formulához, az alaki szabályok rögzítése azt jelentette, hogy bármelyik elem kihagyásával a házasságot érvénytelennek tekintették. A késői érvényre jutást hazánkban az okozta, hogy a határozat csak azon területeken lépett életbe, ahol az illetékes plébános szabályszerűen kihirdette. Kétségtelen, hogy a zsinat meghagyta a megyéspüspököknek, hogy gondoskodjanak a kihirdetésről minden plébánián, azonban sok esetben nem állt módjukban eleget tenni eme felhívásnak. Ez magyarázható a reformáció és a török uralom terjedésével, sőt megmutatkozott benne némi ellenállás a zsinattal szemben.¹⁸ Gyakorlatilag kihirdetés nélkül kezdték el alkalmazni a XVII. század közepe táján.¹⁹ A katolikus egyházjog úgy határozott, hogy ahol előbb lépett érvénybe a tridenti forma, minthogy létrejött volna protestáns egyházközség, ott a protestánsokat is kötelezte. Mivel hazánkban a protestáns egyházközségek megjelenése a XVI. századra tehető, a tridenti formula csak a XVII. század végén, illetve a XVIII. század elején vált általános érvényűvé, végeredményben vélelmezhető, hogy a rendelkezés nálunk a katolikusokat kötelezte, míg a protestánsok mentesültek az egyházi törvény alól.²⁰ A XVII. század elején a török hódoltság területén lévő protestáns

¹⁷ Roszner i.m. 113-117. o.

¹⁸ *Csizmadia Andor*: A házasság a feudális korban s a tridenti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása Magyarországon. Jogtudományi Közlöny 1983/3. sz. 177. o.

¹⁹ *Degré* i.m. 144. o.

²⁰ *Roszner* i.m. 131. o.

egyházközösségekben akadálytalanul érvényesültek a felekezeti házassági szabályok, míg erre Habsburg uralom alá tartozó területeken a bécsi (1606) és a linzi (1645) békekötések ellenére sokáig nem volt lehetőség.²¹ III. Károly 1731. március 26-án kiadott *Carolina Resolutio*ja protestánsok házassági ügyeit a szentszékek hatáskörébe vonta, illetve a vegyes házasságok érvényességéhez katolikus lelkész közreműködése lett szükséges. Részben az ebből adódó szembenállások orvoslása végett adta ki II. József 1786-ban a házassági pátenst, amelyben egyrészt a házasságot polgári szerződésnek tekintette állami szabályozással²², másrészt a házassági pereket állami bíróságok elé utalta (de katolikus továbbra is felbonthatatlan). II. Lipót visszavonta a pátenst, azonban az 1791:26. tc. felhatalmazta a protestánsokat, hogy házassági ügyeikre saját egyházi bíróságokat hozzanak létre, de mivel ez sohasem valósult meg, náluk továbbra is a világi bíróságok illetékessége érvényesült.²³ Ez a rendszer tulajdonképpen változás nélkül volt érvényben 1894-ig.²⁴

V. Házassági akadályok

Valamennyi házassági akadály a kánonjog elvén alapult, ezért a legtöbb érvényességi feltétel megjelenése a XIII. századra tehető. Fontos megemlíteni, hogy bizonyos házassági akadály alól a katolikusoknál a pápa, protestánsok esetén a püspök és a király rendelkezett felmentési joggal, ellenben egyes akadályok esetén, – például már fennálló házasság, egyenesági rokonság, oldalági rokonság első ízben és a nősztehetetlenség a katolikusoknál – nem volt lehetséges a felbontás még felmentés útján sem.²⁵

²¹ Herger i.m. 77. o.

²² tridentin formulához hasonló szabályok, a házasságot két tanú és a lelkész előtt kell kötni

²³ *Csizmadia* i.m. 178. o.

²⁴ *Béli: Magyar...* 58. o.

²⁵ *Béli: Magyar...* 60. o.

V. 1. Cselekvő- és jogképesség

Annak a római jogból recipiált kánonjogi szabálynak a meghonosulását hazánkban, amelynek értelmében a házasságkötési képesség a serdült kor eléréséhez kötődik, XIII-XIV. századra tehetjük. Ez a nők esetén a 12., férfiaknál a 14. életévük betöltésével kezdődött.²⁶ Hazánkban a XVI. század elejéig eme korhatárok elérését tekintették a törvényes kor kezdetének, majd 1505 környéki szabályozás után mindkét nem a 12. életvének betöltésével érte el a törvényes kort.²⁷

A régi magyar jogban jogképes volt általában mindenki, de ez a jogképesség eltérő mértékű volt aszerint, hogy az egyén szabad vagy szolgálóállapotú, majd a jogképesség terjedelmét a személy rendi állása határozta meg. Ezért érdemes foglalkozni azokkal az esetekkel, ha a rabszolga szabad emberrel, illetve másik rabszolgával kötött házasságot. A szolga házassága eleinte a földesúr engedélyéhez volt kötött, amely azonban hamar ellentétbe került a keresztény vallás alaptételeivel, de eme beleegyezéssel nem volt akadálya annak, hogy rabszolgák egymással házasságot kössenek. A szabad és a szolga házasságára vonatkozóan már első királyunk idejéből találunk rendelkezéseket, amelyekből kiderül, hogy Szent István szabadsága elvesztésével fenyegette a szabad embert, ha rabszolgánővel kötött házasságot. Érdekes, hogy fordított esetről nem rendelkezik, de azt kell feltételeznünk, hogy a rabszolgához férjhez menő szabad nő nem veszítette el a szabadságát. A XIV. században már érvényesnek tekintették azon esetet is, amikor szabad férfi a rabszolgánővel annak földesura engedélye nélkül kötött házasságot.²⁸

²⁶ *Holub József*: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. Budapest 1922. 48-49. o.

²⁷ *Roszner* i.m. 157-160. o., *Szeregy József*: Egyházjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra I-II. Pécs 1874. 1059. o.

²⁸ *Roszner* i.m. 222-225. o.

V. 2. Rokonság (*cognatio*), sógorság (*affinitas*)

A vérrokonság, mint házassági akadály teljesen ésszerű okokból a vérfertőzés fogalmával együtt érvényben volt már a honfoglalást megelőzően. Pontos adatokat csak a kereszténység felvétele után találunk, mert hazánkban e témára vonatkozóan is a kánonjogi befolyás érvényesült. XIII. századi adatokból tudjuk, hogy házassági akadály állt fent bármely egyenesági rokonok között. E szabályt az oldalági rokonok között negyed ízig határozták meg. A kánonjogi ízsámítás szerint a rokonság foka megállapítható aszerint, hogy hány nemzés köti össze a közös őstől távolabb álló személyt. A vérrokonság mellett a törvényes rokonságot, amely az örökbefogadó és az örökbefogadott között áll fent, hazai jogunk nem minősítette házassági akadállyá, de ennek tényleges alkalmazása révén létezése tagadhatatlan volt. A másik utánczott rokonságot, az ún. lelki rokonságot a kánonjog szintén érvénytelenségi okként határozta meg, amely keresztelés és a bérmlás következtében létesült.²⁹ A sógorság a mai közbeszéddel ellentétben egy olyan viszonyt jelentett, ami a házassággal jött létre, és a házastársak egymás, illetve azok rokonai között állt fent. Mivel szintén bontó akadállynak számított, ezért az egyik fél halála esetén a másik fél nem köthetett érvényes házasságot az elhunyt személy rokonaival.³⁰ Fontos megemlíteni, Werbőczy a Hármaskönyvben a házassággal kapcsolatban (mivel ekkora már kizárólag az egyház joghatósága alá tartozott) csak a vérrokonok közötti kapcsolatról, mint házassági akadályról tesz említést, a kánonjogi szabályoknak megfelelően.³¹

V. 3. Az összhang hiánya akarat és nyilatkozat között

A kánonjognak az a szabálya, hogy a jogügyletekhez nélkülözhetetlen az akaratnyilvánítás valódisága, szintén a római jogból eredt. Szent István dekrétuma

²⁹ Roszner i.m. 191-193. o.

³⁰ Béli Magyar... 59. o.

³¹ Csizmadia i.m. 177. o., Szeredy i.m. 1088-1092. o.

alapján megállapítható, hogy akkortájt még előfordult házasságkötési kényszer, de a kánonjog meghonosulásával alapelv lett a házasságkötés szabadsága.³²

Színlelés és a tévedés esetében arról van szó, hogy a nyilatkozó mást mond, mint amit valójában akar, a két eset csupán annyiban különbözik, hogy a tévedésnél ez a cselekvése nem tudatos. Bármelyik esetén semmiségről van szó, de a házasságkötés szempontjából csak a személy azonosságában való tévedés következményében.³³

V. 4. Büntett (*crimen*)

Két bűncselekményt kell ide sorolni, amelynek következtében a házasság érvénytelen lehetett, nevezetesen a hitvesölés (*conjugicidium*) és a házasságtörés (*adulterium*). A katolikusoknál csak akkor érvénytelenítették a házasságot, ha a hitvesölés újabb házasságkötés céljából történt, és arról a leendő házastárs tudott vagy egyenesen közreműködött benne. A protestánsoknál nem voltak efféle kritériumok. A régi magyar jog csak a házasságtörő nő fenyítéséről rendelkezik, különösen Szent László ama törvénye, amely a férjnek megengedi, hogy a mással paráználkodó feleségét büntetlenül megölhesse. Ennek ellenére a házasságtörésről, mint házassági akadályról kánonjogi értelemben akkor volt szó, ha a paráználkodó felek titkos házassági ígéretet tettek egymásnak.³⁴

V. 5. Valláskülönbség

Hazánkban a kereszténység meghonosulásának korai időszakában a valláskülönbséget nem tekintették házassági akadálynak, minthogy ekkortájt ezt az egyetemes egyházjog sem ismerte. Szent László ugyan megtiltotta a zsidóknak, hogy keresztény feleséget vegyenek, de Roszner szerint e rendelkezés valószínűleg az ekkor még előforduló kényszerházasságokra vonatkozott, ugyanis a király rendelkezése után is gyakoriak voltak az efféle házasságok. Kálmán törvénye pedig

³² Roszner i.m. 181-182. o.

³³ Roszner i.m. 188-189. o., Szeredy i.m. 1102-1104. o.

³⁴ Béli Magyar... 60. o.

megparancsolta az izmaelitáknak, hogy leányaikat csak magyar emberhez adhatják férjhez, amely minden kétséget kizáróan az asszimilációt szolgálta. A valláskülönbőség házassági akadályá általános értelemben II. András idejében vált, minthogy a beregi egyezményben foglaltak alapján jószág- és szabadságvesztéssel büntették a keresztények zsidókkal vagy izmaelitákkal kötött házasságát.³⁵

V. 6. Egyéb akadályok

Az egyéb akadályok körébe említendő: nősztetetlenséget, a köteléket, a szentes időt, illetve a *coelibatust*. Már a római jogban is elválásnak volt helye nősztetetlenség (*impotentia*) alapján, egyházjogi szabállyá pedig a XIII. században vált.³⁶ Feltehetőleg már a honfoglaló magyarok idejében monogámia uralkodott, ezért szükségképpen házassági akadályá vált a már fennálló házasság.³⁷ Bizonyos időszakokban, amelyeket ünnepekhez kötöttek, nem volt szabad házasságot megáldani, illetve lakodalmat tartani. Ezt az időszakot a tridenti zsinat Advent első vasárnapjától vízkeresztig, és hamvazószerdától húsvét utáni első vasárnapig határozta meg, de korábban is voltak már ettől eltérő zsinati rendelkezések a szentes idővel kapcsolatban.³⁸ Szent István idejében a zsinati határozatok ellenére hazánkban általánossá vált a papok nősülése, ami leginkább a világi papokra volt jellemző, hiszen a szerzetesek rendszerint fogadalmuk alapján nőtlen életet folytattak. A *coelibatus* szellemének hatására Szent László és Kálmán igyekeztek törvényekkel gátat szabni az egyházi tagok nősülésének, ennek ellenére hazánkban a *coelibatus* csak a XIV. században honosodott meg,³⁹ majd a kérdéskörét újra a reformáció vetette fel, olyképpen, hogy lehetővé tette a protestáns papok nősülését.

³⁵ Roszner i.m. 272-279. o., Szeredy i.m. 1094. o.

³⁶ Roszner i.m. 161-163. o., Szeredy i.m. 1061-1063. o.

³⁷ Béli: Magyar... 60. o.

³⁸ Roszner i.m. 291-293. o., Szeredy i.m. 1049. o.

³⁹ Roszner i.m. 226-234. o.

VI. Házasság felbontása

A házasság felbontására még a XIII. század elején is lehetőség volt, amely történhetett kölcsönös megegyezéssel minden ok nélkül, vagy egyoldalúan törvényben meghatározott okok szerint. Egyoldalú elválás okát férfi esetében a nő házasságtörése képezte, amíg nő esetében három váló-okról beszélhetünk, nevezetesen amikor a férj neje iránti „gyűlölségből” az országból kiszökik vagy ugyanezen okból magát önként rabszolgaságba adja. A harmadik váló-ok a nő részéről azon esetre vonatkozott, mikor a férj hamisan vádolta feleségét házasságtöréssel. A katolikus egyház azon dogmája, amely szerint a házasság felbonthatatlan, hazánkban csak az Anjou korban nyert általános érvényt. A protestánsoknál több esetben is lehetőség volt a házassági kötelék felbontására.⁴⁰

VII. Következtetések

Az, hogy a felekezeti házassági köteléki jog túlélte a tradicionális jog felszámolását, – hiszen nálunk az oktrojált osztrák polgári törvénykönyv házasságra vonatkozó rendelkezései a római katolikusokra, görög katolikusokra, illetve a görög keleteikre nem terjedtek ki – jól érzékelteti az intézmény fontosságát. Az 1894:31.tc. a felekezeti házasságok helyébe előírta a kötelező polgári házasságot, de nem szabad elfelejteni, hogy ennek a jogintézménynek éppen a megszüntetett keresztény házassági jog a közvetlen, organikus előzménye. Ha alaposabban megnézzük Kálmán, illetve a tridenti zsinat rendelkezéseit, és azokat összevetjük a hatályos szabályozással, akkor jól látszik, hogy ha a „saját lelkézt” kicseréljük az anyakönyvvezetőre, illetőleg eltekintünk az „egyház színe előtti” követelménytől, akkor a két szabályozás szinte teljesen megegyezik. A házassági akadályokat tekintve mindegyik érvénytelenségi ok megtalálható a régi magyar jogban, nevezetesen a korhatár, a cselekvőképesség, a rokoni, hozzátartozói kapcsolat, illetve a korábbi házasság fennállásával kapcsolatosak. Igaz, nem teljesen azonos szintű szabályozással, továbbá a régi magyar jogban

⁴⁰ Roszner i.m. 302-309. o.

tételesen több akadály létezett, ami a jogintézmény egyházi joghatóság alá tartozásának tudható be, de a kapcsolat az akadályok terén is tagadhatatlan. Több mint 120 év elteltével a jogintézmény alapvető célja mára felértékelődött, az érvényességi feltételek továbbélése azonban ismét felhívja a figyelmet a jogtörténet kiemelkedően fontos szerepére.

Kühár Noémi Marianna

az *ÓNSZ Elméleti-történeti tagozatának tagja*

A szerzetesrendek szerepe az egészségügy kialakulásában

Hazánkban a közegészségügyi szakigazgatás Mária Terézia idejében jelent meg, ugyanakkor az ezt megelőző időkben is beszélhetünk beteggyógyításról.¹ A kereszténység - megjelenésétől kezdve - meghatározó szerepet töltött be a betegek, elesettek és szegények felkarolásában. Ezen fejezetben röviden bemutatom a hazai egészségügy középkori helyzetét, a szerzetesrendek által létrehozott ispotályok kialakulását, és ezek feladatait.

Az ispotály szó a latin eredetű *hospitale* vagy *domus hospitalis* szóból származik, melynek jelentése vendégszerető, vendégszoba, vendégház. Bár mai szóhasználatunkban az ispotályokat a kórházak elődeinek tekintjük, valójában nemcsak a betegek gyógyítása volt a feladatuk. A kereszténység megjelenésétől kezdve ezen intézmények feladata az idegenek, betegek, elesettek, zarándokok és szegények gondozása volt. A hazai ispotályok inkább szegényházak voltak, mintsem kórházak, bár a szegény betegek ápolásáról is gondoskodtak. A betegek ellátása, gyógyítása így csupán másodlagos feladat volt, és csak az ispotály lakóira terjedt ki.² Alapítói nemcsak szerzetesrendek lehettek, a király, a püspökök, egyházi testületek, földesurak, a későbbiekben pedig maga a város is alapíthatott ispotályt.³ A középkorban a városi élet tartozékai az ispotályok, és templom vagy kápolna is részüket képezte.

Géza fejedelem, majd Szent István célul tűzte ki egy keresztény állam megszervezését, ennek eredményeként nyugati keresztény térítők és

¹ *Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a Tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest 1976. 196.o.

² *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, Budapest 1999. 261.o.

³ *Kubinyi i.m.* 260.o.

szerzetesrendek érkeztek az országba. Elsőként a bencés rend tagjai jelentek meg, majd a Szent Kereszt Ispotályos Rend tagjai közül is számos gyógyításhoz értő barát érkezett az ország területére. A bencések a 11. század első felében még szinte kizárólag a Dunántúl területén alapítottak kolostorokat. Első kolostorukat Pannonhalmán alapították, majd Pécsváradon, Bakonybélben, Zalaváron, Garamszentbenedeken és Tolnán. 1061-ben épült az egyetlen olyan bencés kolostor, amely nem a Dunántúl területén állt: ez a kolozsvári ispotály, amely a 19. század végéig folyamatosan fogadta a betegeket.⁴ A 11. század második felében érkező johanniták, lázár lovagok, valamint a később megjelenő karthauziak, ferencesek, ciszterek és dominikánusok is bekapcsolódtak a betegek gyógyításába.⁵⁶

Szent István, miután az 1020-as évekre sikeresen stabilizálta az ország belső helyzetét, keresztény uralkodóként hozzáfogott a zarándokutak kiépítéséhez. Ehhez a korabeli viszonyok között nemcsak arra volt szükség, hogy a zarándokok személyi biztonságát garantálni lehessen, hanem megfelelő ellátórendszer kiépítését is sürgetővé tette.⁷ Ezen intézményhálózat részeként nemcsak étkező- és szálláshelyeket, valamint piacokat létesített, hidakat veretett, hanem ispotályokat is építtetett a zarándokutak mentén. Emiatt az ispotályok nagy része a két zarándokútvonal⁸ mellett található, az ország más részein alig-alig fordul elő (Somogyvár, Kolozsvár, Kolozsmonostor). Fontos megemlíteni, hogy államalapító királyunk a külföldre zarándokoló magyarokkal is törődött, ispotályok és

⁴ *Ágoston et al*: A magyarországi ispotályok kialakulásának és fejlődésének történeti áttekintése a 11-18. század kezdete közötti időszakban. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 2012/4, 8.o.

⁵ *Józsa László*: A kórházi ápolás kialakulása a 11-14. századi Magyarországon. 2.o.
<http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2008-1/dsz2008-1-02Jozsa.pdf> (2017.11.01.)

⁶ Megemlítenéd még a Szentlélek rend, amely Nagyszebenben, Budafelhévízen, Besztercén, Földváron és Pécsen is alapított ispotályt.

⁷ *Ágoston et al* i. m. 7.o.

⁸ Az egyik fontos zarándokút Hainburgból indult, és Győr, Fehérvár, Tolnavár, Baranyavár, Valkóvár és Nándorfehérvár érintésével hagyta el az országot; míg a másik Esztergomból indult, és Pannonhalmán, Bakonybélben, Zalaváron és Varasdón keresztül haladt Róma felé.

menhelyek építését támogatta többek között Ravennában, Rómában és Jeruzsálemben is.⁹

Ahogy fentebb említettem az első kolostorok és hozzájuk kapcsolódóan az első ispotályok létesítői a bencések voltak. Őket a 12. században más ápolórendek is követték, így az ispotályok száma is megnövekedett. Ekkor települtek be hazánkba a ferencesek, premonstreiek, ciszterciák, karthauziak és a domonkosok is.¹⁰ Ebben az időszakban főként az ország középső és peremterületein épültek újabb intézmények, a Dunántúlon csupán néhány létesült (Csurgó, Veszprém, Buda). A 12. századtól kezdve a kolostorokhoz már mindenhol kapcsolódik „kórházi részleg”, ám a betegek ellátása inkább karitatív, mintsem gyógyító tevékenység volt.¹¹ Az ispotályokban nyújtott szolgáltatás inkább az ápolást szolgálta, és a házi betegápolásnál jóval alacsonyabb színvonalon működött. Ennek egyik oka lehet az is, hogy csak a társadalom alsóbb rétegei voltak rászorulva az ispotályokra (koldusok, nincstelenek, közeli hozzátartozó nélküli parasztok), a lakosság többsége otthonában is tudta gondozni betegeit, rokkant rokonait. A jobb anyagi körülmények között lévő nemesség és papság körében fel sem merült, hogy betegség esetén igénybe vegyék az ispotály szolgáltatásait.¹² Másik oka az, hogy a képzett orvosok száma a lakosság számához viszonyítva igen alacsony volt, így a szerzetesrendek által fenntartott ispotályok általában orvos nélkül működtek. Ebben a korban még csak a nagyobb városoknak és az uralkodói köröknek voltak saját orvosai, az alsóbb rétegeknek maradtak a kuruzslók, bábák, felcserek, vándorgyógyítók és az ápoló szerzetesek.¹³

A szerzetesrendek által megindított karitatív tevékenység folytatói azok a lovagrendek lettek, akik a szegények gondozását és a betegek ápolását tűzték ki

⁹ *Józsa* i.m. 3.o.

¹⁰ *Falus Orsolya*: Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon. Pécs 2015. 33.o.

¹¹ *Nmarné Kendöl Jutka*: A középkori johannita rend karitatív tevékenysége és gazdasági, társadalmi jelentősége Sopronban. Képzés és gyakorlat, 2015. 13 évfolyam, 1-2 szám, 3.o.

¹² *Józsa* i.m. 5.o.

¹³ *Nmarné* i.m. 3.o.

célul. Ezeket ispotályos rendeknek is nevezzük, ugyanis gyökerei az ispotályos testvérületek szervezetéből nőttek ki.¹⁴ Közülük kiemelendő a Jeruzsálemi Szent János Lovagrend, melynek tagjait johannitáknak is nevezik. Az 1100 körül alakult lovagrend első hazai rendházát és ispotályát az egyik fő zarándokút vonal mentén, Székesfehérváron létesítette 1165 környékén. Fentebb említettek szerint itt sem csak betegellátás folyt, gondozták az öregeket, koldusokat is, valamint befogadták és ellátták az utasokat is. A zarándokok, utasok valamennyit fizettek az ellátásukért, eszerint itt a valamivel módosabbak tudtak megszállni.¹⁵ A rend emellett rendházat és ispotályt tartott fenn többek között Esztergomban (Szent Keresztről nevezett konvent, Szent Erzsébet rendház, fürdő és ispotály), Sopronban (Árpád-házi Szent Erzsébet ispotály), a mai Horvátország területén fekvő Boisceben (Szent Péter rendház és ispotály), Győrött és feltehetően Vránában is.¹⁶ A rend felépítése hármas tagozódást mutat: lovagok, papok és szolgáló testvérek. A lovagok az ispotályok fenntartói és vezetői voltak, míg a betegápolással és szegélygondozással kapcsolatos feladatokat a segítő testvérekre bízták.¹⁷

Több forrás szerint a keresztesek egy addig ritka betegséget hoztak a Szentföldről Európába: a lepra egy veszélyes fajtáját, a bélpoklosságot.¹⁸ Józsa szerint ez nem állja meg a helyét, mert már jóval korábban, a 11. század elején is említik a leprát a Szent István által Esztergomban létesített leprozóriummal kapcsolatban. Leprozórium (hospitale leprosorum) névvel illették a fertőző betegek számára rendelt intézményeket, melyek általában csak jelentősebb városok mellett álltak,¹⁹ például Esztergom, Buda, Nyulak szigete. Józsa szerint a 11-13. században többnyire olyan területen létesítettek lepratelepet, ahol egyéb gyógyintézet nem

¹⁴ *Falus* i.m. 18.o.

¹⁵ *Kölnei Livia - Varjassy Péter: A jeruzsálemi Szent János lovagrend ispotályai a középkori Magyarországon*, 7-8.o.
http://real.mtak.hu/21841/1/jav_05_24_pdf_u_101446.506752.pdf (2017.11.01.)

¹⁶ *Kölnei-Varjassy* i.m. 9-22.o.

¹⁷ *Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest 1941. 28.o.

¹⁸ *Ágoston et al* i. m. 4.o.

¹⁹ *Somogyi* i.m. 4.o.

volt.²⁰ A johannita rendből kivált Szent Lázár lovagrend főként leprásokat gyógyított: hazánkban 1181-ben már volt kórházuk Esztergomban.²¹ II. Géza uralkodása alatt alapították a legtöbb gyógyító klostromot: Borsán, Esztergomban, Csurgón, Szentén, Kolozsvárott stb. Egy legenda szerint a Szigetvár mellett fekvő Patapoklosi község arról kapta a nevét, hogy a Szentföldről visszatérő keresztesek itt különítették el a leprásokat, és egy barát gondozására bízták őket.²² A leprás betegek csökkenésével és a polgári beteggyógyítás térhódításával jelentőségük csökkent, majd 1409-ben birtokaik a magyar johannita rendhez kerültek.²³

Említést érdemel az egyetlen magyar alapítású betegápoló lovagrend, a Szent István lovagrend (stefaniták), melyet II. Géza király 1150-ben hozott létre a hazánkon átvonuló keresztes lovagrendek mintájára. III. Orbán pápa 1187-ben megerősítette és kiváltságokkal látta el a rendet, II. Géza pedig Esztergomot jelölte ki a stefaniták székhelyéül, ahol a templom mellett ispotályt is létesítettek. A pápa által biztosított kiváltságok legfontosabbika, hogy közvetlenül a pápa alá tartoztak, így mentesültek az egyházi tized megfizetése alól. A stefaniták a Szentszék részére fizettek évente adót, melynek mértéke egy bizánci arany volt.²⁴ Az 1347-es pestisjárvány annyira megritkította a rend sorait, hogy Nagy Lajos megfosztotta őket legjelentősebb bevételi forrásuktól, azáltal, hogy megvonta tőlük a hiteleshelyi pecsét használatának jogát, így nem állíthattak ki többé közhitelű okleveleket. A rend az 1440-es polgárháborúban enyészett el.²⁵

Bár viszonylag kevés adat maradt fenn velük kapcsolatban, mégis meg kell említeni a Szent Antalról elnevezett ispotályos rend magyarországi tevékenységét. E rend kiindulópontja egy olyan franciaországi laikus testvérület volt, amely

²⁰ *Józsa* i.m. 5.o.

²¹ *Nmarné* i.m. 6.o.

²² *Falus* i.m. 60.o.

²³ *Falus* i.m. 61.o.

²⁴ *Falus* i.m. 108.o.

²⁵ *Ágoston et al* i. m. 4.o.

kezdetben kizárólag a Szent Antal tüze²⁶ elnevezésű betegségben szenvedő zarándokok ápolásával foglalkozott. Később e betegség visszaszorulását követően kezdtek csak el más betegségben szenvedőkkel is foglalkozni.²⁷ Az antoniták magyarországi ápoló tevékenységéről okleveles adataink csak a XIV. század elejéről maradtak fenn.²⁸ Hazánkban a rendnek három háza ismert: a daróci, a pozsonyi és a segesvári. A rendnek több pere is támadt a városokkal, melyek tárgya az ispotályok rektori tisztségének betöltése, illetve a jövedelmek elosztása volt. A rend ispotályai lassan a városok kezébe kerültek. Ennek oka, hogy az antoniták vagyoniuk gyarapodásával az ápoló tevékenység helyett inkább kanonoki és lelkipásztori szerepet választottak. A rend az ispotályokat inkább bevételi forrásként használta fel, mintsem karitatív célokra. Ez az oka annak, hogy a polgárságnak sikerült őket visszaszorítani, és ispotályait magukhoz vonnia.²⁹

Amint arra fentebb már kitértem a középkori ispotályok a betegápolás mellett, talán annál is legfontosabb feladatuknak a szegények, elesettek gondozását tekintették. Azok az ispotályok, melyek főként a betegek ápolásával foglalkoztak, főként folyóvizetek, fürdők közelébe települtek, melynek oka a fertőzések elkerülése és a megfelelő higiéniai viszonyok fenntartása volt.³⁰ A városi kórházak eredetileg a kevésbé népes elővárosokban, a városfalakon kívül, a kapuk közelében épültek. A rendek ispotályai is a városfalaktól távolabb helyezkedtek el, ugyanis a környező földbirtokok jövedelmeiből tartották fenn magukat.³¹ A középkorban a kórházak általában hat-húsz beteget kezeltek. A legendák szerint az ispotály ápolójai leggyakrabban a bénulásos, reumás, zsugorodásos, köszvényes betegségben, valamint az elmebetegségben szenvedők közül kerültek ki. Ezek nem igényeltek

²⁶ Szent Antal tüze valójában az ún. anyarozs-mérgezés volt, ami a nem kellően megtisztított rozsból készült ételek elfogyasztása következtében alakult ki. A fájdalmas és sokszor halálos betegségben orbáncszerű kelések jelentek meg a beteg végtagjain és ágyékán. Extrém esetben a kezek és lábak elfeketedtek és elhaltak.

²⁷ Somogyi i.m. 28.o.

²⁸ Falus i.m. 92.o.

²⁹ Somogyi i.m. 35-36.o.

³⁰ Falus i.m. 35.o.

³¹ Nmarné i.m. 10.o.

sebészi teendőket (mint fentebb említettem az ispotályok általában orvos nélkül működtek), viszont folyamatos ápolásra szorultak.³² A betegek ellátásával kapcsolatban megemlítendő, hogy az ispotályokban a betegeket fűtött szobákban helyezték el, és rendszeresen mosdatták, fürdették az ápolásra szorulókat. Külön érdekesség, hogy tollszáron át folyékony étellel táplálták azokat, akik önállóan nem voltak képesek étkezni (ez a szondával táplálás ősenek is tekinthető). A gyógyászati segédeszközök közül már a középkorban használták a sérvkötőt, hónaljmankót, kézi mankót és az alsó művégtagot.³³ A források szerint a johanniták ispotályaiban külön teremben feküdtek a nők és a férfiak, és ha az intézmény lehetőségei engedték, betegség szerint is különválasztották az ellátottakat. A nőket apácát ápolták, akik külön kolostorban éltek.³⁴

A betegápoló keresztes lovagrendek karitatív tevékenységét az uralkodók is támogatták. Például IV. Béla valamennyi ispotályt felmentett a bortized fizetése alól, ugyanakkor a pápa is gyakran részesítette hasonló kiváltságban őket, így több esetben felmentette őket az egyházi tizedfizetés kötelezettsége alól. A szabad templomépítés joga is kiemelt jelentőségű volt a lovagrendek szempontjából, miszerint nem volt szükség a püspök engedélyére ahhoz, hogy újabb preceptoriumot létesítsenek. A szabad káplánválasztás joga értelmében maguk dönthettek arról, hogy templomaikban ki hirdet ígét, ezzel korlátozva a megyéspüspök jogait. A temetés joga szerint rendházaik temetőiben joguk volt temetni, ami a megyéspüspököt megfosztotta egy fontos bevételi forrásától. Emellett lovagrendi templomokban még egyházi tilalmak idején is kiszolgáltathatták az egyházi szentségeket.³⁵

A szerzetesrendek vagy betegápoló lovagrendek által alapított ispotályokat leszámítva az alapító általában földesúr volt: a király, a püspök, egy egyházi

³² *Józsa* i.m. 6.o.

³³ *Falus* i.m. 39.o.

³⁴ *Nmarné* i.m. 6.o.

³⁵ *Falus* i.m. 131-132.o.

testület, vagy más földesúr, illetve a későbbiekben maga a város is.³⁶ Felvidéken és Erdély területén a 15. században megindult a városok fejlődése, és ezzel párhuzamosan a kórházalapító tevékenységük is. A 16. században sorra alakultak a polgárság által létrehozott intézmények Selmecbányán, Debrecenben, Bártfán, Trencsénben stb. Ugyanakkor emellett az a folyamat is megfigyelhető, hogy a városi tanácsok fokozatosan átveszik a rendektől az ispotályok irányítását. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy a betegápoló- és szerzetesrendek nem tudták kellőképpen fenntartani az általuk alapított kórházakat, a városok pedig anyagi támogatásukért cserébe beleszólási jogot kértek az ispotály irányításába.³⁷

Több példát is találunk arra vonatkozóan, hogy a legtöbb ispotály a középkor végére a helyi városi tanácsok felügyelete alá került. Az egyik ilyen a budafelhévízi Szentlélek-ispotály, melyet a XIV. században még magister hospitalis (ispotálymester) néven egy rendtag irányított, aki egyben a rend magyarországi generalis preceptora is volt. Még a 15. század elején is rendtag képviselte az ispotályt, azonban 1449-től megváltozott a helyzet.³⁸ Innentől a kórház vezetője mindig egy rector hospitalis elnevezésű városi megbízott volt, míg az egyházi vezető továbbra is egy rendtag, a perjel vagy plébános lett.³⁹ A rektorok kivétel nélkül a város vezető rétegének tagjai közül kerültek ki, gyakran tanácsstagok vagy városbírák is voltak. Ezzel a városvezetés megszerezte az ispotály feletti felügyeleti jogot.

Hasonló a helyzet a Szentlélek-rend nagyszombati ispotályja esetében is. A 14. század végén már a működtetéssel kapcsolatos anyagi kérdésekről a városi tanács, illetve annak megbízott tagjai voltak jogosultak dönteni, ugyanakkor az ispotály közvetlen vezetése még a lovagrend hatáskörébe tartozott. Érdekes megjegyezni azt az esetet, amikor a XV. században a város elmozdította tisztségéből az ispotály priorját, Kempf Pétert, és mást nevezett ki helyette. Kempf Rómába fellebbezett, a

³⁶ *Kubinyi* i.m. 260.o.

³⁷ *Ágoston et al* i.m. 10.o.

³⁸ *Kubinyi* i.m. 260.o.

³⁹ *Falus* i.m. 117.o.

rend generalis preceptorától kérve jogorvoslatot az ügyében. Ennek eredményeként az erdélyi püspök azzal fordult a városi tanácshoz, hogy helyezték vissza Kempfet a kórházigazgatói hivatalába. Ebből az esetből arra következtethetünk, hogy az igazgatói tisztség betöltését már ekkor a város gyakorolta.⁴⁰

Az ispotálymesteri tisztség egy fontos, választás alapján betölthető tisztségnak számított Kolozsváron. A százak tanácsából, a centumvirek közül választották őket, így a város vagyonos, közmegebecsülésnek örvendő polgárainak számította. A megválasztott mestert a számvevők vezették be az ispotály vagyoni ügyeibe, és ők látták el őket utasításokkal az ispotály körüli feladatokról is. Az ispotálymesterek hivatali idejük alatt adómentességet élveztek, emellett kijárt neki a napszám és élelem is, amennyiben a város vagy az ispotály számára végzett munkát. A magistereknek teljes cselekvési szabadságuk volt, senki nem szólhatott bele az ispotály javainak kezelésébe. A számvevők időről-időre értékelték a munkáját, de a végső döntés az ő kezében volt. A városi nagytanácshoz csupán akkor fordult segítségért, ha az ispotály anyagi lehetőségeit meghaladó javításról vagy építésről volt szó.⁴¹

Összegezvén elmondható, hogy az egészségügy kialakulásában kiemelt szerepet játszottak a szerzetes- és lovagrendek. A keresztény eszmék értelmében feladatuknak tekintették a betegek és elesettek felkarolását, gyógyítását. Ugyanakkor megfigyelhető az a folyamat is, hogy a városok, városi polgárok is mind nagyobb figyelmet szenteltek a szociális problémát megoldásának is. Ennek eredményeként maguk is alapítottak ispotályokat, illetve a már meglévőket támogatták is. A kezdetben rendek kezében lévő kórházak az évszázadok alatt átkerültek a városok irányítása és felügyelete alá, mind nagyobb szerephez jutva a mester személyének kiválasztásában, illetve az anyagi kérdések rendezésében.

⁴⁰ *Falus* i.m. 124.o.

⁴¹ *Rüsz-Fogarasi Enikő*: Egy elfeledett intézmény. A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története. Budapest 2012. 50-54.o.

Niklai Patrícia Dominika

az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagozatvezetője, az ÓNSZ alelnöke

Magyar oktatásügyi igazgatás a XVIII. század végén

Csizmadia Andor professzor úr munkásságára nagyban alapozhatunk, ha az állam és az egyházak jogi viszonyáról van szó, hiszen számos írása jelent meg ezzel kapcsolatban. Az oktatásügyi igazgatás kérdésével átfogóbban, közigazgatás-történeti kutatásainak keretében foglalkozott. Az alábbiakban e két témakör összekapcsolásával egy rövidebb időszakot, a XVIII. század végét vizsgálom. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatásba illeszkedik, melynek célja az egyházi iskolák és az állami, közös iskolák kialakulása és az oktatáspolitikára gyakorolt egyházi befolyás összehasonlító jogtörténeti szempontú elemzése.

I. Az államosítás gondolatának megjelenése: az I. Ratio Educationis

A XVIII. század második felében, a felvilágosult abszolutizmus (Mária Terézia, II. József) idején lényeges változások következtek be az oktatásügyi igazgatásban. Ez a terület korábban az egyházak feladatai közé tartozott, azonban a kor uralkodói egységes, állami oktatási rendszer megvalósítását tűzték ki célul. A folyamat leglényegesebb elemei a Mária Terézia által 1777-ben kiadott első Ratio Educationis, amely új szakaszt nyitott a magyar közoktatás történetében, majd az ezt követő évek változásai nyomán megalkotott 1806-os második Ratio Educationis. A következőkben célokom a két Ratio Educationis megalkotásának körülményei és az oktatásügyi igazgatásra gyakorolt hatásának vizsgálata, elsősorban az elemi iskolák tekintetében.

Az uralkodó iskolák feletti felügyeleti joga többször előkerült a XVIII. század folyamán, amelyet többször deklaráltak is. Így az 1723-as szabályozás szerint a király felügyeleti jogát a helytartótanácson keresztül gyakorolja, amelynek

oktatásügyi szervei a vármegyei hatóságok voltak.¹ Előrelépés csak az 1760-as években történt, amikor Mária Terézia a korábbi deklarációkra hivatkozva megkezdte a Ratio Educationis előkészítését annak érdekében, hogy az egységes állami irányítás alatt lévő oktatási rendszerben - a vallásos nevelést megőrizve - megfelelő szakembereket képezhessenek, ezzel előmozdítva a birodalom fejlődését.²

Mária Terézia 1760-ban felállította az Udvari Tanulmányi Bizottságot, majd 1761-ben a magyar iskolaügyek élére Barkóczy Ferenc esztergomi érseket nevezte ki, feladatává téve egy oktatási reformprogram kidolgozását.³ Az érsek hatáskörébe tartozott a katolikus iskolák állami felügyelet alá helyezésének előkészítése - melynek nagy szerepe volt a rekatolizációs törekvések megvalósításában -, később feladatát a pozsonyi székhelyű magyar Tanulmányi Bizottság vette át Pálffy Miklós elnökle alatt. A protestáns iskolák nem tartoztak a Bizottság hatáskörébe, amely problémát okozott, hiszen a cél éppen az iskolák egységesítése volt. Ennek megoldására az uralkodó végül 1766-ban az összes magyar iskolát a Bizottsághoz utalta.⁴

Mária Teréziára hatással voltak udvari jogtudósai: *Joseph Sonnenfels* is alátámasztotta az állami részvétel igényét az oktatás területén, hangsúlyozva, hogy az oktatás minőségétől függ az alattvalók képzettsége, így az állam befolyása alá vonhatja a közoktatást. Az oktatás modernizálásának alapelveit a kor másik neves jogtudósa, *Anton Karl Martini* foglalta össze. Ezek között említette a jó kereszténnyé és jó alattvalóvá nevelést mint az egyház és az állam közös feladatát. Emellett kiemelte az egész birodalomban egységes szabályozás fontosságát. Az eszmei háttér tekintetében megjelent továbbá a felvilágosult abszolútizmus, amely által a modernizációt a feudális rendszer védelme mellett igyekeztek megvalósítani.

¹ *Csizmadia Andor*: A magyar városok oktatásügyi közigazgatása. Városi Szemle. 1939/25. 1939. 590.o.

² *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Budapest 1981. 415-416. o., 633. o.

³ *Herger Csabáné*: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest 2010. 229. o.

⁴ *Mészáros*: Az iskolaügy története... 635-636. o.

A megfogalmazott elveket nagy mértékben figyelembe vették Bécsben, így a magyar külön munkálatokat igyekeztek – a korábban felállított Bizottság hatásköre és a bécsi udvari magyar kancellária élén álló Ürményi József tiltakozása ellenére – visszaszorítani, és az egész Habsburg Birodalomra kiterjedő, egységes szabályozást kialakítani. 1775-ben a Bécsből megküldött tervezet alapján Ürményi vezetésével kidolgozásra került a magyarországi tanügyi rendszer első része a bécsi Udvari Tanulmányi Bizottság támogatásával, majd 1777-ben a második és harmadik rész is. A három tervezet egységbe foglalt tárgyalását és elfogadását követően augusztus 22-én Mária Terézia rendeleti úton, uralkodói pátens formájában kihirdette az oktatásügyi igazgatás rendjét Ratio Educationis elnevezéssel.⁵ Ez a dokumentum volt a magyar oktatásügy első állami, átfogó szabályozása.

A Ratio Educationis a tervezetekhez igazodóan három részre tagolódik: az első kört az iskolai közigazgatás, anyagi szükségletek fedezése, tanárookra vonatkozó szabályok, tanulmányi alap alkotják, a második rész a tantervből, a harmadik rész az iskolai rendtartásból áll.⁶

Az oktatásügyi igazgatást királynak fenntartott jogként határozták meg, amelyet az a Helytartótanács Tanügyi Bizottságán keresztül gyakorol. Az országot tankerületekre osztották, ezek élén a Tanügyi Bizottságnak alárendelt királyi főigazgatók álltak. A tankerületekben az elemi iskolák felügyeletéről a királyi felügyelők gondoskodtak.

Az ekkor felállított rendszerben igyekeztek meghatározni minden iskolatípusnak a pontos helyét az iskolaszervezetben, továbbá az ezek közötti kapcsolódási pontokat, hogy megfelelően egymásra épüljenek. Jelen tanulmány központi témáját képező elemi iskolák az oktatási rendszer legalsó szintjén álltak, ezeket követte a grammatikai iskola, a gimnázium, királyi akadémia, végül a királyi tudományegyetem.⁷

⁵ *Mészáros*: Az iskolaügy története... 659-664. o.

⁶ *Finánczy Ernő*: Az újkori nevelés története (1600-1800). Budapest 1927. 325. o.

⁷ *Finánczy* i. m. 328. o.

A dokumentum egyik leglényegesebb hatása, hogy a korábbi egyházi iskolákat egységesen állami felügyelet alá vonta. Ebben fellelhető a felvilágosodás eszméje, amellyel igyekeztek a felekezetek tagjait egymáshoz közelebb hozni, azáltal, hogy a gyermekek más felekezet iskoláját látogathatták, emellett ilyen esetekben tiltva volt, hogy a gyermeket más vallási cselekményekre kényszerítsék, illetve vallása miatt sértsék. Fontos azonban tisztázni, hogy az állami felügyelet elrendelése mellett a Ratio nem szüntette meg az iskolák felekezeti jellegét. A katolikus iskolákat tekintette általánosnak, emellett előírta, hogy más felekezetek iskoláinak felügyeletét is a tankerületi főigazgató látja el, ezekben ugyanannak a tanrendnek kell érvényesülni, mint a római katolikus iskolákban. A különböző valláshoz tartozó gyermekek számára lehetőséget biztosított tanulmányaik felsőbb fokon való folytatására, vallásra való tekintet nélkül, ennek érvényesítésére az igazgatók és tanítók figyelmét külön fel is hívta a rendelet. A tanítók kinevezése tekintetében úgy rendelkezett, hogy ennek joga „azé marad, akié eddig volt”, tehát az illetékes iskolafenntartó egyházi hatóságoké, de az alkalmasságról való meggyőződés céljából ezeket előzetesen közölni kell a királyi főigazgatóval.⁸

A Ratio Educationis bár számos haladó szellemű rendelkezést tartalmazott, gyakorlati hatása közvetlenül nem volt jelentős, hiszen hiányoztak megvalósításának feltételei, így például a megfelelően képzett tanárok, oktatási segédeszközök, tankönyvek.⁹ Korának jelentős dokumentuma volt, azonban rendelkezései később nem tudtak érvényre jutni.

II. Oktatásügyi intézkedések II. József és II. Lipót idején

Míg Mária Terézia idején az oktatási rendszer átszervezése rekatolizációs eszközként szolgált és a katolikus iskolákra helyezte a hangsúlyt, addig az őt a trónon követő II. József a felvilágosodás eszmei alapjain, a tolerancia jegyében igyekezett az állami felügyeletet még inkább centralizáltan megvalósítani, ezért a

⁸ Ratio Educationis 1777 (ford.: *Mészáros István*). Budapest 1981. 8-12. §§

⁹ *Finánczy* i. m. 140. o.

magyar oktatási ügyeket is a bécsi Udvari Tanulmányi Bizottsághoz utalta. Emellett előrevetítette a közös, felekezettől független iskolák felállítását.¹⁰ A népoktatás területén is a felvilágosult abszolutizmus eszméjének megfelelő laicizáció elvét kívánta érvényre juttatni, közös, egyházi befolyástól mentes, felekezetközi iskolák létrehozásával, amelyekben a gyermekek a hitoktatás kivételével az állam által meghatározott tananyaggal ismerkedhetnek. Ez azonban nem valósult meg: kritikák érték katolikus oldalról a felekezethez tartozók protestáns tanítók általi oktatása, illetve protestáns oldalról az autonómiájukat csorbító, állami felügyelet miatt.¹¹

Tíz éves uralkodása alatt számos rendeletet adott ki, amelyek között az oktatásügy modernizációja is szerepelt. Változtatásokat eszközölt a Ratio által meghatározott rendszerhez képest, így átalakította a szervezeti és igazgatási rendet az oktatásügyben, az oktatás nyelve a német lett, ezzel is szolgálva egységesítési törekvéseit. Azonban intézkedései megosztották a társadalmat, támogatói – az ún. jozefinisták – kisebbségben maradtak, ennek következményeként halálos ágyán visszavonta rendeleteinek többségét, az oktatásügyre vonatkozókat is, ezáltal az ismét rendezendő kérdéssé vált.

A II. Józsefet a trónon követő II. Lipótnak tehát megoldást kellett keresnie egyebek mellett az iskolaügyre is. A felvilágosult abszolutista uralkodók idején huszonöt évig nem működő országgyűlést 1790-ben összehívta. Ezen a feudális elemeket és privilégiumaikat védő, emellett a nemzeti függetlenséget támogató, ugyanakkor a radikális polgári átalakulást elutasító nemesek élénk vitákat folytattak többek között az oktatás megreformálásáról is, mind haladó, mind konzervatív véleményeket hangoztatva. A francia forradalom eseményeinek hatására kompromisszum született köztük és az uralkodó között, ezzel jöhetett létre több kérdéses ügyben törvény, így az oktatásügyre vonatkozóan is.¹²

¹⁰ *Ravaszkó János et al:* A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Budapest 1960. 47. o.

¹¹ *Bajkó Mátyás et al:* A magyar nevelés története, I. kötet. Budapest 1988. 178-179. o.

¹² *Mészáros István:* A magyar nevelés története 1790-1849. Budapest 1968. 10-12. o.

1790. évi dekrétum XXVI. cikkelye szabad vallásgyakorlást biztosított a protestánsok számára, autonómiájuk keretében számukra tanügyi önállóságot is előírt. A vallásszabadság tekintetében haladónak tekinthető törvény az oktatásügy szempontjából hátráltatta az egységesítést: a felekezetek egyenjogúsága vonatkozásában ezzel előrelépés történt, ugyanakkor erősítették az oktatás széttagozottságát, amelyről így továbbra is egyházi, és nem állami szinten rendelkeztek. A cikkely 5. pontja szerint a protestánsok a már fennálló iskoláikat megtarthatják, emellett újakat is alapíthatnak, azokba tanárokat hívhatnak, illetve onnan elbocsáthatnak, tanfelügyelőket saját hitvallásukból választhatnak. A tanrendet szabadon állapíthatják meg, a király legfőbb felügyeleti jogának érintetlenül hagyása mellett. Ennek meghatározásakor azonban fenntartották, hogy az 1790. évi XV. cikkely alapján kidolgozandó közoktatási rendszer ugyanúgy alkalmazandó lesz majd a protestánsok iskolái tekintetében is - a vallásoktatás kivételével, amelyet minden hitfelekezet maga határozhat meg. Tankönyveiket maguk választhatják, továbbá a királyi helytartótanácsnak bejelentett saját könyvvizsgálóik felügyelete alatt nyomtathatják, azzal a kitételrel, hogy könyveikben „a katolikus vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne foglaltassék”, ellenkező esetben a nyomtatást engedélyező könyvvizsgáló felelősségét megállapítják. A tankönyvek tekintetében a protestánsokra is kiterjesztették azt a rendelkezést, miszerint a király részére az újonnan nyomtatott könyvekből három példányt meg kell küldeni.¹³ A protestánsok ezáltal tanügyi autonómiát kaptak, ugyanakkor érezhető maradt a római katolikus vallás államvallási pozíciója. A közoktatás modernizációjában a Ratiohoz képest visszalépés tapasztalható, mivel ezáltal nem az egységesítés felé haladtak, hanem még inkább a felekezeti oktatás elkülönült jellegét és az iskolák feletti egyházi hatáskört rögzítették.

Röviden említést kell tenni az országgyűlés által kidolgozott oktatásügyi tervezetről, amely ugyan tervezet szinten megrekedt, de a későbbiekben is

¹³ II. Lipót 1790. évi decretuma, XXVI. cikkely. Magyar Törvénytár, 1740-1838. évi törvényczikkek.

merítettek szellemiségéből. Az országgyűlésen elfogadott 1790. évi XV. törvénycikkben rendelkeztek az ifjúság neveléséről, előirányozva a későbbi rendezés szükségességét. A „nemzeti nevelés általános elvei rendszerének kidolgozására” országos bizottságot neveztek ki, amely „a királyi jogok sérelme nélkül” eljárva oktatásügyi tervezetet dolgoz ki, azt az országgyűlésnek bemutatja és átvizsgálását, majd elfogadását követően törvényerőre emelkedhet. Bár a bizottság felállítását a királyhűek kritikával fogadták, mert véleményük szerint az oktatásügy rendezésébe az országgyűlésnek nem kellene beleszólnia,¹⁴ a törvényt az uralkodó a jóváhagyta a „király jogainak sérelme nélkül” fordulattal.

A bizottság - az I. Ratio megalkotásában is szerepet játszó Ürményi József elnökletével - 1793-ra dolgozta ki a tervezetet, amely alapján megalkotható az új Ratio Educationis, immár a nemzeti nevelést hangsúlyozva és az egységesség elvét megőrizve. Ezt elősegítendő hangsúlyozták, hogy a felekezeti iskolák kötelesek más felekezethez tartozókat is befogadni, tananyagukat - a vallásoktatás kivételével - ennek megfelelően összeállítani. Az irányítás területén a magyar közigazgatás szerepét részesítették előnyben. A tervezet világi jellege miatt is fontos, hiszen az országgyűlés bizottsága dolgozta ki, nem pedig a korábbi gyakorlatban megszokott egyházi hatóságok, illetve szerepet kapott a vallási türelem és a tanítók kinevezése kapcsán a felekezeti hovatartozással szemben az alkalmasság.¹⁵

A tervezetben lefektetett elveknek a támogatók mellett számos ellenzője is akadt, végül több körülményből adódóan nem valósult meg. A közoktatási rendszerre vonatkozó új dokumentumot így a második Ratio Educationis jelentette, amelyet az országgyűléssel való tárgyalás nélkül, királyi felségjogával élve 1806-ban adott ki I. Ferenc.

¹⁴ *Bajkó* i. m. 216. o.

¹⁵ *Mészáros*: A magyar nevelés... 14-19. o.

III. A II. Ratio Educationis

A szintén Ratio Educationis elnevezéssel 1806-ban kiadott dokumentum többet átvett a bizottság tervezetének szellemiségéből. Igyekezett tekintettel lenni a nemzetiségi és felekezeti sokszínűségre. Ugyan előírta, hogy a protestánsoknak is alkalmazniuk kell rendelkezéseit, azok ezt a korábban elemzett 1790. évi XXVI. törvénycikkre hivatkozva elutasították.¹⁶ Ezt meg is teheték, hiszen a korábbi törvények alapján az országgyűlés által kidolgozott rendszert kellett volna kötelezően alkalmazniuk, azonban – ahogyan ez a korábbiakban ismertett történésekből kiderült – annak elfogadására nem került sor. A II. Ratio Educationist I. Ferenc az országgyűléstől függetlenül, felségjogára hivatkozva adta ki. Rendelkezései szerint a katolikus iskoláknak fogadnia kell a más vallású gyermekeket is, illetve tananyagukat (a vallásoktatás kivételével) úgy kell kialakítaniuk, hogy az minden felekezet számára befogadható legyen. Ez a rendelkezés a gyakorlatban nem sok hatást ért el, nem vált jellemzővé más felekezet iskoláinak látogatása. Ehhez hozzájárult az egyházak újbóli előtérbe kerülése az oktatásügy területén, hiszen I. Ferenc 1802-ben visszaállította több szerzetesrend működését, akik így ismét kivehették részüket az oktatásban.

Igazgatási szempontból a II. Ratio is tankerületekre osztotta az országot, ezek élén tankerületi főigazgatóval. A főigazgató jelölte a közvetlenül az iskolák élén álló felügyelőket, akik pedig az iskolák igazgatójára tettek javaslatot. A kisebb városok, mezővárosok és falvak iskoláiban a plébánosok látták el az igazgatói és egyben tanítói feladatokat, az ún. kiemelt iskolákban pedig - amennyiben lehetőség volt rá - a püspök által kijelölt és külön éves jövedelemmel rendelkező papot kellett igazgatóvá nevezni. Az egyházi előjárók oktatásügyi szempontból a világi tankerületi igazgatónak, illetve felügyelőnek feleltek. A világi hatóság felügyelete azonban messze nem jelentette azt, hogy a II. József által tervbe vett felekezeti jellegtől mentes, közös iskolákat megvalósította volna, éppen ellenkezőleg, a II. Ratio Educationis elődjéhez hasonlóan megőrizte az iskolák felekezeti jellegét. Így

¹⁶ *Bajkó* i. m. 223-224. o.

például a kisebb falvak, tanyák esetében ott, ahol a szétszórva élők nem tudnak külön iskolát állítani, közös iskolát kötelesek létrehozni, azonban felekezeti megoszlás szerinti csoportokkal.¹⁷ Bár a dokumentum az iskolák nyitottságát hangsúlyozta vallásra tekintet nélkül, még jó pár évtizedet várni kellett Magyarországon a közös iskolákra. Ezek létrehozása 1848-ban került újra előtérbe Eötvös József népoktatási törvénytervezetével, végül 1868-ban is csak kiegészítő jelleggel írtak elő, majd az azt követő évtizedekben fokozatosan került sor megvalósításukra.

A II. Ratio Educationis több rendelkezésében hasonlóságot mutat az elsővel, azonban míg az első a felvilágosult abszolutizmus eszméinek megfelelően az uralkodó és a bécsi udvar alkotta, addig a másodikban már fellelhető a kompromisszum az uralkodó és a magyar nemesség között.¹⁸

IV. Összegzés

A korábbi gyakorlatra jellemző, egyházi hatáskörbe tartozó felekezeti iskolák modernizációját elsőként Mária Terézia kísérelte meg az 1777-es Ratio Educationissal, amely az állam felügyelete alatt álló, egységes oktatási rendszer kialakítására törekedett. Ezt követően II. József a birodalom centralizálása keretében még inkább egységesíteni igyekezett az iskolákat az egész Habsburg Birodalomban, erre irányuló kísérlete azonban sikertelennek bizonyult. II. Lipót uralkodása alatt, az 1790-es évek elején üléselő magyar művelődésügyi bizottság tervezetet dolgozott ki az elmúlt évtizedek törekvéseit és a Mária Terézia-féle Ratio kritikáit számba véve, ugyanakkor a kor egyéb politikai körülményeinek közrejátszása miatt ez sem valósult meg. Az 1800-as évek kezdetén a tervezetet alapul véve, számos módosítás után újabb oktatási reformot dolgoztak ki, melynek eredményeképpen I. Ferenc által kiadásra került a II. Ratio Educationis 1806-ban, amely az oktatásügy feletti egyházi befolyást hozta előtérbe. Bár ez utóbbi

¹⁷ Ratio Educationis 1806 (ford.: *Mészáros István*). Budapest 1981. 184. §

¹⁸ *Mészáros: A magyar nevelés...* 81-83. o.

dokumentumot a XIX. században számos kritika érte és igyekeztek a polgári átalakulásnak megfelelően megreformálni, szerepe mégis kiemelkedőnek tekinthető abból a szempontból, hogy egységes rendszerbe foglalta a magyar oktatásügyi rendszert. A korszak intézkedéseinek jelentősége abban áll, hogy felvetették a közös, állami iskolák létrehozásának szükségességét, ezzel megkezdték azt a folyamatot, ami közel száz évvel később teljesedett ki.

Suhajda Máté

az *ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja*

A kivételes hatalom szabályozásának egyes kérdései, különös tekintettel a kormánybiztosi intézményre

„Legyünk nagylelkűek, de a haza megmentésében, ha szükség, a legszigorúbb eszközökhöz is nyúljunk (...) hozzunk egy törvényt, mely a hazát a lehető legnagyobb veszélyben is megtartja.”¹

(Palóczy László)

I. Bevezetés

A polgári alkotmányosság kialakulásával, azzal szinte egyidejűleg számos országban létrejött egy intézmény, amely az államot fenyegető válsághelyzetekben (például háború vagy belső zavarok idején) lehetőséget adott a szabadságjogok korlátozására vagy felfüggesztésére, rendkívüli bíraskodás és közigazgatás bevezetésére, illetve a katonai szervek jogainak kiterjesztésére. Ezt az intézményt többféle elnevezéssel is jelölték (ostrom-, rendkívüli-, hadiállapot stb.), hazánkban rendszerint kivételes hatalomként hivatkoztak rá.²

A kivételes hatalom lényege abban áll, hogy a békeidőszak működéshez képest egyes állami szervek, vagy személyek többletjogosítványokat kapnak, míg más személyek vagy szervek jogait korlátozzák a válsághelyzet megoldása érdekében. Ezek a kiegészítő vagy többlet jogosítványok tipikusan olyan jellegűek, amelyek béke idején vagy eleve más szerv hatáskörébe tartoznak, vagy az

¹ *Fazekas Csaba*: Palóczy László beszédei és írásai 1848-1849. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Kiadványa, Miskolc 1998. 58. o.

² *Tóth Árpád*: A kivételes hatalom jogi szabályozása Magyarországon az első világháború előestéjén. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus L. Fasc. 13. 1996. 3. o.

alkalmazásuk eltérő körülményei folytán a feljogosított szerv más eljárásban szerezhetne érvényt célkitűzéseinek.³

A kivételes hatalom szabályozásának jogtörténete a 16. századig⁴ nyúlik vissza.⁵ Azok a kérdések azonban, amelyek a jogintézmény sarkalatos pontjait érintik, lényegében nem változtak az elmúlt másfél évszázadban sem, ideértve például a végrehajtó hatalomnak adható felhatalmazás kezdő időpontját és terjedelmét, az alapjogok korlátozásának feltételeit és lehetséges mértékét. Az utóbbi természetesen igen „érzékeny” kérdés, a lehetséges korlátozás mértékét és tartalmát pedig mindenkor „patikamérlegben” célszerű beállítani, hiszen az „elméretezés” könnyen az alkotmányosság végét jelentheti.⁶

A tanulmány e kérdések közül mindössze kettővel kíván részletesebben foglalkozni, ezek pedig: a *felhatalmazás kezdő időpontja és terjedelme*, valamint a rendkívüli közigazgatás vonatkozásában a *kormánybiztosi intézmény* szabályozásának mikéntje. Így a következőkben áttekinti szabályozás előzménytörténetét – itt kizárólag az 1848/49-es szabadságharc idejére koncentrálva, az 1848 és 1906 közötti időszak vizsgálatát elhagyva –, valamint az 1912. évi LXIII. tc. elfogadásának közvetlen előzményeit, ezekhez kapcsolódóan bemutatva a *fent említettek* szabályozásával kapcsolatos dilemmákat.

II. A kivételes hatalom szabályozása az 1848/1849-es szabadságharc idején

A szabadságharc idején eleinte – a kivételes állapotra tekintettel – a rögtönítélő bíraskodást szabályozták, rendeleti úton.⁷ Midőn a délvidéki forrongás, Jelasics pártütése, és a képviselőház hangulata szükségessé tette, a kormány 1848. július 31-én (mindössze két nap leforgása alatt) beterjesztett egy kivételes állapotra

³ *Kádár Pál*: A kivételes hatalomtól a különleges jogrend idején bevezethető rendelkezésekig. *Katonai Szemle* 2014/1. sz. 6. o.

⁴ *Mezey Barna*: A kivételes hatalom jogi természete. *Jogtörténeti Szemle* 2015/4. sz. 26. o.

⁵ *Tóth Árpád*: A statárium és az ostromállapot szabályozása 1848-tól a kiegyezésig. *Acta Jur. et Pol.* Szeged, Tomus XXIX. Fasc. 5. 1982. 4. o.

⁶ *Kádár* i. m. 6. o.

⁷ *Tóth*: A statárium és az ostromállapot.. 6. o.

vonatkozó törvényjavaslatot.⁸ E javaslat két fejezetből állt, rendelkezett az ostromállapotról és az annak ideje alatt működő rögtönítélő bíróságokról, valamint a kormánybiztosi intézményről; ostromállapot alatt pedig a fegyveres lázadást, illetve az olyan helyzetet értették, amikor a forrongás olyan magas fokra hágott, hogy a fegyveres lázadás kitörését egyébként gátolni nem lehet. Sem Szemere Bertalan, sem Deák Ferenc nem volt azonban „elkötelezett” e javaslat elfogadása mellett, annak tárgyalására végül nem is került sor.⁹ Később a Honvédelmi Bizottmány vette elő a tervezetet, s nyújtotta be a II. fejezet módosított változatát az 1849. február 8-i ülésen. Ezt pedig a képviselőház módosításokkal ugyan, de február 13-án el is fogadta, és sor került a – törvény által szabályozott – ún. véstörvénytörvények felállítására. A korábbi tervezet I. fejezetét, amely a kormánybiztosi intézményt szabályozta volna, elhagyták, mégpedig azért, mert az 1849 februárjára törvényi megalapozás nélkül is országosan kiépült, illetve az elvárásoknak megfelelően működött. A törvényről érdemes megjegyezni még, hogy a jogtörténet fordulópontként értékeli a magyar büntetőjog történetében, mégpedig azért, mert az állam elleni bűncselekmények kategóriájában teljes mértékben szakított a feudális büntetőjoggal.¹⁰

Megállapítható továbbá, hogy a Deák-féle tervezet (és a módosított változat, illetve elfogadott törvény is) a kor színvonalán álló jogászai munka.¹¹

A kormánybiztosi intézmény Csizmadia Andor értékelése szerint a forradalmi korszak legfontosabb területiális végrehajtó, intézkedő szervévé vált, amely megnyugtató megoldás volt a közigazgatás kivételes állapot idején történő szabályozására.

A szabadságharc ideje alatt az intézmény területileg már 1848 augusztusára kiépült, eredeti feladata a pesti forradalmi okozta „országos hullámok” és a

⁸ *Tóth*: A statárium és az ostromállapot... 9. o.

⁹ *Tóth*: A statárium és az ostromállapot... 12. o.

¹⁰ *Barna Attila*: Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására. PhD értekezés, ELTE ÁJK. Budapest 2010. 24. o.

¹¹ *Tóth*: A statárium és az ostromállapot... 11. o.

nemzetiségi mozgalmak lecsendesítése, illetve a parasztság megnyugtatása volt. A Honvédelmi Bizottmány működése idején az intézmény mind létszámban, mind hatását és jelentőségét tekintve gyarapodott.

Egyetlen aggályos pontja mégis a hatáskör szabályozása volt. A kormánybiztosok hatásköre ugyanis megbízatásuktól függően lényegesen eltért egymástól. Beöthy Ödön országos biztost például – és ténylegesen – teljhatalommal ruházták fel, amelyet csak nyomatékosított az a levél, amit Kossuth írt neki. Ebben a korlátoktól való eltekintésre bízta, „*Én azt mondom neked, hogy amilyen nagy a haza veszélye, olyan korlátlan a te hatalmad, hogy azt elhárítsad.*”¹² Ennek ellenére mégis azt mondhatjuk, hogy a teljhatalmú országos biztosok hatásköre sem volt korlátlan, a kisebb területen működő kormánybiztosokéra pedig ez fokozottan igaz. Az előbbieket jogkörét a kormány hatásköre, az utóbbiakét pedig a területükre is kiterjedő teljhatalmú kormánybiztosi hatáskör korlátozta, sőt, a területükön lévő katonasággal is csak felhatalmazás mellett rendelkezhetek. A kormánybiztosoknak adott igen különböző hatáskör miatt pedig valóságos hierarchia alakult ki, melynek élén Csányi László országos főbiztos állt. A leggyakoribb egyébként az egy törvényhatóságra kiterjedő hatáskör volt, azonban országrészekre, sőt, az egész országra kiterjedő hatáskörrel bíró kormánybiztosok is működtek. Összességében ugyanakkor elmondható, hogy a kormánybiztosi intézmény a szabadságharc egyik „*legjobb szervévé*” vált.¹³

Az 1912. évi törvény már nem adott ekkora felhatalmazást a kormánybiztosoknak. Feladatuk továbbra is közigazgatási feladatok végrehajtása volt – a kivételes hatalomról szóló törvénynek megfelelően – a közrend és a közbiztonság fenntartása érdekében, azonban mindenkor az adott területükön illetékes katonai parancsnokok szándékaival összhangban kellett eljárniuk. Rendelkezhetek az önkormányzati alkalmazottakkal, a csendőrséggel, az

¹² Tóth: A statárium és az ostromállapot... 13. o.

¹³ Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus II.Fasciculus I. Budapest 1960. 3-9., 12-19. o.

államrendőrséggel, a határrendőrséggel és a pénzügyőrséggel is. Garanciális jellegű, hogy a rendelkezéseik ellen 15 napon belül az illetékes miniszterhez volt lehetőség fellebbezni. Kinevezni egyébként – bár erről hosszas vita folyt – csak magyar honos, polgári személyek közül lehetett. A kormánybiztosok a kormánynak alárendelten működtek, tevékenységük megkezdése előtt pedig esküt kellett tenniük.

Nehéz lenne megmondani, vajon ez az intézmény jelentett-e annyit az I. világháborúban hazánknak, mint amennyit a szabadságharcban jelentett, azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy a háború kezdetekor már kilenc kinevezett kormánybiztos működött,¹⁴ és tevékenységük – csakúgy, mint az elfogadott törvény – hozzájárult a háborús időszak alkotmányos működéséhez.

Aggályosabb volt azonban a polgári rögtönbíróságok, és a rendkívüli hadbíróóságok működése. Ennek oka nem a szabályozásban, sokkal inkább abban keresendő, hogy egyrészt a katonai jog és a haditörvények osztrák jogszabályok voltak, másrészt a hadbírák zöme is az osztrák érzelmű tisztikarból regrutálódott. Ennek nyomán utasította a képviselőház az OHB-t új jogszabálytervezet elkészítése, ez lett a végül elfogadott ún. vésztörvény, február 13-án. (1849 márciusától június végéig összesen 18 vészbíróóság működött, amelyek összesen 367 vádlott ügyével foglalkoztak, ebből 122-öt halálra ítélték, 107-et felmentettek, 138-nak az ügyét pedig rendes bírósághoz tették át.)¹⁵

Rögzíthető ennek ellenére, hogy a forradalom ideje alatt éltre hívott rendkívüli közigazgatás, valamint a különböző rögtönítélő és vészbíróóságok felállítása, – azok minden fogyatékossága ellenére – aligha lebecsülhető szolgálatot tettek a forradalom és szabadságharc ügyének.

¹⁴ *Tóth*: A kivételes hatalom.. 95. o.

¹⁵ *Tóth*: A statárium és az ostromállapot.. 11. o.

III. Az 1912. évi LXIII. törvénycikk megalkotásának előzményei

A kormánybiztosi intézmény 1912-es szabályozásának rövid bemutatása után a következőkben az 1912. évi LXIII. törvényt és annak kapcsán pusztán a felhatalmazás terjedelmét és korlátját vizsgálom, mert úgy vélem, e két jogintézmény regulációja szolgálhat a legtöbb tanulsággal a jelenben.

Az 1912-es törvény közvetlen előzményeinek tekinthetők azok a javaslatok, amelyeket 1906-ban az ún. koalíciós kormány idején a közös Hadügyminisztérium kezdeményezésére készítettek. Ez a szerv ugyanis már 1906 augusztusában elküldte a koalíciós kormánynak az Ausztriára tekintettel elkészített kivételes jogszabályok gyűjteményét, hasonló rendelkezések megalkotását kérve Magyarországtól is.

Az említett, Ausztriának szánt jogszabályok egyébként a hadsereg hatáskörének bővítéséről rendelkeztek egy Oroszországgal, Szerbiával vagy Olaszországgal vívandó háború esetére, mégpedig úgy, hogy a kormányzati végrehajtó hatalmat a polgári közigazgatás terén részint a katonai bíróságokra ruházták át, azok illetékességét pedig meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén polgári személyekre is kiterjesztették. Emellett egy ilyen helyzetben kimondták egyes szabadságjogok (mint például a személyes szabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, a sajtószabadság és a levéltitok) felfüggesztését, elrendelték az útlevel és bejelentési ügyek kivételes szabályozását, illetve felhatalmazást adtak a vasúti, a hajózási, a posta-, a telefon-, és a távíróforgalom korlátozására és beszüntetésére.

Az osztrák intézkedések átültetéséről 1909-ben a Belügyminisztériumban egy „előértekezlet” keretében tanácskoztak, melynek összehívásában a balkáni annexió is komoly szerepet játszott. Az ülésen azonban elleneztek a polgári közigazgatás katonai parancsnokokra történő átruházását, arra hivatkozva, hogy az ellentétben áll az 1848-as és az 1867-es törvényeink sarkalatos rendelkezéseivel. Ebből arra következtethetünk, hogy az alapjogok ilyen mértékű felfüggesztésének lehetőségéhez még egy ilyen feszült nemzetközi helyzetben sem járult hozzá a

magyar kormány, fontosabbnak ítélve a történeti alkotmány sarkalatos rendelkezéseit.

Az ülést követően két tervezet is készült, az egyik az előértekezlet munkájának eredményeképp, a másik a Miniszterelnökségen, az előbbit a Minisztertanács nem is tárgyalta, az utóbbi pedig a Hadügyminisztérium igényeit nem elégítette ki. Tartalmukat tekintve hasonlóak, mindkettő lehetővé teszi például az egyesülési-, és a gyülekezési jog, valamint a sajtószabadság korlátozását, szigorítja az anyagi büntetőjog szabályait stb.

A Hadügyminisztérium által 1910-ben a kormánynak megküldött javaslat az eddigieknél jóval szigorúbb, szélesebb körben teszi lehetővé az alapvető jogok korlátozását, a katonai bíróságok illetékességét kiterjeszti a polgári személyekre, ezáltal is jelentősen bővítve a hadbírók jogkörét. Végző soron a minisztérium nem is próbálta palástolni a teljes felhatalmazás igényét, ezt *expressis verbis* ki is fejezték.¹⁶ A Belügyminisztérium azonban e tervezetet (amit egyébként a minisztérium szerint nem is lehetne törvénytervezetnek nevezni) több szempontból aggályosnak tartotta, lényegében az alkotmány teljes körű felfüggesztését látta benne,¹⁷ valamint szélesebb körű garanciákat szeretett volna látni, az elutasításban pedig szerepet játszott a Béctől való félelem is.¹⁸

Az 1912-es „végleges tervezet” előkészítésére a Honvédelmi Minisztériumban került sor, az első tanácskozássra pedig október 7. és 16. között. Azt, hogy rövid nyugvó periódus után ismét napirendre került egy, háború esetére szóló, a kivételes hatalmat szabályozó törvény, elsősorban a „*Balkáni-félszigeten felmerült bonyodalmak*”¹⁹ indokolták, amelyek szükségessé tették egyúttal a hadikészültség fokozását is. Érdemes megjegyezni, hogy a tanácskozás

¹⁶ Tóth: A kivételes hatalom.. 5-10. o. Megjegyzés: a fent bemutatott tervezetek részletes ismertetését mellőzöm, mert egyik sem vált jogszabállyá.

¹⁷ Bírálta ezen felül a kivételes hatalom bevezetése és megszüntetése időpontjának szabályozása körüli bizonytalanságokat, a költségvetési jogba való beavatkozást, indokoltnak látta volna kétféle, a helyzet súlyosságától függő felhatalmazás szabályozását stb.

¹⁸ Tóth: A kivételes hatalom.. 12-16. o.

¹⁹ Tóth: A kivételes hatalom.. 24. o.

helyszínének megválasztása önmagában hozzájárult a katonai szervek nagyobb befolyásához a tervezet megalkotása során. A tárgyalások során mind a Belügy-, mind az Igazságügyi Minisztérium küldöttei törekedtek rá, hogy a kiegyezés által létrejött közjogi viszonyok megőrzése mellett a szerintük szükséges garanciális rendelkezések is helyet kapjanak a tervezetben.

IV. A felhatalmazással kapcsolatos dilemmák

A törvény első szakasza, azaz a felhatalmazás kezdetének időpontja is vitássá vált az értekezletek során, hiszen a tervezet rögzítette, hogy nemcsak háború idején, hanem már háború fenyegető veszélyének okán is életbe léptethető a rendelkezés. A Belügyminisztérium küldöttje amellet foglalt állást ugyanis, hogy e kivételes felhatalmazást csak tényleges szükség idején lehessen igénybe venni, ezzel szemben a Honvédelmi Minisztérium oldalán azzal érveltek, hogy a bevezetés szükségességének időpontját előre nem lehet látni, az mindig a viszonyoktól függ. Bár a tényleges szükség, mint a felhatalmazás kezdő időpontja garanciális szempontból jobbnak tűnt volna, a törvény végül a „háború fenyegető veszélyének okából elrendelt katonai előkészületek” esetére is megengedi a „szükséges mértékhez képest” a kivételes hatalom igénybevételét. A benyújtott törvényjavaslat²⁰ indokolása szerint a „szükséges mérték” azért lett ily tágan megfogalmazva, mert lehetetlen előre látni azt, hogy pontosan milyen intézkedések válnak szükségessé. Hovatovább, a javaslat megszövegezői szerint gyakran épp a háború kitörése előtt²¹ van különös jelentősége az akkor megtett intézkedéseknek, hiszen a háború sikeres kimenetele is múlhat rajta. Az indokolás ugyancsak tág határokat szab, amikor azt mondja, hogy a kormány a kivételes hatalomból mindig

²⁰ Amelyet több ponton módosítottak, mielőtt elfogadták volna. *Kelemen Roland* (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi geneziséről*. Budapest, 2017. 49-52. o.

²¹ Ez pedig annak indokál szolgál, hogy a felhatalmazás már a katonai előkészületek idején is igénybe vehető. A javaslat szerint e kezdőpont pedig a kivételes hatalom igénybevételét oly időre korlátozza, amikor a helyzet komolysága általánosan és kétségbevonhatatlanul megállapítható.

csak annyit vehet igénybe, amennyit a „*fennforgó viszonyok és körülmények okvetlenül szükségessé tesznek*”.²²

E széles körű felhatalmazás véleményem szerint szükséges, mert a lehetséges helyzetek olyannyira sokfélék lehetnek, és ha a haza védelme megköveteli, igénybe vehető kell legyen egy ilyen mértékű felhatalmazás. Amint Deák mondja: „*[a]z állam első és legfontosabb feladata megvédeni az országot kül- és belelenség ellen. A végrehajtó hatalom köteles örködni a haza biztonsága fölött, az alkotmányos törvényhozás pedig tartozik gondoskodni arról, hogy a kormány minden időben s minden eshetőségek ellen elegendő s a célnak teljesen megfelelő védelmi eszközök felett rendelkezessék a haza védelmére.*”²³

Hozzá kell tenni, hogy a törvény – bizonyos értelemben – további korlátot szab, amikor rögzíti, hogy a kivételes hatalom csak a minisztérium valamennyi tagjának felelőssége mellett vehető igénybe.

A felhatalmazás időbeli korlátja a háború befejezésében áll, bár voltak konkrét időegység (pl. 6 hónapot) meghatározására szóló javaslatok is. A törvény rögzíti, hogy a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket ezt követően hatályon kívül kell helyezni. Ha pedig a háború a kivételes hatalom alapján tett első intézkedéstől számított négy hónapon belül nem tört ki, a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket hatályon kívül kell helyezni, hacsak fenntartásukhoz az országgyűlés hozzá nem járul. A hozzájárulás kérdésében az országgyűlés mindkét háza vita nélkül határoz, ha a kormány hivatkozással az államérdekre a vita mellőzését kívánja.²⁴

Gróf Hadik András a törvényjavaslat főrendiházi vitája során hevesen támadta azt a rendelkezést, hogy a kormány már háború fenyegető veszélye esetén is megkapja a felhatalmazást, ő ugyanis minimum az országgyűlés előzetes hozzájárulásához kötötte volna ezt. E bírálat végül süket fülekre talált. Az

²² Képviselőházi irományok, 1910. XXII. kötet, 633-726. CVII-CXXII. sz. 1. o.

²³ Deák Ferenc képviselőházi beszéde a véderőről szóló törvényjavaslat vitájában. In: *Deák Ágnes* (szerk.): Deák Ferenc - Válogatott politikai írások és beszédek II. kötet, Budapest 2001. 523. o.

²⁴ 1912. évi LXIII. tc. 1. §

elfogadott törvény széleskörű felhatalmazásra adott lehetőséget a végrehajtó hatalomnak.²⁵

V. Záró gondolatok

Összegzésként elmondható, hogy a törvény végül széleskörű felhatalmazást biztosított a végrehajtó hatalom számára, azonban erős védbástyákat húzott az egyes alapjogok minimumai köré, amellyel jól körülhatárolta a mindenkori kormányzat mozgásterét a kivételes hatalom idejére.

Az egyik fő erényének pedig az tekinthető, hogy alkotmányos keretek közé igyekezett helyezni a kivételes állapot idején megvalósítandó intézkedéseket, és így legalább az alkotmányosan elfogadható minimum szinten, de háború esetén is érvényesülhettek az egyes alapvető jogok, így megpróbálta annulálni a régtől fogva minden háborúban érvényesülő *inter arma silent leges*-t.²⁶

Zárásként és érdekességként megjegyzendő, hogy az ellenzék a törvényhozás folyamatában a folyamatos obstrukciók miatt Tisza István jóvoltából nem vehetett részt, törvény pedig a korabeli hazai sajtóban széleskörű visszhangot kapott, a méltatástól egészen a rendkívül heves kritikáig, főleg baloldali lapok részéről.²⁷

Palóczy szavai ismerősen csenghetnek, hoztak egy törvényt végül, azt azonban már nem mondhatjuk, hogy e törvény önmagában elegendő lett volna, hogy megtartsa a hazát...

²⁵ Kelemen Roland: A háború esetére szóló kivételes rendelkezéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja. Parlamenti Szemle 2016/1. sz. 90. o.

²⁶ Kelemen i.m. 91. o.

²⁷ Kelemen i. m. 89-90. o.

Tanulmányok Lábady Tamás emlékére

Benke József

részf. egyetemi docens (PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék)

„Isteni milieu”¹

Emlékezés Lábady Tamásra

(Baja, 1944. július 6. – Budapest, 2017. augusztus 11.)

A Fővárosi Ítéltábla 2017. április 11-én 2.Pf.20.151/2017/3/II. számon kihirdetett ítéletében a következőképpen rendelkezett: a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatja, és megállapítja, hogy az I. rendű alperes azzal, hogy nagy nyilvánosság előtt, püspöki ruhában „Járuljatok Szentáldozáshoz” felhívással áldoztató papi tevékenységet imitálva, „abortusztabletta” feliratú zacskóból „Krisztus teste” kijelentés kíséretében fehér tablettát helyezett az „elé járuló” II. rendű alperes és mások nyelvére, a II. rendű alperes azzal, hogy a Szentáldozás szertartásában résztvevő katolikus híveket utánozva, az I. rendű alperestől elfogadta az „abortusztabletta” feliratú zacskóból kivett fehér tablettát, a III. rendű alperessel azzal, hogy a hangosítás biztosításával végigasszisztálta a jelenetet, megsértették az I., II. és III. rendű felperesek emberi méltóságát és vallásszabadsághoz fűződő jogát. Az alpereseket a másodfokú bíróság a további jogsértéstől eltiltotta. Kötelezte őket arra, hogy a megállapított jogsértésért magánlevélben fejezzék ki sajnálkozásukat és feljogosította a felpereseket e levél nyilvánosságra hozatalára. Kötelezte az alpereseket, hogy a megállapított jogsértést magában foglaló képsorokat tartalmazó felvételt az „Az én testem az én választásom” elnevezésű Facebook csoport oldaláról töröljék. Rendelkezett továbbá a sérelemdíjról és a perköltségről.

¹ Készült a PTE ÁJK Óriás Nándor Szakkollégiuma „*Per aspera ad astra*” címmel 2017. november 22-23-án megrendezett jubileumi emlékkonferenciájára. Elhangzott a Civilisztikai Tagozat ülésén 2017. november 22-én 16.00 órakor a jogi kar Faluhelyi Ferenc előadótermében.

A másodfokú bíróság ítélete hazánkban, de alighanem Európában és az ún. „nyugati világ”-ban is történelmi jelentőségű. Nem annyira azért, mert felismerte, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozható mások vallásos meggyőződésének védelmében, hanem azért, mert ez a vallásos meggyőződés esetünkben az Európa által újra elárult krisztusi vallás, a római katolikus vallás volt, amelynek az állam általi védelme az új, embertelen szekularizmus tilalmi listáján igen előkelő helyen szerepel. S hogy mindez miképpen tartozik ide? A per II. r. felperese – az ítélet kihirdetésekor már nagybeteg – Lábady Tamás volt...

Tisztelt Tagozati Ülés, kedves Szakkollégistáink, tisztelt Kollégák, tisztelt Hallgatóság! Szeretettel köszöntöm Önöket, és megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm a körünkben megjelent Lábady Tamásné, Éva Asszonyt! Nagyon örülök, hogy megtisztelte jelenlétével szakkollégistáink előadásorozatát, amellyel fiataljaink – Jusztiniánusz kifejezésével élve: a „*cupidae legum iuventus*” tagjai – arra törekedtek, hogy Lábady professzor úr gazdag szakmai életművét tematikusan lefedjék. Engedjék meg, hogy röviden bemutassam Professzor Úr életútját!

Lábady Tamás 1944-ben született Baján polgári család hatodik gyermekeként. Középiskolai tanulmányait a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumban, egyetemi tanulmányait az akkor egykarú Pécsi Tudományegyetemen, az Állam- és Jogtudományi Karon 1968-ban fejezte be, majd Pécssett fogalmazóként kezdte meg bírósági pályafutását. 1970-ben kapta meg bírói kinevezését a Siklósi Járásbíróságra történő beosztással, majd 1976-ban a Pécsi Megyei Bíróságra helyezték át, ahol nemsokára fellebbviteli tanácselnök lett.

1990 és 1999 között az Alkotmánybíróság bírója, hat éven át helyettes elnöke volt. Az alapjogi ítélezést követően ismételt bírói kinevezéssel visszatért a Baranya Megyei Bíróságra, ahol – rövidesen – újra tanácselnökként, majd 2001-től kollégiumvezetőként dolgozott. 2003. január 1. napjától 2012 júniusával – jogszabályváltozás folytán 70. életéve betöltése előtt (!) – bekövetkezett nyugdíjazásáig töltötte be a Pécs Ítéltábla elnöki tisztségét, ahol tudatosan és

mindenki számára nyilvánvaló módon élte és valósította meg etikai mércéje szerinti céljait, létrehozva ezzel az ítélőtábla békés, komoly intellektuális niveau-t felmutató munkaközösségét.

Rendszeres ítélkező tevékenysége mellett életét a tudománynak is odaszentelte. Több évtizeden keresztül oktatott a (J)PTE, az ELTE és a PPKE jogi karán mind a graduális és posztgraduális, mind pedig a szakjogászi képzéseken. Doktori fokozatszerzési eljárásokban témavezetőként és szakmai bírálóként is rendszeresen közreműködött. Gyakori előadója volt a Magyar Bíróképző Akadémiának és a más jogászi hivatásrendek által szervezett konferenciáknak is. Csak az tudja, aki hallgatta, hogy előadásai tartalmilag és formailag is minden egyes esetben (!) retorikai műremekek voltak.

1979-ben az *Alexander von Humboldt Alapítvány* ösztöndíjával a Kölni Egyetem Polgári Jogi és Biztosítási Jogi Intézetében végzett kutatómunkát. 1988-ban szerezte meg az állam- és jogtudományok kandidátusa akadémiai fokozatot. Tagja volt az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának. Kiemelkedő jogirodalmi tevékenységét több egyetemi tankönyv, kommentár, számtalan tanulmány fémjelzi. Alapítója és szerkesztőbizottsági elnöke volt a *Bírósági Döntések Tára* című, havonta megjelenő folyóiratnak, és tagja az *Ítéltáblai Határozatok* című, negyedévenként megjelenő folyóirat szerkesztőbizottságának. Életpályájának fontos állomása volt a Polgári Jogi Kodifikációs Szerkesztőbizottság tagjaként 9 éven át végzett tevékenysége: nevéhez fűződik az új Ptk. szerződésen kívüli kárfelelősségről szóló része, és nagy hatással volt több családjogi és személyjogi intézmény kodifikálására is. Az igazságügyi miniszter Tudományos Tanácsadó Testületének tagja volt 2014-től.

Munkásságát számos elismeréssel jutalmazták: birtokosa volt az igen magas „Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztje a Csillaggal” kitüntetésnek, az igazságügyi miniszter által adományozott Deák Ferenc-díjnak, a legmagasabb igazságügyi kitüntetés, a Juhász Andor-díj Arany Fokozatának, az Országos

Tudományos Diákköri Tanács „Mestertanár Aranyérem” kitüntetésének, a PPKE JÁK Emlékérmének, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöksége által adományozott, „A Jog Szolgálatában” kitüntetésnek, a PPKE által alapított Pázmány-plakettnek, az MTA Jogtudományi Intézete által kiadott Pulszky Ágost Emlékérmének és a Magyar Bioetikai Társaság Gaizler Gyula Emlékérmének. Címzetes kúriai bíró volt 2011-től, 2014 óta a PPKE JÁK, 2017 júniusa óta pedig az ELTE ÁJK címzetes egyetemi tanára, 2017 áprilisában pedig a Szent István Tudományos Akadémia tagja lett.

Bölcs bíró és bírósági vezető, nagyhatású alkotmánybíró és alkotmánybírószáki vezető, „háromszoros” jogtanár, polihisztor jogtudós. Vajon elég-e mindez? Általában: sok, túl sok. „*Grasp all, lose all*” – tartja az angol szólás: „Ki sokat markol, keveset fog.” Tamásnak azonban – hadd szólítsam most így Öt – mindez nem töltötte ki az életét, ugyanis a szinte egyedülálló szakmai karrier a számára nem kizárólagos létcél, hanem eszköz volt. Eszköz hite, meggyőződése megélésére, kiteljesítésére, kifejezésére.

Szellemi – azaz értelmi, érzelmi, lelki (spirituális) – égboltozatának állócsillagai, Éva asszonnyal való szentségi házassága és családja volt. Kétszeres édesapaként és tizenháromszoros nagyapaként csodálatosan teljes élet volt az Övé. Azonban minden szakmai sikernél – amelyekben különben életpályája, mint láttuk, rendkívül gazdag volt – fontosabbnak tartotta, hogy a házasságon alapuló, abból fakadó család evilági perspektívákon túlmutató örömeiben másoknak is osztályrészüik lehessen. Alapítója és hosszú ideig felelős vezetője volt a Kárpát-medencében az ún. *Házás Hétvége* katolikus lelkeségi mozgalomnak, amelynek révén több ezer család életének gazdagodásához járult hozzá az önzetlenül odaszentelt tízezernyi óra és százezernyi „leutazott” kilométer áldozatával.

Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955) jezsuita természettudós és filozófus így fogalmazza meg a kereszténység lényegét vallomásnak is tekinthető, „*Isteni milieu*” c. dolgozatában: „Dolgozni türelmesen, egészen a halálig – és elfogadni mindent szeretettel, beleértve a halált is.” „A Kereszt pontos és mély értelme: az

engedelmesség, az alávetettség az élet törvényének... a legjobb, ha kútba ejtesz minden haszontalan sajnálkozást a múlt miatt és minden bizonytalan szorongást a jövővel szemben. Csak arra legyen gondod, hogy Istennek engedelmeskedj napról napra, teljesítve hűségesen a jelenben megnyilatkozó akaratát; követni Krisztust, aki engedelmes volt egészen a kereszthaláláig. A keresztt nem embertelen, hanem emberfeletti...”

Az ebben a szellemiségben, a szentháromságos Isten és az „isteni milieu” folyamatos jelenlétében, illetőleg az ennek tudatában való rendületlen érés és kiteljesedés jellemezte hazánk egyik legjelentősebb magánjogásza, Lábady Tamás életét – tudom, hiszen tanúja lehettem – egészen az utolsó pillanatokig és hitem szerint az utolsó pillanatokon túl is...

Szeretettel kívánom minden Jelenlevőnek és Alma Materünk valamennyi tagjának – oktatójának és hallgatójának – egyaránt, hogy Lábady Tamás életpéldája ösztönözze munkájukat és egész életüket. Hölgyeim és Uraim, köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Benke Lúcia

az ÓNSZ Civilisztika Tagozatának tagja

A termékfelelősség intézményének fejlődése és egyes kérdései

I. A termékfelelősség fogalma, lényege

A termékfelelősség magánjogi fogyasztóvédelmi reparatív jellegű jogintézmény, a hibás termék által okozott károkért a hibás termék gyártóját terhelő, felróhatóságtól független, szigorú, objektív felelősség.¹ A kereskedelemben az áruforgalom biztonsága, a fogyasztók érdekeinek védelme, a termékek korszerűségének fokozása és minőségük javításának követelménye szükségessé teszi, hogy a gyártót a hibás termék által okozott károkért az általánosnál szigorúbb felelősség terhelje. Termékfelelősség esetében következményi károk kerülnek megtérítésre, azok a károk, amelyek a termék hibájával közvetlen összefüggésben állnak. Az intézmény kialakulásának háttérében a gazdasági viszonyok átrendeződése áll: a „puritán” árutermelésre és kereskedelemre szabott, alapvetően liberális szerződési és felelősségi szabályok a nagyüzemi tömegtermeléssel kialakult fogyasztói társadalmak korában már elavult jogeszközzé váltak. Felborult a kötelelem alanyai közötti gazdasági egyensúly, a fogyasztók kiszolgáltatottakká váltak, ennél fogva a szerződő felek teljes egyenjogúsága ezen körülmények között már nem volt fenntartható.²

II. A termékfelelősség intézményének kialakulása és az ehhez kapcsolódó problémák

A termékfelelősség angolszász eredetű jogintézmény, először a XX. században jelent meg az Amerikai Egyesült Államokban. Az 1916-os MacPherson v. Buick

¹ *Szikora Veronika*: Magyar Fogyasztóvédelmi Magánjog- európai kitekintéssel. Debrecen 2010. 229. o.

² *Lábady Tamás*: Fejezetek a termékfelelősség köréből: üzemi balesetek, közlekedésjog, termékfelelősség, szerződési kockázatok, környezeti károk - és ezek biztosítása. Pécs 1989. 87. o.

Motor Company³ precedensteremtő ügyben, amelyben a bíróság kimondta a gyártó közvetlen felelősségét. A korábban előforduló termékfelelősségi jellegű eseteknél ugyanis a bírói gyakorlat azt az álláspontot képviselte, hogy csak olyan személyek érvényesíthetnek termékfelelősség címén kárigényt a gyártóval szemben, akik közvetlen vásárlóknak tekinthetők, azaz akik megvásárolták a terméket. A termékfelelősség ezzel kilépett a kontraktuális felelősség keretei közül és általános felelősségi formulává vált. A következő lépés, amely végleg elszakította a termékfelelősséget a szerződésszegéssel való kapcsolatától, a termékfelelősség objektív alapokra helyezése volt, amely az Escola v. Coca Cola Bottling Co. ügyben valósult meg először 1944-ben.

III. 1. A hazai szabályozás fejlődése, dogmatikai kérdésvetések Lábady gondolatainak mentén

Ugyan a XX. század elején elvétve előfordultak esetek, melyeket a termékfelelősség előképeinek mondhatunk, valójában csak a '60-as években jelent meg a civiljogban ez az új fajta felelősség. Az 1970-es évek elején a magyar jogirodalomban is megvetette lábát, sőt mi több, hatalmas port kavart a termékfelelősség kérdésköre. Ahogy Lábady professzor fogalmaz: „(...) a szerződési és deliktuális jog kétezer évvel ezelőtt a latinoknál keletkezett és azóta folyamatosan gazdagodó dogmatikáját döntötte romokba.”⁴

III. 1. 1. A kötelem zárt struktúrájának felbomlása

A kötelmek relatív szerkezetének megfelelően a kötelemi jogviszony minden joghatása „befelé” irányul, abból kötelezettség és jogosultság csak a kötelem alanyainak vonatkozásában keletkezik. A kötelmek zárt struktúrájának felbomlása

³ Donald McPharson egy kereskedőtől vásárolt autóban sérüléseket szenvedett, amikor annak egyik fából készült kereke darabjaira esett szét. MacPharson nem azt a kereskedőt perelte be, akitől az autót vásárolta, hanem közvetlenül a gépkocsi gyártóját.

⁴ *Lábady Tamás*: A termékfelelősség intézménye és a magyar termékfelelősségi törvény. Jogtudományi közlöny 1994/ 3. sz. 119. o.

ment végbe a termékfelelősség megjelenésével, két lépcsőfokban. Elsőként a kötelelem horizontális kinyílása valósult meg, vagyis az a jogosulti kör irányában érvényesült. Ez azzal áll összefüggésben, hogy a fogyasztóknak egy köre az esetleges hibás teljesítéssel a vásárlóval azonos veszélyközösségbe kerül. Ebből kifolyólag folyamatosan megvalósult harmadik személyek bevonása a szerződések hatáskörébe a jogosulti oldalon.⁵ Ekkor azonban a fogyasztóval szemben még nem a termelő, hanem a kereskedő állt.

A kötelelem zárt struktúrájának felbomlása a második lépcsőfokkal, a „vertikális” kinyílással ment végbe. Ez a kötelezetti oldal kiterjedését jelentette, amely megteremtette a károsult és a termelő közvetlen kapcsolatát azáltal, hogy a bíróság az ügyek növekvő számában mondta ki a gyártó közvetlen felelősségét a károsulttal szemben, a hibás termék által okozott károkért.

III. 1. 2. Deliktuális és kontraktuális felelősség határán

A termékfelelősség megjelenése számos dogmatikai problémát vetett fel. Ahogy a jogirodalmi álláspontok is eltérőek voltak a témában, kezdetben a joggyakorlat sem volt konzekvens a termékfelelősségi esetekkel kapcsolatban. A bíróságok a termékfelelősségi tényállásokat eleinte a kontraktuális felelősség alapján vizsgálva, kezdetben elutasították a hibás termék okozta kárigényeket a „jogviszony hiányára” hivatkozva. Később a deliktuális felelősségi alakzat alapján vizsgálták ezen ügyeket, ám a felelősség érvényesítésének gyakorta az a bírói gyakorlat szabott gátat, hogy amennyiben fennáll szerződéses viszony, amely alapján a jogosult érvényesíthetné kárát, az az elsődleges jogcím és nincs helye szerződésen kívüli igényérvényesítésnek. A Legfelsőbb Bíróság legelőször 1986-ban mondta ki elvi érellel egy ítéletében⁶, hogy egy szerződési viszony fennállása és a szerződés megszegése nem zárja ki, hogy a jogosult igényét közvetlenül a gyártóval szemben, a szerződésen kívüli kárfelelősség szabályai szerint érvényesíthesse. Ettől

⁵ *Lábady*: Fejezetek a termékfelelősség... 89. o

⁶ BH1986. 501.

kezdődően a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata következetes mondható azzal kapcsolatban, hogy a szerződéses felelősség rendelkezéseit alkalmazta a vizsgált esetekben,⁷ az 1980-as évek második felére a szerződésen kívüli károkozás szabályaira történő hivatkozással sikeresen érvényesíthette a károsult kártérítési igényét a gyártóval szemben, ám a gyártó felelőssége ekkor a Ptk. 339. §-a alapján még a vétkesség elvén nyugodott.

III. 1. 3. A termékfelelősség kettős természete

Ahogy Lábady definiálja: a termékfelelősség a gyártónak az áru felhasználója, fogyasztója irányában közvetlenül fennálló felelőssége a termelés folyamatában keletkező kárforrások megelőzéséért. Ennek nyomán már 1974-es publikációjában kifejti, hogy a termelő felelőssége azonban nemcsak a felróhatósági alapú szankció vonatkozásában áll fenn, hanem mintegy szavatossági főkötelezettség is terheli a gyártót. Ezzel a professzor a korabeli jogirodalomban egyedülálló gondolatot fogalmazott meg, ugyanis a szakma egyéb jeles képviselői azt vallották, hogy a gyártó felelőssége a szavatossági tényállásokra nem vonatkozhat.⁸ Lábady differenciálta tehát a jogintézményt a szerződésszegés és a szerződésen kívüli jogellenes magatartás, mint kötelemfakasztó tényállások mentén. Különbséget tesz a termékfelelősségi tényállások között aszerint, hogy a károsult szerződéses vagy szerződésen kívüli érdeke szenvedett sérelmet. Ezt a felosztást az alábbi két eset szemlélteti⁹:

1.) Az importált motorkerékpárt forgalomba hozó alperes azt az I. r. felperesnek értékesíti. A vadonatúj jármű, amelyet baráti alapon a II. r. felperes vezet, műszaki hiba miatt egy teherautóval összeütközik, ennek folytán II. r. felperes életveszélyes

⁷ Habszifon eset: BH1988/12. 911. sz. Méh-eset: BH1991/16. 428. sz.

⁸ *Lábady Tamás*: A kötelelem zárt struktúrájának felbomlása a termékfelelősség jogában. Jogtudományi közlöny 1974/12. sz. 702. o.

⁹ *Lábady*: A kötelelem zárt struktúrájának... 706. o.

sérüléseket szenved. A kárát az alperessel, mint forgalomba hozóval szemben érvényesíti.

2.) A felperes 900 db naposcsibét vásárol az I. r. alperestől. A csibéket II. r. alperes keltette és szállította I. r. alperesnek. Az állatok röviddel az átadás után tifuszos megbetegedésben elhullottak. A felperes mindkét alperessel tárgylat szavatossági és kártérítési igénye rendezése érdekében, majd keresetében kártérítésre kérte az alpereseket kötelezni, amely az elhullott állatok vételárát (tapadó kár) és a felmerült gyógykezelési költségeket (következménykár) tartalmazza.

Látható, hogy az első esetben a károsultnak a szerződésen kívüli érdeke sérült, a szerződés alanyai kötött semmiféle kontraktuális kapcsolat nincs, ez tehát a termékfelelősség deliktuális alakzata. A második esetben ezzel szemben a károsult szerződéses érdeke sérül. A termelő jogellenes magatartása egyben a kötelezett objektív szerződésszegése, ez az eset tehát a termékfelelősség kontraktuális alakzata. Ez a megkülönböztetés a tényállások eltérése alapján valósul meg, de jelentősége van a jogkövetkezmény szempontjából is, mely további, az alábbiakban kifejtett kérdéseket vet fel.

III. 1. 4. A fogyasztó és a termelő kontraktuális viszonya

Ahogy a csibés eset szemlélteti, a termékfelelősség kontraktuális alakzata esetén a károsult szerződéses érdeke sérül, egy harmadik személyre (a gyártóra) visszavezethető hiba okán. Az ilyen hiba által okozott kár szerződésen belüli rendezése a szerződő felek valamelyikét sújtja, mert a hibás teljesítés tényállása folytán a szavatosság vonatkozásában helytállásként a kötelezettre hárul, károkozás esetén pedig a jogosultra nehezedik, hiszen a másik fél felróhatósága hiányában nem lesz megállapítható annak felelőssége. Ez azt jelenti, hogy a szerződés kötelezettje, amennyiben vétlen, csupán az objektív szerződésért köteles helytállni, a termelő pedig csak a károkozásért felel, tekintettel arra, hogy a hibás teljesítés esetén érvényesíthető szavatossági igények csak a szerződéses jogviszonyhoz

kapcsolódnak. Ez egy korszerűtlen kétalanyú megoldást hoz létre, amelynek kiküszöbölésére Lábady azt javasolta, hogy a termelés szférájába visszavezethető hibás teljesítés és károkozás esetén a szavatossági és kártérítési szankciók is a termelő és a fogyasztó viszonyába kerüljenek átültetésre, így megvalósulna a termelő közvetlen helytállási kötelezettsége és felelőssége a jogosult irányába minden olyan esetben, amikor a hibás termék forgalombahozatala a jogosult szerződési érdekét sérti. Ezen esetleges megoldás kapcsán azonban felmerül a kérdés, hogy megterhelhető-e a termelő a szavatossági helytállással közvetlenül a fogyasztóval szemben, hiszen a szavatossági helytállás a szerződéses jogviszonyhoz kapcsolódó kötelezettség. A hibás teljesítés vonatkozásában érvényesíthető kellékszavatosságot úgy tekinthetjük, mint a hibátlanság jogszabályi követelményét. Ha pedig a teljesítés hibátlansága jogszabályi követelmény, akkor ebből következik, hogy az előállítás hibátlansága is az. Így, ha a kellékszavatosság tényállása objektív kötelezettséget jelent az árueelőállítás viszonyában is, az ahhoz kapcsolódó helytállás fokozott jellege mindenkiel szemben felállítható. Így érvel a Professor, már 1989-ben a „termékfelelősség szerződészegési alakzatának” szabályozása mellett, amellyel megvalósulna a termelő közvetlen helytállási kötelezettsége és felelőssége, ha a termékhiba a jogosult szerződéses érdekét sérti. A korábbi polgári törvénykönyvre vonatkozó de lege ferenda javaslatát így fogalmazza meg: „307/A. §: A jogosult a hibás teljesítésből eredő jogkövetkezményeket közvetlenül a termék gyártójával vagy azzal szemben is érvényesítheti, aki a terméket belföldön elsőként hozta forgalomba.” „310. § (1) Szavatossági jogainak érvényesítésén kívül a jogosult a hibás teljesítésből eredő kárának megtérítését elsősorban a termék gyártójától követelheti.” Javaslat szerint ezen rendelkezések a kódex Hibás teljesítés címe alatt foglalnának helyet.

III. 1. 5. A fogyasztó és a termelő deliktuális viszonya

A motorkerékpárhoz hasonló esetekkel kapcsolatban a joggyakorlatban kétféle végletes álláspont is megtalálható volt: az egyik az, amely nem tette lehetővé a nem szerződéses érdeke mentén károsult alperes igényérvényesítését, arra hivatkozással, hogy nincs jogviszony a károsult és a gyártó között. Az ellentétes állásfoglalás szerint pedig a gyártó károkozása szerződésszegésnek minősült.¹⁰ A megfelelő megoldás pedig valahol a kettő között van. Lábady úgy gondolta, hogy a jogellenes magatartás és a károsító eredmény között a jogviszonyt nem lehet tagadni. Az ellentétes szemlélet, vagy a szerződéses felelősség ilyen esetekben történő megállapítása vonatkozásában pedig úgy vélekedik a professzor, hogy a felrobbant tévékészülék tulajdonosának károsodott családtagja, vendége, stb. és a robbanáskor a ház előtt elhaladó gyalogos jogi pozíciója között a kártérítési gyakorlatban sem elvi sem gyakorlati különbség nincs, még akkor sem, ha az egyes esetek részleteiben eltérnek, ugyanis a károsodás rendezésének kiindulópontja a termékhiba, mint kárforrás, amely valamennyi károsult pozícióban, így a gyalogos és a családtag vonatkozásában is szerződésen kívüli érdeket sért. Ebben az esetben az egyetlen érvényesíthető jogkövetkezmény a kártérítés, hiszen a károsultnak a szerződésen kívüli érdeke sérül, így fel sem merül a szavatossági jogok érvényesítése. Lábady a termékszavatosság intézménye mellett javaslatot tesz a termékfelelősség deliktuális alakzatának Ptk.-beli szabályozására is., mégpedig egy önálló kárfelelősségi alakzat formájában, a kódex XXX. fejezetébe, a felelősség egyes esetei cím alá. De lege ferenda javaslata így szól: „346/A. § (1) A termék gyártója -külföldön gyártott termék esetén pedig annak belföldi forgalombahozója-felel azért a kárért, amelyet a termék hibája vagy használata okozott. Mentessül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a termelői (és forgalmazói) tevékenysége körén kívül esik. 310. § (2) A felelősségre a 346/A. § rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.” Látható tehát,

¹⁰ Lábady: A kötelelem zárt struktúrájának... 707. o.

hogy az általános felróhatósági alapú kártérítésnél jelentősen szigorúbb, a veszélyes üzemi felelősséggel -természetesen a tevékenységi körök eltéréseivel- megegyező, objektív felelősségi rendszer létrehozása mellett tett javaslatot. Emellett a importőr felelősségét is meg kívánta teremteni a hibás termék által okozott károkért.

IV. Sui generis termékfelelősség és a termékszavatosság szabályozása

A 85/374/EGK irányelv hatására a jogintézmény önálló felelősségi alakzatként történő szabályozása a Termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvénnyel valósult meg. Már a törvény megszületésekor vitatott volt, hogy a termékfelelősségi szabályokat a Ptk.-ban vagy külön törvényben célszerű-e elhelyezni.¹¹ Ezt követően az intézmény a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. Törvényben (a továbbiakban: Ptk.) került szabályozásra. Tekintettel arra, hogy az új Ptk. majdnem egészében átvette a Termékfelelősségi törvény szabályozását, utóbbi rendelkezéseinek ismertetésére nem térnek ki. Új Ptk.-ban szabályozásra került a kellékszavatosság jogintézménye is. Figyelemmel arra, hogy ezen írásnak nem célja a termékszavatosság és termékfelelősség hatályos rendszerének részletes elemzése, az intézményeknek csupán a következő bekezdésben elemzett kérdések szempontjából releváns rendelkezéseire térek ki. A termékszavatosságra vonatkozó rendelkezések a Ptk. XXIV. fejezetében, a Hibás teljesítés cím alatt kerültek elhelyezésre, ahogyan azt Lábady már 1989-es monográfiájában¹² javasolta.

A Ptk. 6:168. § (1) bekezdése értelmében a termékszavatossági igény alapján vállalkozás által fogyasztónak eladott ingó dolog (termék) hibája esetén a fogyasztó követelheti a gyártótól, hogy a termék hibáját javítsa ki, vagy -ha a kijavítás megfelelő határidőn belül, a fogyasztó érdekeinek sérelme nélkül nem lehetséges- terméket cserélje ki. A gyártó termékfelelősségi kötelezettsége alól az

¹¹ *Vékás Lajos - Gárdos Péter*: Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz 2. kötet. Budapest 2014. 2299. o.

¹² *Lábady*: Fejezetek a termékfelelőség... 107. o.

alábbi három eset valamelyike fennállásának bizonyításával mentesülhet: ha a terméket nem üzleti tevékenysége vagy önálló foglalkozása körében gyártotta vagy forgalmazta, vagy ha a termék forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és a technika állása szerint nem volt felismerhető, illetőleg, ha a termék hibáját jogszabály vagy kötelező hatósági előírás alkalmazása okozta.¹³ A gyártó termékszavatossági kötelezettsége tehát objektív, a kellékszavatossággal szemben azonban nem feltétlen, mert a gyártó a taxtíve felsorolt okok alapján mentesülhet. A termékszavatossági lényege az, hogy megteremti a hibás termék gyártójának szavatossági helytállásának kötelezettségét a termék forgalombahozatalának időpontjában fennálló hibákért. A termékszavatossági kötelezettség gazdasági jelentősége abban áll, hogy a gyártó és a fogyasztó közvetlen kapcsolatának megteremtésével adott esetben lehetővé teszi a termék hibájának gyorsabb, illetve szakszerűbb orvoslását. A termékfelelősség nem szerződésfüggetlen helyzet, hanem „szerződéseken átívelő”, amely a gyártó szavatossági felelősségét teremti meg a hibásan forgalomba hozott termékekért.¹⁴

A Ptk. 6:550. szakasza úgy rendelkezik, hogy a termékkárért a hibás termék gyártója felelősséggel tartozik. A termékfelelősség esetén alkalmazandó kárfogalom eltér az általános kárfogalomtól, szűkítve azt. Termékkárnak minősül egyrészt valamely személynek a hibás termék által okozott halála, testi sérülése, egészségkárosodás miatt bekövetkezett kár, illetőleg a hibás termék által más dolgokban okozott kár. Utóbbi esetben csupán az 500 eurónak a károkozás időpontjában a Magyar Nemzeti Bank devizaárfolyama szerinti forintösszegeknél nagyobb összegű károkozás esetén érvényesíthető a termékfelelősség, azzal a megszorítással, hogy a károsodott dolog szokásos rendeltetése szerint magánhasználat vagy magánfogyasztás tárgya, és azt a károsult is rendszerint ilyen célra használta. A gyártó a termékszavatosságnál meghatározott okokon kívül további két eset fennállása esetén mentesülhet felelőssége alól, mégpedig, ha

¹³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 6:168. § (3) bek.

¹⁴ *Vékás - Gárdos* i. m. 2014. 2299. o.

bizonyítja, hogy a terméket nem hozta forgalomba, vagy a termék az általa történő forgalomba hozatal időpontjában hibátlan volt, és a hiba oka később keletkezett.¹⁵ A termékfelelősség tehát a hibás termék által okozott károkért a hibás termék gyártóját terhelő objektív felelősségi konstrukció, amely közvetlen kapcsolatot teremt a károsult és a gyártó között, oda telepítve ezzel a felelősséget, ahol a hiba oka ténylegesen keletkezett.¹⁶

V. Termékfelelősségi és termékszavatossági igény érvényesítése

A termékszavatosság hasonlóságot mutat a termékfelelősséggel az érintett felek közvetlen szerződéses jogviszonyának hiánya miatt. Leginkább abban különbözik a két intézmény egymástól, hogy a termékfelelősség a hibával okozati összefüggésben keletkező következménykárok megtérítését szolgálja, annak jogkövetkezményei nem alkalmazhatók magának a terméknek a hibájával kapcsolatban. Erre az álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság BH2005. 354. határozatában, illetve a Szegedi Törvényszék is BDT2013.2927. döntésében, amelyben kimondta, hogy a gépkocsiba beépített, meghibásodott elektromos panel és maga a gépjármű nem minősül „más”, elkülönült dolognak, ha a hibás panel már az értékesítés előtt a gépkocsi alkotórésze volt, ezért a kiegészített gépkocsiban keletkezett kár megtérítésére nem alkalmazhatók a termékfelelősség szabályai. A termékszavatosság ezzel szemben a termék hibájának az orvoslására szolgál. Ezen igény érvényesítésének keretében a károsult hiba kijavítására, illetve a termék kicserélésére tarthat igényt, vagyis kizárólag természetbeni reparációra. Különbséget jelent továbbá az is, hogy a termékszavatosságot alkalmazási köre, a sérelmet okozó magatartás természete a hibás teljesítéshez társítja, azon belül is a kellékszavatosság és a jóállás közötti teret tölti ki. A termékfelelősség, ami különös kártérítési alakzat formájában szintén a gyártót terheli, jobban illeszkedik a deliktuális kártérítési felelősség szabályaihoz. Ezért helyezkedik el a

¹⁵ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. 655. § (1) bek.

¹⁶ *Vékás - Gárdos* i. m. 2299. o.

termékszavatosság a hibás teljesítés jogkövetkezményei között, a termékfelelősség pedig a szerződésen kívüli kártérítési felelősség körében.¹⁷

V. Záró gondolatok

Ahogy Lábady professzor ismertetett gondolataiból, problémafelvetéseiből, javaslataiból látható, már a hatályos szabályozás megszületése előtt 30 évvel a maival szinte egészében megegyezőnek gondolta el a termékfelelősség (és a termékszavatosság) szabályozását: elsőként tett javaslatot a termékszavatosság intézményének szabályozására, és mind a termékfelelősség, mind a termékszavatosság intézményét a Ptk.-ba javasolta integrálni. Ezen kívül az egyes részletszabályokra tett javaslatai is nagy mértékben megfeleltethetők a hatályos rendelkezéseknek. Bár szakmai tekintélye alapvetően megkérdőjelezhetetlen, alátámasztást nem igénylő, a termékfelelősség témakörében megjelent tanulmányaiban megfogalmazott gondolatok tökéletesen szemléltetik géniuszát.

¹⁷ *Vékás - Gárdos* i. m. 1598. o.

Szívós Alexander

az ÓNSZ Civilisztika Tagozatának tagja

Az ügyvédi felelősségbiztosítás

I. Bevezető gondolatok

A kockázat életünk elkerülhetetlen része, azonban különböző módszerek tudatos igénybevételével jól kivitelezhető annak csökkentése. A nem várt, előre nehezen látható, negatív eseményekre való hatékony felkészülést szolgálja a biztosítás intézménye, aminek jelentős részét teszi ki a felelősségbiztosítási joganyag. Helyes kockázatkezelési technikával megfelelő kompenzációt nyújthatunk a károsultaknak, megelőzhetjük egyes cégek, vállalatok tönkremenetelét, hozzájárulhatunk akár az egész gazdaság biztonságosabb működéséhez is. A felelősségbiztosítás legfontosabb jellemzője az a hárompólusú jogviszony (biztosító - biztosított károkozó - károsult), amely a biztosított által másnak okozott kár megtérítésére vonatkozó biztosítói kötelezettségvállalás eredményeként jön létre.

Szándékomban áll az említett jogi megoldás fogalmának, rövid történetének, napjainkban betöltött szerepének és jelentőségének szemléltetése, az ügyvédekre vonatkozó szakmai felelősségbiztosítással a középpontban. Témám Lábady Tamás magánjogi munkásságából merített ihletet, úgy gondolom a Professor gondolatainak szelleme a mai napig igényes elméleti alapként szolgálhat a biztosítási jog ezen területével foglalkozó jogászok számára. Lábady Tamás a felelősségbiztosítás klasszikus, áthagyományozott területének nevezi az üzemi károkkal, foglalkozási eredetű károkkal, továbbá a közlekedésjog egyes vitás kérdéseivel foglalkozó biztosítási konstrukciókat. Munkássága idején újdonságnak számító szerződészegési kockázatok bizonyos kérdéskörei, továbbá a termékfelelősség és a környezetvédelem megújuló elemei, például a vezető nélküli

járművekre vonatkozó termékfelelősség vagy a veszélyes anyagok felhasználásával járó környezeti kockázatok - a fent említett kategóriák mellett - nagyban hozzájárulnak napjaink biztosítással lefedett kárveszélyeinek terebélyesedéséhez. A XXI. században legfőképpen a globális pénzügyi válság miatt előtérbe kerülő, vállalatok megfelelő működésével összefüggésben jelentkező felelős társaságirányítás fogalma, valamint a rohamos léptekben fejlődő számítástechnika nyomán a kiberbiztosítás szegmense egyaránt a biztosítandó kárveszélyek számát emelik. Az ügyvédi szakma komplexitása és a folyamatosan bővülő kihívások, állandó jogszabályi változások megannyi új utat nyitnak meg a szakmai felelősségbiztosítással védendő területek előtt.

II. Fogalmi elhatárolások a biztosítások körében

A biztosítási szerződés az ún. helytállási típusú kötelmek körébe sorolható, a biztosító helytállásának alapját egy jövőben valószínűleg bekövetkező esemény keletkezteti, vagyis a biztosítási esemény. Ez az esemény nevezhető annak a kockázatnak, amelyre köteles a biztosító fedezetet nyújtani, és bekövetkezését követően pedig a felek által, szerződésben meghatározott szolgáltatást teljesíteni.¹ A szerződés azonban nem csak a biztosító oldalán hoz létre kötelezettségeket, hiszen a kárbiztosítás vagy összegbiztosítás fizetésében megállapítandó szolgáltatás fejében a másik felet, tehát a kockázatviselésért díjat fizető személyt, meghatározott időközönként, rendszeres díjfizetési kötelezettség terheli. A kötelelem alanyai a fentiekből levezetve a biztosító és a biztosított, utóbbi csak saját biztosítási érdekekkel rendelkező személy lehet, aki valamely vagyoni, illetve személyhez fűződő jogviszony alapján a biztosítási esemény elkerülésében vagy bekövetkezésében érdekelt. Itt megemlítem, hogy a törvény az érdekelt javára történő szerződéskötés alternatíváját is nyitva hagyja előttünk. Röviden kitérek egy kiemelkedő jelentőségű kérdésre, a biztosító kockázatviselésének kezdő

¹ *Kecskés András - Kovács Kolos - Márton Mária: Üzleti Jog, Budapest 2015. 171. o.*

időpontjára, pontosabban az erről szóló előírásokra. Főszabályként a felek által a kontraktusban meghatározott időpontban, ilyen hiányában a szerződés létrejöttének időpontjában kezdődik a helytállási kötelezettség. Az előzetes fedezetvállalás azonban lehetőséget nyújt a feleknek, hogy a jogviszony létrejöttét megelőző időponttól kezdve kockázatviselési kötelezettséget kössenek ki a biztosító oldalán.

A biztosítások két nagy csoportját különböztetjük meg kárbiztosítási- és összegbiztosítási szerződések formájában. Az első kategória lényege, egy jövőbeni lehetséges kár biztosítási fedezet alá vonásában fogható meg², míg a másik esetben a felek a biztosító pénzbeli szolgáltatásának mértékét határozzák meg.³ Az összegbiztosítások két tipikus, Polgári Törvénykönyvünkben is szereplő formája az életbiztosítás és a balesetbiztosítás, e szerződésekkel tanulmányom témájából kifolyólag nem kívánok behatóbban foglalkozni. A kárbiztosítás tartalmaz két alapelvi szintű előírást, még pedig a káronszerzés, valamint a túlbiztosítás tilalmát. Előbbi jelentése, hogy a károsult oldalán nem vezethet gazdagodáshoz a kár bekövetkezéséhez kötődő biztosítói fedezetvállalás, ezt az elvet az utóbbi tilalom szabályai juttatják érvényre azon előírással, mi szerint a biztosítási összeg nem haladhatja meg a biztosított vagyontárgy értékét.

A kárbiztosítások köre tovább bontható a vagyonbiztosítás és a felelősségbiztosítás terrénumára, az intézményekre vonatkozó általános szabályok magánjogi kódexünkben kerültek meghatározásra. A felelősségbiztosítási szerződés alapján létrejött jogviszony érdekessége, hogy a biztosított nem a lehetséges károsult, hanem a lehetséges károkozó.⁴ A Ptk. értelmében a biztosítás kiterjed az eljárási költségekre, ha e költségek a biztosító útmutatásai alapján vagy előzetes jóváhagyásával merültek fel. A biztosító abban az esetben is köteles megtéríteni a károkozó biztosított jogi képviseleti költségeit és a kamatokat, ha

² *Kecskés - Kovács - Márton* i. m. 177. o.

³ *Kecskés - Kovács - Márton* i. m. 183. o.

⁴ *Kecskés - Kovács - Márton* i. m. 181. o.

ezek a kártérítési összeggel együtt a biztosítás összegét meghaladják.⁵ A fenti rendelkezések szükségességét alátámasztja a tény, hogy a gyakorlatban számtalanszor előfordul a felelősség megállapításának elhúzódó procedúrája, amely súlyos késedelmi kamatok és szakértői díjak szükségszerű felmerülése mellett kerül csak lezárásra. A biztosító szolgáltatását főszabályként a károsultnak teljesítheti, azonban a biztosított egy esetben követelheti, hogy a biztosító neki teljesítsen, még pedig akkor, ha a károsult követelését ő elégítette ki. Ha a biztosított a vele szemben támasztott kártérítési igények miatti felelősségét vagy helytállási kötelezettsége mértékét nyilvánvalóan megalapozatlanul vitatja, a biztosító jogosult a károsultnak teljesíteni.⁶ A biztosított a szerződésben megállapított határidőn - legalább 30 nap - belül köteles írásban bejelenteni a biztosítónak, hogy vele szemben a kontraktusban meghatározott tevékenységével kapcsolatban kárigényt közöltek, vagy kárigényre alapot adó körülményről szerzett tudomást.

III. Történeti áttekintés

A felelősségbiztosítás a biztosítások jogának fiatal területe, hiszen a XIX. század iparosodásához köthetők az intézmény gyökerei. Az első ilyen jellegű kötvényt 1881-ben, Angliában bocsátották ki, majd az ezt követő évtizedekben kezdte egyre jobban felhívni magára a figyelmet az újfajta biztosítási forma, olyannyira, hogy 1904-ben a becslések szerint már 14-15 millió dollárt fordítottak felelősségbiztosításokra az Amerika Egyesült Államokban, ahol napjainkban is a legtöbbet költik a felelősségbiztosítási díjak befizetésére.

Az intézménnyel szemben kezdetektől fogva kritikus hangok láttak napvilágot, melyek azon negatív mellékhatások lehetőségét fogalmazták meg, hogy csökkenhet a megelőzésre fordított figyelem és az elrettentő erő, amit a jogrendszer a kártérítéssel kapcsolatos felelősség nyomán kíván elérni, ezenfelül nőhet a

⁵ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 6. könyv 470. § (2-3) bek.

⁶ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 6. könyv 472. § (1-2) bek.

gondatlan károkozások kockázata.⁷ „Az egyéni vétkesség, a gondatlanság következményeit éppoly kevésbé lehet másra - vagy a biztosítás konstrukciójában - másokra (kollektív teherviselőkre) áthárítani, mint ahogy a büntetést sem vállalhatja át egy harmadik személy.”⁸ Az idézett nézet jó ideig a felelősségbiztosítás kiépülésének gátját jelentette. A kritikákkal szemben, azonban a különleges biztosítási konstrukció jelentőségét sikeresen megragadó és hatékonyan védelmező érvek, idővel egyre nagyobb számban jelentkeztek. Ezek szerint a felelősségbiztosítás a társadalom igényeinek megfelelően mind több szociális elemet tartalmaz. Eredetileg a károkozó érdekvédelmére kreált intézmény volt, ma már egy történelmi korszakkal előbbre jár, s mindinkább a károsult, a harmadik fél javát szolgáló „altruista” intézménnyé alakul. Benne sokkal inkább társadalmi gondoskodást és a szociális lelkiismeretet kell látni, mint a fejlődés béklyóját.⁹ Vékás Lajos 1989. júniusában a károk szaporodásáról, káresetek súlyának növekedéséről és a megfelelő reparációs igényekről ír, Lábady Tamás felelősségbiztosításról szóló könyvének előszavában. Szerinte a kártérítési felelősség és a biztosítás intézményeinek kellően kiegyensúlyozott, összehangolt alkalmazása a jövőben sem kerülhető el.¹⁰ Úgy vélem az előbbi gondolat a kulcseleme egy sikeres biztosítási rendszer megvalósításának, hiszen a felelősség és a felelősségbiztosítás egymással szoros és hatékony kölcsönhatásban képes a potenciális kockázati lehetőségek lefedésére, illetve a megfelelő kompenzáció megvalósítására.

Az évtizedeken keresztül hallható negatív vélemények ellenére napjainkra elfogadottá vált számos pozitív megállapítás a biztosítás eme szegmensével összefüggésben, ennek nyomán sokan már a felelősségbiztosítás társadalmi jólétet eredményező hatásairól beszélnek, továbbá a kockázatsökkentő és stabilizáló

⁷ *Pandurics Anett - Markó Olga: A felelősségbiztosítások szerepe, jelene és jövője Magyarországon, Biztosítás és Kockázat. 2015. II. évfolyam 3. szám. 78-93. o.*

⁸ *Schlegelmich, Günter: Die Absicherung der Produkthaftpflicht. München 1978. S 30 ff. Idézi: Lábady Tamás: Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. Pécs 1989. 13. o.*

⁹ *Lábady i. m. 13-14. o.*

¹⁰ *Lábady i. m. Előszó*

szerepét hangsúlyozzák, valamint egyfajta mediációs funkciót is tulajdonítanak neki, mivel a kárrendezés folytán a károsult és károkozó közti feszültségek, konfliktusok enyhítésére is alkalmas.¹¹

IV. Kártérítési felelősség megbízási típusú szerződéseknél

Az objektív kártérítési felelősség érvényesülése a gondossági kötelek, tehát a megbízási típusú jogviszonyok - mint például az ügyvédi megbízások - körében különlegesen alakul. Az ilyen szerződések jellemzője, hogy a megbízott a megbízó által rábízott feladat gondos ellátására vállalkozik, az eredmény elérése érdekében a gondos eljárást vállalja el. Ebből következően teljesítése szerződésszerűnek minősül abban az esetben is, ha az eredmény objektív okból kifolyólag nem érhető el. Az eredmény elmaradása viszont nem jelenti a kontraktusban vállalt gondos eljárás megsértését, tehát a megbízási szerződés megszegése csak akkor következik be, ha a megbízott – esetünkben az ügyvéd – feladatát felróható módon látja el, vagy egyáltalán nem is látja el.¹² A szerződésszegés szükségképpen felróható magatartással valósítható meg az előbb leírtakból kifolyólag, így a következtetéseket levonva egyértelművé válik, hogy a Ptk.-ban szereplő kontraktuális felelősség objektív mércéje nem alkalmazható a megbízási típusú gondossági kötelek körében. A kontraktuális felelősség konjunktív kimentési lehetőségeit nem szükséges vizsgálni, hiszen azoknak nincs jogi relevanciája e szerződések tekintetében a kártérítési felelősség megállapításánál.¹³ A megbízott bizonyítási kötelezettsége a szubjektív mércére vonatkozik, vagyis, hogy őt felróhatóság nem terhelte a szerződés megszegésével kapcsolatban.

¹¹ *Pandurics - Markó* i. m. 82. o.

¹² *Kemenes István*: A kontraktuális kártérítés egyes kérdései Magyar Jog 2017. 1. szám 8. o.

¹³ *Kemenes* i. m. 8. o.

V. Az ügyvéd anyagi felelőssége

Ügyvédi tevékenység folytatására az ügyvédi kamara tagja jogosult, ahova felvételt nyerhet, aki ügyvédi felelősségbiztosítással rendelkezik, vagy az Ügyvédi Biztosító és Önszegélyező Egyesület tagja.¹⁴ Hazánkban elsőként az 1991. évi XXIII. törvény írta elő a felelősségbiztosítás meglétét az ügyvédi tevékenység végzésének feltételeként.

Az ügyvéd által tevékenysége körében okozott kár megtérítésére és az okozott személyiségi jogsértés miatt járó sérelemdíj megfizetésére a Ptk. szabályait rendeli alkalmazni a jogalkotó.¹⁵ Az előbbi rendelkezés eredménye, hogy a kár megtérítése, valamint a sérelemdíj megfizetése érdekében minden ügyvéd köteles felelősségbiztosítási szerződést kötni, melynek érvényességét tevékenységének végzése során végig fent kell tartani. Fontos előírás még, hogy az ügyvéd felróhatóság hiányában is felelősséggel tartozik a visszaszolgáltatási vagy elszámolási kötelezettséggel átvett pénzért, illetve vagyontárgyért. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a hiányt elháríthatatlan külső ok idézte elő.¹⁶ A felelősségbiztosítás legalacsonyabb összegének mértékét a 2018. január 1.-én hatályba lépő, az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény a mostani, káreseményenként számított 8 millió forintról 15 millió forintra módosítja. Tekintettel arra, hogy ez jelentős emelés a hatályos MÜK szabályzatban meghatározott értékhez képest, az összeg fokozatosan, évi 1 millió forinttal fog emelkedni, tehát 2023-ra kell majd elérnie a tervezett 15 milliós nagyságrendet. Az új jogszabály rögzíti, hogy az ügyvédi iroda tagja biztosítására az ügyvédi iroda, az alkalmazott ügyvéd és az alkalmazott európai közösségi jogász után pedig a munkáltató köt felelősségbiztosítást. A munkáltató felelősségbiztosításának

¹⁴ 1991. évi XXIII. törvény az ügyvédségről szóló 1983. évi 4. törvényerejű rendelet módosításáról 2. § (1-2) bek.

¹⁵ 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről 10. § (1) bek.

¹⁶ 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről 10. § (3) bek.

továbbá az ügyvédjelölt és az ügyvédi asszisztens tevékenységére egyaránt ki kell terjednie.¹⁷

VI. Példák a gyakorlatból

A gyakorlat oldaláról is igyekszem közelebb kerülni a felelősségbiztosítás intézményéhez, még pedig a Magyar Ügyvédek Kölcsönös Biztosító Egyesületéhez (a továbbiakban: MÜBSE) beérkezett kárigényeket eredményező, egyes ügyvédi mulasztások vizsgálata révén. A MÜBSE, mint szakmai felelősségbiztosító 1991-ben alakult, felügyeletét korábban a PSZÁF, 2013-tól pedig, annak jogutódjaként az MNB szerve látja el. A jogi személy létrehozásával az Ügyvédi Tanács az ügyvédek – üzleti alapon működő biztosítókkal szembeni – kiszolgáltatottságát próbálta meg elkerülni. Az egyesület negyedévente és évente köteles részletes jelentést készíteni a felügyelet részére.¹⁸ A MÜBSE létszámadatait tekintve elmondható, hogy a 2016-os év végére a taglétszám 11 000 regisztráltot is meghaladta, amely szám kis híján lefedi a hazánkban praktizáló ügyvédek összességét.

Elsőként a cégeljárás során felmerülő ügyvédi műhibák köréből fogok néhány tipikusnak mondható esetet elemezni, mivel a biztosító társasághoz éves szinten nagyszámú kárigény-bejelentést nyújtanak be az általam bemutatni kívánt esetek nyomán. Az ügyvédi műhibák zömében a cég bejegyzésére vagy változás bejegyzésére irányuló kérelem elutasítása, illetve a kérelem benyújtásának elmaradása miatt következnek be. Jellemző, hogy a mulasztással okozott kár nem korlátozódik kizárólagosan az eljárási illeték díjára, hiszen a társaságnál, annak alapítóinál és tagjainál egyéb járulékos károk is megjelenhetnek, melyek nagysága jókora méreteket ölthet. Ennek nyomán, a károk közé sorolható például, a cég bejegyzésének elmaradását követően megvalósuló jogosulatlan áfa-visszaigénylés

¹⁷ 2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről 14. § (4-5) bek.

¹⁸ A Magyar Ügyvédek Kölcsönös Biztosító Egyesülete Elnökségének 2016. évi Beszámolója és üzleti terv jelentése 2. o.

és annak következményei, továbbá a jogszabályban meghatározott egyes adatok jogvesztő határidő alatti bejelentésének elmulasztása akár a társaság megszüntetését is okozhatja. Utóbbi eset előfordulhat, mikor a kültag halála miatt új tag az előírt határidőn belül nem kerül bejelentésre, ugyanis a Ptk. valamennyi kültag tagsági jogviszonyának megszűnése esetén 6 hónapos jogvesztő határidőt ír elő az új kültag bejelentésére vagy a társasági szerződés szükségszerű módosítására, amelynek eredménytelen letelte a betéti társaság jogutód nélküli megszüntetését vonja maga után.¹⁹ Az ügyvéd hivatásának gyakorlásával elősegíti megbízója jogainak érvényesítését és kötelezettségeinek teljesítését²⁰, ebből kifolyólag kijelenthető, hogy felelősséggel tartozik a megbízója felé, amely konkrét ügyintézés hiányában, legalább a bejelentéssel kapcsolatos határidők, jogszabályi előírások vonatkozásában történő megfelelő tájékoztatás adásával megvalósítható lenne. Vagyoni hátrányt eredményezhet a beltág tagsági jogviszonya megszűnésére irányuló cégbírósági bejelentés elmaradása is, mely mulasztás következményeként a korábbi beltág kénytelen megfizetni a tagsági jogviszonya megszűnését követően felmerülő társasági tartozásokat.

Az ügyvédek tevékenységi körébe tartozik a pénz és más vagyontárgy letéti kezelésére vonatkozó kötelezettségvállalás. Letéti szerződés alapján a letéteményes a szerződésben meghatározott ingó dolog megőrzésére, és annak a kontraktus megszűnésekor történő visszaadására, a letevő pedig díj fizetésére köteles.²¹ A rövid időn belül hatályba lépő, új ügyvédi törvényünk a korábbi előírásokkal ellentétben, bővebb teret biztosít az ügyvédi letét intézményének szabályozására, ezzel is növelve az ügyfélvédelmi szempontok előtérbe kerülését. A letétnek három típusát nevesíti a régi és az új jogszabály is, ennek fényében teljesítési-, költség- és őrzési letétekről beszélhetünk az ügyvédek ténykedéseivel kapcsolatosan. Sajátos tulajdonságai folytán magában hordozza a visszaélés lehetőségének kockázatait, ezt

¹⁹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 3. könyv 158. § (1) bek.

²⁰ 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről 1.§

²¹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 6. könyv 360. §

jól bizonyítja, hogy számottevő kárigény-bejelentés érkezik a biztosító társasághoz, melyeket az ügyvédek vétkes magatartása, illetve mulasztása eredményez. A letét kezelésére és őrzésére vonatkozó előírások szerint, az ügyvéd az átvett pénzt, illetve vagyontárgyat kizárólag letétként kezelheti, azt nem hasznosíthatja, és nem fogadhat el olyan megbízást, amely a letét felhasználására hatalmazná fel.²² A letétkezeléssel összefüggésben bejelentett kárügyek közé tartozik, mikor a letétet kezelő ügyvéd anélkül szolgáltatja ki a letét tárgyát, hogy annak feltétele bekövetkezett volna. A Magyar Ügyvédi Kamara 2015. május 1. napjától hatályos 1/2014-es szabályzatában részletesen definiálva vannak a letéti szerződések kötelező tartalmi elemei, ennek nyomán a letét kiadásának feltételei is lefektetésre kerültek. Alapvető jelentőségű e feltételek pontos megjelölése az egyes szerződésekben, mivel az említett ügyvédi műhibák táptalaját jelenthetik a nem kellően egyértelmű vagy hiányos meghatározások a kiadásra, illetve visszaadásra vonatkozóan. Nagyszámú a büntetőjogi felelősséget is érintő kárigények bejelentése, ennek az oka, hogy az ügyvéd a nála elhelyezett összeggel sajátjaként rendelkezik, azaz nem számol el az ügyfele felé, vagy a letét tárgyát nem szolgáltatja ki a szerződés kedvezményezettjének. Előbbi, a letét kiadásával kapcsolatos esetek zömében gondatlanságból következik be a károkozás, mivel az ügyvéd kellő körültekintés hiányában cselekszik, de az utóbb említett, sokszor bűncselekménynek minősülő, vétkes magatartások mögött jellemzően a szándékosság gondolata húzódik meg.

Végezetül a kölcsönszerződések szerkesztésekor felmerülő műhibákra térek ki, azon belül is az ügyvéd tájékoztatási kötelezettségének kifogásolható gyakorlásával kapcsolatos problémákra, hiszen az efféle hibák szintén kártérítési igénybejelentések alapját képezhetik. A kölcsönszerződés szerint a hitelező meghatározott pénzüsszeg fizetésére, az adós pedig ennek a pénzüsszegnek a szerződés szerinti későbbi időpontban történő visszafizetésére és kamat fizetésére

²² 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről 30. § (3) bek.

köteles.²³ Amennyiben az adós nem teljesíti a kontraktusban foglaltakat, tehát nem fizeti vissza a kapott kölcsön összegét, az ügyvéd felelőssége nem merül fel, de abban az esetben viszont igen, ha a szerződés készítésekor nem tájékoztatja ügyfelét, vagyis a kölcsönadót arról, hogy a visszafizetés biztosítása érdekében biztosíték kikötése ajánlott a szerződésben. Az iménti példa megalapozza az ügyvéd kárfelelősségét, hiszen a nem megfelelő, hiányos tájékoztatásból kifolyólag megszegi a gondossági kötelelem magasabb fokú elvárásait, melyek egyrészt megbízója jogainak érvényesítésének elősegítésében, másrészt a legjobb tudásának megfelelő és lelkiismeretes eljárásában kellene, hogy megvalósuljanak. Fontos megjegyezni, hogy a kölcsönügyletben közreműködő ügyvéd kötelezettsége, hogy tényleges biztosítékot nyújtó mellékkötelezettség legyen kikötve a kontraktusban, amely alkalmas arra, hogy, ha az adós nem teljesít, a hitelező a biztosítékból kielégítést nyerhessen.²⁴ A hiányos tájékoztatás megvalósul abban az esetben is, ha az ügyvéd a biztosítékot tartalmazó szerződés elkészítésekor már tudatában van, hogy az adós teljesítőképességét illetően megtéveszti a hitelezőt, és erre nem hívja fel ügyfele figyelmét.

VII. Záró gondolatok

A szakirodalom álláspontja egyértelműen arra helyezkedik, hogy a felelősségbiztosítás jelentősége bővülni fog Magyarországon, ugyanis a gazdasági növekedéssel párhuzamosan a potenciális károk mértéke – így a kockázatoké is - egyenes arányosságban emelkedik, ennek következtében a felelős gazdasági szereplők igyekeznek majd igénybe venni minél nagyobb arányú és mértékű felelősségbiztosítást.²⁵ A biztosítások e téren a népszerűsítésében erőteljes szerepet vállal a jogalkotó, hiszen egyre több szakma folytatásához elengedhetetlen feltételként szabja meg a felelősségbiztosítás megkötését. Azt látni kell, hogy

²³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 6. könyv 383. §

²⁴ Fővárosi Törvényszék, mint másodfokú bíróság 42.Pf. 635.084/2013/3. sz. ítélete

²⁵ *Pandurics - Markó* i. m. 91. o.

csupán a biztosítási szerződés megléte önmagában nem elégséges, ha a valódi kockázatok fedezésére alkalmatlan konstrukciót alakítanak ki, ezért a biztosítás közvetítő társaságoknak is naprakésznek kell lenniük az újonnan létrejövő veszélyekkel kapcsolatban. Szükséges olyan megoldások kidolgozása, amelyek megfelelő kompenzációt nyújtanak a károsultaknak, ugyanakkor teljesíthető feltételekkel veszik le a kockázatok terhet, illetve azok egy részét a biztosítottak válláról.

Meglátásom szerint az ügyvédek szakmai felelősségbiztosítása terén történő szigorítások lépcsőzetes beiktatása nem feltétlenül segíti elő a tanulmányomban is említett műhibák számának csökkenését. Úgy vélem a visszatartó erő, valamint a gondos munkára fordított figyelem mértéke nem fog rohamos léptekben megemelkedni. Az állandóan változó jogszabályi környezet nyomán követése nem egyszerű feladat még egy ehhez megfelelő apparátussal rendelkező ügyvédi iroda számára sem, ebből kifolyólag a naprakészség hiánya többször felmerülhet, és ez a tény az ügyfelek oldalán akár anyagi károkat is okozhat. Komoly kihívást fog jelenteni a 2018. januárjában hatályba lépő új polgári perrendtartás, mivel a peres eljárások során kötelező jogi képviselő bevezetése, az ügyvédi munkateher növekedését eredményezi majd. Véleményem szerint segítséget nyújtana, egy olyan jogi fórum működtetése, ahol a mostani és a jövőben esedékes jogszabályi változásokra való felhívásokat, a gondos és figyelmes eljárást elősegítő információt, szakmai anyagokat tennének közzé a praktizáló ügyvédek számára.

Udvardy Péter

az ÓNSZ Civilisztika Tagozatának tagja

A könyvvizsgálat jelentősége és a könyvvizsgáló speciális felelőssége

I. Bevezetés

A jól működő piacgazdaság alapvető eleme az éves beszámolóba vetett bizalom. Az éves beszámoló egy olyan számviteli összeállítás, amely bemutatja az érdekelt felek (tulajdonosok, befektetők, hitelezők) számára egy vállalkozás vagyoni helyzetét és eredményességét egy adott üzleti év lezárultával. Az éves beszámolót letétbe kell helyezni a cégbíróságon, tartalma nyilvános. A nyilvánosságra hozott információk megbízhatóságát növeli a független könyvvizsgálók által végzett könyvvizsgálat.¹

A mai gazdasági folyamatok meghatározó jellemzője, hogy azok bonyolultsága, a vállalatok méreteinek növekedése nem teszi lehetővé az egyszemélyes kontrollt, sokszor külső szakértő igénybevétele szükséges az éves beszámoló elkészítéséhez, vagyoni és pénzügyi helyzetük megítéléséhez. A vállalati struktúrában a döntéshozó és a számviteli nyilvántartás közti távolság egyre inkább nő, ugyanakkor a tulajdonosoknak, befektetőknek, hitelezőknek továbbra is érdekében áll, hogy előítéletektől mentes, érdekektől független véleményre, garanciákra alapozva hozhassák meg a vállalattal kapcsolatos döntéseiket.

A gazdálkodók törvényes gazdálkodási, ezen belül is pénzügyi és számviteli ellenőrzésének közérdekvédelmi intézménye a könyvvizsgálat. A könyvvizsgálat garantálja, hogy a társaság a számviteli szabályoknak megfelelően vezeti nyilvántartásait és készíti el éves beszámolóját és az megbízható, valós képet ad a

¹ Ámon Gábor et al: Könyvvizsgálat és ellenőrzés. Budapest 2014. 139. o.

társaság vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről, működésének gazdasági eredményéről.

A könyvvizsgálókkal szemben a törvény rendkívül szigorú személyi feltételeket támaszt, de még így is előfordulhat, hogy valamilyen okból kifolyólag a közzétett adatok nem felelnek meg ezen követelményeknek, ami felveti a könyvvizsgáló felelősségét ezzel összefüggésben. Tanulmányomban a könyvvizsgáló jogi kötelezettségeit, ezzel összefüggésben pedig a tevékenységével kapcsolatos polgári jogi felelősséget kívánom bemutatni. Érdeemes már itt megemlíteni, hogy a könyvvizsgálók tevékenysége körében elvárt gondosság mércéje rendkívül szigorú, ezzel összefüggésben pedig máig aktuálisak Lábady Tamás 1989-ben megjelent, „Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből” című kötetében tett megállapításai, melyek jelen tanulmányra is nagy hatással voltak.

II. Releváns jogforrások

A könyvvizsgálóra és a könyvvizsgálatra vonatkozó rendelkezéseket több törvény, illetve a kamarai szabályzat is tartalmaz. Ezek közül a törvényi szinten a legjelentősebbnek a 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, a cégtörvény, a 2000. évi C. törvény a számvitelről, a 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről (Kkt.), továbbá a Magyar Könyvvizsgálói Kamara szabályzata is. *Emellett relevánsak lehetnek bizonyos nemzetközi, és nemzeti standardok is, ezek a könyvvizsgálók által végzett tevékenységre vonatkozó követelményeket állapítják meg.*

III. Könyvvizsgálat fogalma, célja

A könyvvizsgáló jogi kötelezettségeinek bemutatása előtt feltétlen szükséges tisztázni, mi a könyvvizsgálat, és pontosan milyen célokat szolgál. *A könyvvizsgálat egy olyan speciális, komplex ellenőrzési folyamat, amikor egy*

független szakértő (vagy szervezet) a tulajdonosok megbízásából elvégzi egy vállalkozás számviteli rendszerének felülvizsgálatát, ellenőrzi a vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzetéről közzétett adatok valódiságát, és ezek alapján objektív ítéletet alkot, véleményt nyilvánít a vállalkozás egészéről.²

Könyvvizsgálat egyszerre szabályszerűségi, megbízhatósági, hitelességi és összhang vizsgálat, mely során a könyvvizsgáló véleményt formál a beszámoló és az arra vonatkozó szabályrendszer közötti megfelelésről, s ezt a véleményét teszi közzé a jelentésében, az ennek során keletkezett dokumentum a *könyvvizsgálói jelentés*. A dokumentum tartalmazza a hitelesítő, korlátozott vagy az elutasító véleményt az okok részletes feltüntetésével.

A 2000. évi C. törvény a számvitelről 155. § (1) értelmében *A könyvvizsgálat célja annak megállapítása, hogy a vállalkozó által az üzleti évről készített éves beszámoló, egyszerűsített éves beszámoló, továbbá az összevont (konszolidált) éves beszámoló e törvény előírásai szerint készült, és ennek megfelelően megbízható és valós képet ad a vállalkozó (a konszolidálásba bevont vállalkozások együttes) vagyoni és pénzügyi helyzetéről, a működés eredményéről. A könyvvizsgálat során ellenőrizni kell az éves beszámoló, az összevont (konszolidált) éves beszámoló és a kapcsolódó üzleti jelentés adatainak összhangját, kapcsolatát is.*

Ettől eltérő meghatározást tartalmaz a 200. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard. A könyvvizsgálat átfogó célja elsősorban kellő bizonyosság szerzése arról, hogy a pénzügyi kimutatások egésze nem tartalmaz akár csalásból, akár hibából eredő lényeges hibás állítást, képessé téve a könyvvizsgálót arra, hogy véleményt nyilvánítson arról, hogy a pénzügyi kimutatások minden lényeges szempontból a vonatkozó pénzügyi beszámolási keretelvekkel összhangban készültek-e el. Másodsorban pedig a tevékenység célja a könyvvizsgáló megállapításainak megfelelő jelentés készítése a pénzügyi

² Ámon i. m. 141. o.

kimutatásokról, valamint azt azoknak megfelelő, nemzetközi könyvvizsgálati standardok által előírt kommunikáció.³

Kellő bizonyosság a bizonyosság magas fokát jelenti, mely csak elegendő és megfelelő könyvvizsgálati bizonyíték beszerzésével érhető el, ezáltal minimálisan csökkenthető a könyvvizsgálati kockázat (így például az, ha a könyvvizsgáló nem megfelelő jelentést ad, illetve ha a kimutatások hibás állítást tartalmaznak). Elegendőség alatt a bizonyítékok mennyiségét kell érteni, minél nagyobb a becsült kockázat, valószínűleg annál több bizonyítékra lesz szükség. A megfelelés a könyvvizsgálati bizonyíték minőségét jelenti, csak a megbízható bizonyíték szolgálhat a könyvvizsgálati jelentés alapjául. Adott bizonyíték megbízhatóságát befolyásolja annak forrása, jellege, továbbá azon egyedi körülmények, amelyek között megszerezték. A könyvvizsgálat további fontos jelentősége az, hogy a beszámoló nem tartalmaz lényeges hibás állítást. Egy hibás állítás lényegesnek minősül, ha az önmagában, illetve több hibás állítás esetén azok összességükben alkalmasak arra, hogy a kimutatást felhasználók ez alapján meghozott gazdasági döntéseit befolyásolják.

Egyszerűbben fogalmazva a könyvvizsgálat feladata egy elfogadható szintű (magas, de nem abszolút) bizonyosságot nyújtson arról, hogy a vizsgált vállalkozás éves beszámolója nem tartalmaz lényeges hibás állítást.

IV. A könyvvizsgáló jogállása

A könyvvizsgálatot a gazdálkodó szerv megbízásából megbízási jogviszony keretében végzi a könyvvizsgáló. Egyes esetekben a törvény kifejezetten kötelezővé teszi a könyvvizsgálatot (például a 2000. évi C. törvény a számvitelről 59/A § (15) bekezdés: valós értékelés esetében, a 136.§ (9) bekezdés: gazdasági társaságok átalakulásakor készülő vagyonelejtár és vagyonmérleg könyvvizsgálata,

³ Ámon i.m. 142. o.

valamint a 155. § (2) bekezdésében előírtak), ennek hiányában a társaság dönthet arról, hogy a beszámoló felülvizsgálatával könyvvizsgálót bíz meg.

V. 1. A könyvvizsgálóra vonatkozó általános elvek

A könyvvizsgálóval szemben a törvény rendkívül szigorú követelményeket támaszt. A 2007. évi LXXV. törvény alapján könyvvizsgálatot csak a Magyar Könyvvizsgálói Kamara tagja vagy a Magyar Könyvvizsgálói Kamaránál nyilvántartásba bejegyzett könyvvizsgáló cég végezhet. Természetes személyként könyvvizsgálói tevékenységet Magyarország területén az végezhet, aki a kamara tagja és rendelkezik az ezt igazoló könyvvizsgálói igazolvánnyal.⁴ A képzési idő maximális időtartama 5 naptári év, ezt követően kérelmezhetik kamarába történő felvételüket, amennyiben megfelelnek a törvényi feltételeknek, például vállalja, hogy *könyvvizsgáló cégen kívül más gazdálkodó szervezetben (szervezetben) személyes közreműködésre tagként, vezető tisztségviselőként a jogszabályi kötelezettségen alapuló könyvvizsgálói tevékenység megkezdésének időpontjától nem lesz kötelezett.*⁵ Könyvvizsgáló cég esetén a tevékenység feltétele a közhiteles nyilvántartásba való bejegyzés.

A könyvvizsgáló tevékenységét meghatározzák bizonyos általános alapelvek is, mint a függetlenség, tisztesség, szakértelem és kellő gondosság, valamint a titoktartás elve.

A függetlenség elve azt jelenti, hogy a könyvvizsgáló tevékenységét a vizsgált vállalkozástól látszólagosan, és tényszerűen is függetlenül, részrehajlás nélkül végezze, a könyvvizsgáló nem utasítható és senki által nem befolyásolható. Ezen elv érvényesülése érdekében különböző összeférhetetlenségi szabályoknak

⁴ 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről 10. §

⁵ 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről 11. § (1) bek.

kell megfelelni.⁶ Különösen sérül a függetlenség elve, amennyiben adott időszakra nézve a megbízó könyvelését a megbízott könyvvizsgáló, könyvvizsgáló hozzátartozója, illetve könyvvizsgáló társaság vagy az előbbieket közvetlen érdekeltiségében álló vállalkozás látja el, vagy ha olyan cégen belül lát el könyvvizsgálói tevékenységet a megbízott, amelynek a könyvvizsgáló közeli hozzátartozója, vagy a könyvvizsgáló társaság vezető tisztségviselőjének közeli hozzátartozója adósa, hitelezője, keze a könyvvizsgáló társaságnak, vagy annak vezető tisztségviselőjének. Közzétételre kerülő beszámoló esetén kötelezően betartandó ez az alapelv, átvilágításnál és megállapodás szerinti vizsgálatnál azonban nem kötelező előfeltétel.

A tisztesség elve alapján a könyvvizsgálónak feddhetetlennek, korrupciótól mentesnek, büntetlen előéletűnek kell lenni, büntetett előéletű személy nem lehet kamarai tag.

A szakértelem és kellő gondosság elve szakmai elvárásokat fogalmaz meg a könyvvizsgálóval szemben: köteles mindig megfelelő szakmai gondossággal és alaposággal eljárni, véleménye mellett pedig ki kell tudni állnia. Jogászokhoz hasonlóan számára is elengedhetetlen, hogy a jogszabályok, nemzetközi eljárások változásait kövesse, ügyfeleinek, munkaadóinak megfelelő minőségű tevékenységet nyújtson. Át kell látnia az összefüggéseket, gyorsan kell reagálnia, a szabálytalanság jeleit fel kell tudnia ismerni.

Ügyvédekhez hasonlóan őket is titoktartási kötelezettség terheli. A könyvvizsgáló tevékenysége során ügyfeléről szerzett információit köteles bizalmasan kezelni, illetéktelen harmadik személy tudomására azt nem hozhatja, továbbá sem saját, sem más hasznára nem használhatja fel. Amennyiben ellenőrzésük alatt álló munkatársak, illetve olyan személyek, akiktől tanácsot kaptak és ezzel összefüggésben ilyen információ birtokába jutottak, köteles a

⁶ 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről 62-63. §

könyvvizsgáló biztosítani, hogy e személyek is tiszteletben tartsák a titoktartás elvét. Ezen kötelezettség a megbízás során és azt követően is fennáll. Köteles tartózkodni minden olyan megnyilatkozást, mely megbízója, munkáltatója érdekét sértené, kivéve, ha jogszabály erre kötelezi.

Mindezek ellenére akár szándékos cselekmény, akár szakmai gondatlanság következtében előfordulhat, hogy a könyvvizsgáló által hitelesített és közzétett beszámoló nem felel meg a valóságnak, lényeges hibás állítást tartalmaz. Egy ilyen hibás beszámoló megkárosíthatja a piac többi szereplőjét, akik erre alapozva hozták meg a vállalkozással kapcsolatos gazdasági döntéseiket. Ilyen helyzetben az, hogy ki viseli a kárt, a megbízási jogviszony jellegéből fakadóan nem dönthető el egyszerűen. E körben vizsgálni kell mind a könyvvizsgálat alá vont vállalkozás által készített beszámolót, a könyvvizsgáló tevékenységét a könyvvizsgálati jelentéssel kapcsolatban, továbbá a vállalkozás könyvvizsgálóval való együttműködését is.

V. 2. Megbízási szerződés megszegésével okozott károkért való felelősség

A könyvvizsgálói jogviszony központi eleme a megbízási szerződés. A könyvvizsgáló a megbízását a vállalkozástól kapja, azonban a szerződésre vonatkozóan a 210. témaszámú könyvvizsgálati standard meghatároz bizonyos kötelező elemeket. Ilyen például a könyvvizsgálat tárgya, könyvvizsgáló felelőssége, hivatkozás a kibocsátandó jelentés várható formájára és tartalmára, megbízás feltételei (díjak kiszámításának alapja, számlázási rendelkezések, határidők, más könyvvizsgálók és szakértőkre vonatkozó kitételek), a megbízási oldal részéről az ügyvezetés felelősségének tisztázása a pénzügyi kimutatás összeállításáért, könyvvizsgáló számára bizonyítékszerzés érdekében az információhoz és személyekhez való korlátlan hozzáférést. Ezek hiányában a megbízás nem fogadható el. A megbízás elfogadásával a könyvvizsgáló kötelezettséget vállal a könyvvizsgálói teendők elvégzésére.

A megbízási szerződésre látszólag a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai az irányadóak, azonban a megbízási típusú jogviszony speciális jellege miatt a felelősség – a deliktuális felelősséghez hasonlóan – felróhatóságtól függően alakul. Ennek oka, hogy a megbízási szerződésben a megbízott a megbízó által rábízott feladat gondos ellátására vállal kötelezettséget.⁷ Nem valósul meg a szerződésszegés – az eredmény elmaradása esetén sem – amennyiben a könyvvizsgáló tevékenységét a tőle elvárható gondossággal látja el. A megbízási során szerződésszegés kizárólag felróható magatartással valósulhat meg, azonban a vétkeesség akkor is megáll, ha a könyvvizsgáló nem alkalmazta azokat a szakmai módszereket, előírásokat, melyekkel a vállalkozó esetleges törvénysértése megállapítható lett volna, illetve akkor is, ha ilyet feltárt, de erről megbízóját nem értesítette haladéktalanul. Amennyiben a könyvvizsgáló megbízatása során más szakembereket is bevon a munkájába, azok tevékenységéért, általuk esetlegesen okozott károkért a könyvvizsgáló maga felel.

A könyvvizsgáló a felróható magatartásával okozott károkért teljes vagyoni felelősséggel tartozik. Magyarországhoz hasonlóan az így okozott károkért korlátlanul felel a könyvvizsgáló Kanadában, Új-Zélandon, Ausztráliában. Az Egyesült Államokban nemrég arányos felelősséget vezettek be, Németországban maximalizálva van a könyvvizsgálók felelősségre vonásának mértéke, míg Japánban egyáltalán nincs kártérítési felelősségük.

Adott ügy kapcsán azonban vizsgálendő, hogy a vállalkozás mennyiben biztosította a könyvvizsgáló számára a könyvvizsgálathoz szükséges információhoz való hozzáférést, illetve a rendelkezésre bocsátott információ alapján a könyvvizsgáló beszámolót hitelesítő nyilatkozata szakmailag megalapozott volt-e. Érdekes jelenség azonban, amit már Lábady Tamás 1989-es Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből című kötetében is említ, hogy ebben az esetben a

⁷ *Kemenes István: A kontraktuális kártérítés egyes kérdései. Magyar Jog 2017/ 1. sz. 8. o.*

vétkesség és az objektív felelősség közti határ elmosódik.⁸ A könyvvizsgálóknak annyi jogszabályt, szakmai alapelvet, nemzeti és nemzetközi standardot kell betartani megbízatásuk során, melyek megszegése már önmagában a gondosság elmaradását eredményezi, ezáltal megalapozza a könyvvizsgáló felelősségét.

V. 3. Könyvvizsgálói felelősségbiztosítás

A hibás könyvvizsgálati jelentés sokszor rendkívül jelentős károkat okozhat azon gazdasági szereplőknek, akik a jelentést fel kívánják használni, akik erre alapozva hoznak meg olyan gazdasági döntéseket a vállalkozással kapcsolatban, melynek következtében károsultak. Ezekért a könyvvizsgáló teljes vagyoni felelősséggel tartozik, azonban a kárt mégse ő fogja viselni. A jogalkotó a kamarai tagság feltételeként határozta meg ugyanis azt, hogy a könyvvizsgáló a kamara alapszabályában meghatározott mértékű, Magyarország területén végzett jogszabályi kötelezettségen alapuló könyvvizsgálói tevékenységre vonatkozó könyvvizsgálói felelősségbiztosítással rendelkezzen.⁹ Felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosított követelheti, hogy a biztosító a szerződésben megállapított módon és mértékben mentesítse őt olyan kár megtérítése, illetve sérelemdíj megfizetése alól, amelyre jogszabály szerint köteles.¹⁰ Ebből kifolyólag, ha a könyvvizsgáló felelősségét megállapítják, a könyvvizsgáló biztosítója fog helytállni.

A törvény által előírt kötelező felelősségbiztosítás mértéke könyvvizsgálónként, illetve könyvvizsgáló cégenként drasztikusan eltérő lehet. A közérdeklődésre számot tartó gazdálkodónál jogszabályi kötelezettségen alapuló könyvvizsgálói tevékenységet végző kamarai tag könyvvizsgáló köteles olyan, Magyarország területén végzett, jogszabályi kötelezettségen alapuló könyvvizsgálói tevékenységére is kiterjedő hatályú könyvvizsgálói

⁸ *Lábady Tamás*: Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. Pécs 1989. 25. o.

⁹ 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről 11. § (1) bek. e) pont

¹⁰ 2013. évi V. törvény a polgári törvénykönyvről 6:470. § (1) bek.

felelősségbiztosítással rendelkezni, amelynek biztosítási összege eléri a 100 millió forintot.¹¹ Ez a rendelkezés nem vonatkozik arra a könyvvizsgálóra, aki kizárólag könyvvizsgáló cég nevében végez ilyen gazdálkodónál jogszabályi kötelezettségen alapuló könyvvizsgálatot. Azonban az a könyvvizsgáló cég, aki ilyen gazdálkodónál végez könyvvizsgálatot, köteles 500 millió forintig terjedő biztosítási szerződést kötni.

Felelősségbiztosítási szerződés hatályban tartását a kamara főtitkári hivatala folyamatosan ellenőrzi, elmulasztása fegyelmi vétség, melynek szankciója akár természetes személy könyvvizsgáló esetén a kamarából történő kizárás, könyvvizsgáló cégnél pedig a kamarai nyilvántartásból való törlés is lehet.

VI. Záró gondolatok

A könyvvizsgálat társadalmi, gazdasági jelentősége egyre inkább növekszik. A számviteli, könyvvizsgálati előírások folyamatos változása, gazdasági kapcsolatok bonyolultabbá válása, a vállalat döntéshozói és a számviteli nyilvántartás egymástól való eltávolodása mindinkább szükségessé teszi a könyvvizsgálói tevékenységet. A vállalkozás oldaláról a felelős társaságirányítás egyik hatékony eszköze lehet, a befektetők, hitelezők oldaláról pedig a vállalkozással kapcsolatos döntéseik meghozatalában nyújthat segítséget. A hatékony könyvvizsgálat mindemellett elősegíti a vállalkozás nyereséges működését, mely kihat a gazdasági növekedésre, illetve az adók, járulékok révén az államháztartásra is. Kérdés azonban, hogy a könyvvizsgálóval szemben támasztott gondossági mércének a hazánkra jellemző, gyakran változó, nehezen követhető jogszabályi környezetben mennyire lehetséges megfelelni, miközben a téves információk miatt meghozott hibás döntéseknek katasztrofális következményei lehetnek.¹² Ebben a tekintetben kiemelten fontos a kamara szerepe, hiszen az általuk szervezett továbbképzések,

¹¹ 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről 22/A. § (1) bek.

¹² Ámon i. m. 139. o.

szakmai szolgáltatások elősegítik, hogy a könyvvizsgálók naprakész szaktudással rendelkezzenek, így szolgálva a könyvvizsgálók, a könyvvizsgálókat megbízó vállalkozások, a vállalkozásokkal gazdasági kapcsolatban állók és az állam érdekeit is. A legnagyobb segítséget viszont véleményem szerint egy stabil szabályozás kialakítása jelentené, mely megfelelő és állandó objektív mércét támasztana a könyvvizsgálókkal szemben, elősegítve hogy tevékenységüket hatékonyan és gondosan végezhessék.

Krausz Bernadett

az ÓNSZ Civilisztika Tagozatának tagozatvezetője, az ÓNSZ alelnöke

A nem vagyoni kártérítés fejlesztése a bírói gyakorlatban és a sérelemdíj intézménye

I. Bevezetés

A XI-XX. század fordulóján kezdett kialakulni az a nézet, hogy a polgári jog tárgyának nem csupán a vagyoni, hanem a személyi viszonyokat is tekintették és általánossá vált a személyiségvédelem. A nem vagyoni kártérítés szolgált az általános személyiségvédelem eszközeként. A jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv az immateriális sérelmek kompenzálására a sérelemdíj intézményét vezette be. Tanulmányomban – Lábady Tamás munkássága nyomán – a nem vagyoni kártérítés intézményének magyarországi fejlődését mutatom be.

II. A nem vagyoni kártérítés intézményének fejlődése a XX. század elejétől

Az 1914. évi sajtótörvény lehetőséget adott arra, hogy sértett a vagyoni kár mellett a nem vagyoni kárért is pénzbeli elégtételt követelhesen a méltányosság szerint: *„a sértett a sajtóbeli közleménnyel okozott vagyoni kárának megtérítésén felül nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli elégtételt követelhet, amennyiben az – tekintettel az eset körülményeire – a méltányosságnak megfelel.*¹ Ezt a lehetőséget később kiterjesztették a becsület védelmére, a szerzői jogra, illetve a tisztességtelen verseny eseteire.²

A Magánjogi Törvényjavaslat 1928-ban a kártérítés részeként szabályozta immateriális kártérítést, a 107-108. §-okban az deklarálta az általános személyiségi jog elismerését: *„mindenkinek joga van arra, hogy a törvények és mások jogának*

¹ 1914. évi XIV. évi törvénycikk 39. §

² *Lábady Tamás: A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata.* Budapest 1992. 14. o.

korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és ebben őt senki se háborítsa. A személyiségi jogról lemondani, vagy gyakorlását a jó erkölcsbe ütköző módon korlátozni nem lehet”.³

Az 1953-ban kiadott III. Polgári Elvi Döntés (PED) kimondta, hogy „*a kártérítést csak vagyoni károsodás megtérítéseként lehet megítélni. Erkölcsi vagy más nem vagyoni természetű hátrányok kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet.*”⁴ Az érvelésben a személyiség áruvá silányításában megjelenő kapitalista ideológiát jelölték meg, mivel a „*szocialista életviszonyok között az erkölcsi értékek pénzre nem válthatók.*”⁵ Ezzel együtt ugyanakkor, a III. PED bevezette az általános kártérítés jogintézményét, ezzel a nem vagyoni károk értékelésére lehetőség nyílt, azonban csak a becsülhető károk révén és a vagyoni kártérítéssel együttesen.

Az 1959-es Ptk. nem tartalmazta az immateriális kártérítést, az általános kártérítést viszont beemelte a rendelkezései közé. Így a károsultnak szükséges volt a jogsértés következtében előállt tényleges vagyoni hátrányokat is bizonyítania, ha immateriális sérelmei miatt kívánt igényt érvényesíteni.⁶ A bírói gyakorlat szerepe kiemelhető, mivel az általános kártérítés tárgykörébe vonta például a plasztikai műtét költségeit, a kozmetikai, öltözködési többletkiadásokat. Emellett a balesetek megrázkódtatásaiként jelentkező tanulás fokozott terheit vagy az életben való érvényesüléshez szükséges többletkiadásokat, illetve azon előnyök pótlását, amely ép testű ember által megszerezhetők.⁷

A Polgári Törvénykönyv 1977. évi novellája újból bevezette az immateriális kártérítést és a kártérítés szabályai között helyezte el a 354. §-ban az alábbi szöveggel: „*A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét, vagy egyébként*

³ Wolters Kluwer Jogtár Kommentár

⁴ Legfelsőbb Bíróság III. számú Polgári Elvi Döntés

⁵ Lábady i. m. 15. o.

⁶ Wolters Kluwer Jogtár Kommentár

⁷ Lábady i. m. 15. o.

életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja.”⁸ A miniszteri indokolás szerint a felelősséget nem korlátozza a testi épség és egészség sérelmének eseteire, a következmények ugyanakkor elsősorban a testi épség és egészség károsodásaihoz tapadnak. Emellett egyéb személyiségi jogok megsértése után is alkalmazható a nem vagyoni kártérítés.⁹

1981-ben a Legfelsőbb Bíróság 16. számú irányelve a súlyosság és a tartósság követelményének egyidejű meglétét kötelezővé tette, így nyelvtanilag megszorító értelmezést alkalmazott. Ez alapján tehát csak együttes megvalósulásuk esetén váltottak ki nem vagyoni kártérítést. A két feltétel bizonyítása csupán a testi sérülések tekintetében volt bizonyítható, így az immateriális kártérítést ezen esetekben lehetett érvényesíteni. A pszichikai sérülések értékelhetetlennek bizonyultak, azok csak színező elemként jelentek meg.¹⁰ A Lábady Tamás által 1986-ban gyűjtött ítéletek közül kiolvasható, hogy a legtöbb esetben az alábbi tényezőket jelölték meg az indokolásban: az elmagányosodás, munkaképesség csökkenés, pszichés sérülés, gondozásra szorulás, családi és házasság zavarai.¹¹

Az átalakult politikai környezetben, 1990-ben a Legfelsőbb Bíróság 21. irányelve felülvizsgálta a kötelmi jog területén született irányelveket, a 16. számú irányelvet pedig hatályon kívül helyezte, tekintve, hogy a tartalmánál és szemléleténél fogva meghaladottá vált. Kimondta, hogy *„az irányelv hatályon kívül helyezésével lehetőséget kell adni - a jogszabály esetleges módosítása előtt is - a személyiség minden oldalú védelmét, az erkölcsi értékeket szem előtt tartó, jogfejlesztő bírói gyakorlat kialakítására, amely a Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében már kifejezésre jutott.*”¹² A jogalkalmazásban ez azonban alig éreztette hatását, mivel sokáig még a másodfokú bíróságok is a 16. számú irányelv

⁸1977. évi IV. törvény (Ptk. 1977. évi Novella)

⁹BH 1990/2.21. (A Legfelsőbb Bíróság 21. számú irányelve a kötelmi jogi tárgyú irányelvek felülvizsgálatáról)

¹⁰Wolters Kluwer Jogtár Kommentár

¹¹Lábady i. m. 93-245. o.

¹²BH 1990/2.21.

szabályaira alapozták indoklásait. Csupán a kártérítések összegének emelkedésében mutatkozott a változás.¹³

Az Alkotmánybíróság korszakalkotó jelentőségű 34/1992. (VI. 1.) AB határozata, amelynek előadó alkotmánybírója Lábady Tamás volt, a Ptk. 354. §-át alkotmányellenesnek találta és részben megsemmisítette, így az a következő tartalommal maradt hatályban: „*A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát.*”¹⁴ Az indokolás alapján a jognak mindenkit egyenlőként, azaz egyenlő méltóságú személyként kell kezelnie, vagyis az emberi méltóság alapjogán nem eshet csorba, azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és a kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni.¹⁵ Más helyen az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy az emberi méltósághoz való, jogot az Alkotmánybíróság az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásának tekinti. Rámutatott arra, hogy az általános személyiségi jog „anyajog”, amely forrása az egyéb, nevesített és nem nevesített személyiségi jogoknak.¹⁶ Az általános személyiségi jog alkotmányos összefüggésében a jognak (így a polgári jognak is) nemcsak az egyes (egyedi) személyeket kell egyenlő méltóságú személynek tekinteni és kezelni, hanem magának a személyiségnek a különböző szintjeit és tartalmi vonatkozásait tekintve sem lehet különbséget tenni. A támadott törvényi szabályozásból azonban az egyenlő súlyú védelem nem következik. A tulajdonosi és egyéb vagyoni jogokat ugyanis a polgári jog azzal, hogy minden jogellenes károkozást szankcionál – azaz a károkozás általános tilalmát mondja ki – a teljes kártérítés elvével védi és nem különböztet aszerint, hogy a kár jelentős, avagy bagatell összegű. A társadalmi életben való részvétel, vagy egyébként az élet tartós vagy súlyos megnehezülésének a nem vagyoni kártérítés feltételeként történő meghatározása egy önkényes határvonal. Mivel a nem vagyoni kártérítés a személyiség

¹³ Wolters Kluwer Jogtár Kommentár

¹⁴ 34/1992. (VI. 1.) AB határozat

¹⁵ 9/1990. (V. 25.) AB határozat

¹⁶ 8/1990. (IV. 23.) AB, 23/1990. (X. 31.) AB határozatok

megsértését hivatott szankcionálni, azok az ismérvek, amelyek alkalmazhatóságát külső jelekhez kapcsolják, a személyiségvédelem alkalmatlan kritériumai és szükségtelen korlátai.¹⁷

Emellett az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a nem vagyoni kártérítés intézménye a kártérítési jogon belül nem is értelmezhető, mert itt nincs vagyoni kár, és ezért nem lehet szó „teljes”, illetőleg „nem teljes” kártérítésről sem. A jogellenesség alapja itt nem is a károkozás, hanem a személyhez fűződő jogsértés, valamint az, hogy a nem vagyoni kártérítés minden személyiségi jogsértés esetén jár. Elegendő lenne a károsultnak a jogsértés tényét bizonyítania.¹⁸ A jogalkotó ezt az elvet nem vette figyelembe a Ptk. módosítása során és a nem vagyoni kártérítést a szerződésen kívül okozott károkozás körében szabályozta, és a személyhez fűződő jogok védelme körében utaló szabályt tartalmazott, miszerint:

„Akit személyhez fűződő jogában megsértének, az eset összes körülményeihez képest a következő polgári jogi igényeket támaszthatja:

e) kártérítést követelhet a polgári jogi felelősség szabályai szerint.”¹⁹

A 34/1992. (VI. 1.) AB határozatban kifejtett tehát két fontos elvet: az egyik, hogy a nem vagyoni kártérítés nem tartozik a kártérítés intézménye körébe, a másik pedig, hogy a sérelmet szenvedett félnek elegendő a jogsértés tényét bizonyítani. Ezek jogszabályi transzformációja több, mint egy évtizedet váratott magára, ugyanis csupán a 2013. évi V. törvénnyel, a jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyvvel került ki a nem vagyoni kártérítés a kártérítés szabályai alól és a kódex bevezette a sérelemdíj intézményét, mint a személyiségi jogok megsértését reparáló vagyoni jogkövetkezményt.

¹⁷ 34/1992. (VI. 1.) AB határozat

¹⁸ 34/1992. (VI. 1.) AB határozat

¹⁹ 1959. évi IV. törvény 84. § (1) bek.

III. A bírói gyakorlat irányzatai és a nem vagyoni kártérítés mértéke

A bírói gyakorlat a 16. irányelv megszületése óta fokozatosan haladt a hatályos Ptk. szabályozásának elvei felé. Eszerint háromféle „irányzat” határolható el a gyakorlatban Vékás Lajos értelmezése nyomán. Leszögezendő, hogy ezek nem lineáris időrendi sorrendet feltételeznek.

Az első irányzatot képviselők ragaszkodtak ahhoz, hogy a sérelmet szenvedett személynek bizonyítania kellett a bekövetkezett hátrányt.²⁰ Ezt támasztja alá például az EBH2000. 302. számú elvi határozata, miszerint a jóhírnévhez fűződő jogok megsértése esetén a sértett nem vagyoni kártérítésre akkor tarthat igényt, ha bizonyítja, hogy a jogellenes magatartással összefüggésben olyan hátrány érte, amelynek csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez nem vagyoni kártérítés megítélése indokolt.²¹

A második irányzat képviselői – tekintettel arra, hogy a hátrány bizonyítása, amellet, hogy nehézségekbe ütközött, megalázó helyzetet teremtett és további lelki megrázkódtatásokat okozhatott – arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Pp. 163. § (3) bekezdése szerinti köztudomású tényként kezelte a személyiségi jogsértésből keletkező hátrányt.²² Példaként a BDT2012. 2766. említhető, amely szerint „köztudomásúnak tekinthető, hogy a személyes adatok jogosulatlan felhasználásával a magánszférába történő kirívó beavatkozás, a közösségi oldalon létrehozott felhasználói felületen keresztül a bántó, lealacsonyító, lekicsinylő tartalmú közlések a sérelmet szenvedett személy élethelyzetében, lelkiállapotában olyan negatív irányú változást okoznak, ami nem vagyoni kártérítéssel kompenzálható.”²³

²⁰ Székely László - Vékás Lajos: A személyiségi jogok megsértésének szankciói. In: *Vékás Lajos* (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Budapest 2013. 70. o.

²¹ Lásd még: BH1997. 435., BH2001. 12., BDT1999. 45., BDT1999. 44., BDT2003. 865.

²² Székely - Vékás i.m. 71. o.

²³ Lásd még: EBH2001. 514., BH1995. 273., BH2002. 135., BDT2007. 1566.

A harmadik irányzat pedig nem követelte meg a sértettet ért hátrány bizonyítását a nem vagyoni kártérítés megítéléséhez.²⁴ Ez a megoldás a hatályos Ptk. rendelkezését vetíti előre. A BH2011. 248. szerint adott esetben megállapítható, hogy a felnőtt gyermeknek a teljes családban éléshez való joga sérült az egyik szülő elvesztésével, annak ellenére, hogy a szülők különváltan éltek.²⁵

A nem vagyoni kártérítés összegszerűségének megítélésére a Ptk. nem adott iránymutatást. A 16. számú irányelv általános szabályként mondta ki, hogy a bíróságok az eset során „*valamennyi tényező együttes és gondos mérlegelésével, valamint kellő mértéktartással kell, hogy a kártérítés összegét meghatározzák*”. A mérlegelendő szempontok közé sorolta így a nem vagyoni sérelem jellegét, mértékét, a társadalmi életben való részvételt, illetve az élet tartós, súlyos megnehezülésének megnyilvánulási módját. Kiemelendő, hogy a testi sérelemmel együtt járó személyiségi jogsértések adtak alapot a legmagasabb kártérítési összegek megítélésére. A 21. irányelv és 34/1992. (VI. 1.) AB határozat változtatásai nem módosították azt, hogy a legmagasabb összegeket az egészség, testi épség sérelme körében ítélték meg. Ezek közül is a végtagcsonkolással, érzékszervek romlásával járó esetek, a bénulást előidéző sérelmek, a mozgáskorlátozottságot eredményező jogsértések jelentették a legmagasabb összegek megállapítását.²⁶

A nem vagyoni kártérítés összegének meghatározása során fokozottan kell figyelembe venni, ha a baleset bekövetkeztekor egészséges, munkaképes személy testi épsége és egészsége olyan szélsőséges mértékben károsodott, hogy munkaképességét teljesen elvesztette, önmaga ellátására nem képes.²⁷ Állapotrosszabbodás miatt érvényesített nem vagyoni kártérítés jogalapjaként a munkaképesség-csökkenés mértéke megváltozásának nincs kizárólagos

²⁴ Székely - Vékás i.m. 71. o

²⁵ Lásd még: EBH2006. 1398., BH1996. 304.

²⁶ Wolters Kluwer Jogtár Kommentár

²⁷ BDT2009. 2006.

jelentősége.²⁸ A munkahelyen elszenvedett fertőzéssel összefüggő TBC miatti 50%-os munkaképesség-csökkenés esetén 2 000 000 forint nem vagyoni kártérítés iránti követelés nem eltúlzott.²⁹

A testi sérülések mellett szubjektív elemek is megjelennek, melyekre példaként hozhatók fel a következő döntések. A nem vagyoni kártérítés összegének meghatározásánál a károsult életkora szerint meghatározott életviszonyait is figyelembe kell venni.³⁰ A kárösszeg megállapításakor nem mellőzhető a károsult személyi körülményeinek részletes megismerése és azoknak a konkrét sajátosságoknak az értékelése, amelyek megalapozzák az arányos és mértéktartó nem vagyoni kártérítés megállapítását. Magasabb összegű nem vagyoni kártérítést bizonyított súlyos körülmények alapoznak meg.³¹ A gyermekkorban elszenvedett mozgásképtelenséggel és az önálló életvitelre való képesség teljes hiányával járó végleges egészségkárosodás esetén a gyermekkorban kiemelt jelentősége van a nem vagyoni kártérítés mértékének megállapítása során.³² A személyiségjegyek bármelyikét ért hátrányokra, a károkozás előtti életminőség hátrányos megváltoztatására is figyelemmel kell lenni.³³ A károsult személyi körülményeit, életkorát, társadalomban elfoglalt helyzetét, a káreseménynek a károsult személyével való összefüggéseit, valamint a munkaképesség-csökkenéssel járó hátrányokat kell döntő súllyal értékelni.³⁴

IV. A sérelemdíj

A hatályos Ptk. szétválasztja a személyhez fűződő jogokat, így a természetes személyeket megillető személyiségi jogokat és a jogi személyeket megillető személyhez fűződő jogokat a kódex két külön könyvben szabályozza. Emellett

²⁸ BH2005. 161.

²⁹ BH2007. 240.

³⁰ EBH2003. 974

³¹ BH2000. 569.

³² EBH2000. 313., BH1992. 461., BH1991. 276.

³³ BDT2000. 309.

³⁴ BH1992. 462.

bevezeti a sérelemdíj intézményét, mint a személyiségi jogsérelem szankcióját az sértettet ért nem vagyoni sérelemért. Ezzel együtt kiemeli az immateriális kártérítést a kártérítés szabályai közül és a személyiségi jogok védelmének intézményeként kezeli. A Ptk. 2:52. § szerint: *„akit személyiségi jogában megsértenek, sérelemdíjat követelhet az őt ért nem vagyoni sérelemért.”* Az indokolás alapján funkciója a sértett félnek pénzbeli kompenzáció és pénzbeli elégtétel, illetve magánjogi büntetés a sérelmet okozóknak.

A másik jelentős változás, hogy nem kell bizonyítania a sértettnek az őt ért hátrányt, csupán a jogsértés tényét. A hátrány és annak mértékének megállapításának szerepe a sérelemdíj mértékének meghatározásában kap szerepet, a Ptk. 2:52. § (2) bekezdés alapján: *„A sérelemdíj fizetésére kötelezés feltételeire - különösen a sérelemdíjra köteles személy meghatározására és a kimentés módjára - a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni, azzal, hogy a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztekének bizonyítása nem szükséges.”*

A sérelemdíj a sérelem egyösszegű reparációja.³⁵ Míg a nem vagyoni károkkal kapcsolatban a bírói gyakorlat a kártérítést megállapította járadék formájában is, később az egyösszegű nem vagyoni kártérítés terjedt el, majd a bíróság kizárta a kettő kombinált alkalmazását.³⁶ A hatályos kódex az egyösszegű megállapítását teszi lehetővé, kizárva a járadék megállapítását.³⁷

A sérelemdíjat meghatározó Ptk. szerinti szempontok: jogsértés súlya, ismétlődő jellege, felróhatóság mértéke, a jogsértésnek a sértettre és a környezetére gyakorolt hatása.³⁸ A jogsértés súlyánál figyelembe kell venni, hogy a jogsértő az általánosan elfogadott társadalmi normákat mennyiben sértette meg, más álláspontok szerint azt is értékelni kell, hogy milyen mértékben szenvedett sérelmet a személyiségi jog, illetve visszatartó erőt is ki kell fejeznie. A sértettre és a

³⁵ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 2:52. § (3) bek.

³⁶ BH2011. 248.

³⁷ Székely - Vékás i.m. 72. o

³⁸ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 2:52. § (3) bek.

környezetére gyakorolt hatása pedig a jogsértés pszichés hátrányait jelenti, amelyek közvetlenül jelentkezhetnek a sértett szubjektumában, avagy a közvetetten, a megváltozott környezet hatására (pl. a jóhírnevében megsértett személyre másként tekint a környezete.)³⁹

V. Záró gondolatok

Tanulmányomban bemutattam a nem vagyoni kártérítés jogintézményének magyarországi fejlődését a XX. század elejétől kezdve különös tekintettel a Legfelsőbb Bíróság és az Alkotmánybíróság jogfejlesztő tevékenységére; illetve a jelenlegi szabályozást. Záró gondolatként – a jövőre tekintve – a bírói gyakorlat egyik kihívására térek ki.

A hatályos szabályozás alapján a sérelemdíj megítéléséhez elegendő a jogsérelem megjelölése, az ebből eredő hátrányokat nem kell bizonyítani. Ebből következik, hogy az ún. „bagatell ügyek” kiszűrése a bíróságok feladata lesz. Azzal, hogy a jogalkotó a 34/1992. (VI. 1.) AB határozat által kimondott elvet beemelte a Polgári Törvénykönyvbe, egyértelműen megkönnyítette a helyzetét a személyiségi jogi sérelmet szenvedetteknek a tekintetben, hogy a „köztudomású” következményeket bizonyítani kelljen. Ugyanakkor fennáll a veszélye annak, a bíróságoknál megnövekszik az ügyteher és a „bagatell-ügyek” megsokszorozódása miatt a nagyobb jelentőségű sérelmek kevesebb figyelmet kapnak vagy esetleg az, hogy a jogintézmény komolytalanná válik,⁴⁰ ez pedig hosszútávon szintén hátrányos lehet a sértettek nézve.

³⁹ *Fuglinszky Ádám*: Kártérítési jog. Budapest 2015. 834-836. o.

⁴⁰ *Fuglinszky* i. m. 838-839. o.

Priol Kinga

az ÓNSZ Civilisztika Tagozatának tagja

Az anyagi pervezetés fogalmának meghatározása a polgári eljárásjog alapelveinek és a bíróság közrehatási tevékenységének vizsgálatán keresztül

I. Bevezetés

A magyar polgári eljárásjog szabályozásával kapcsolatosan megjelent az igény a polgári perrendtartás megújítására. A polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslat az újraszabályozás szükségességét azzal indokolta, hogy a jelenleg hatályos szabályozás, az 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: hatályos Pp.) alapjai a szocialista korszakban fogalmazódtak meg, mikor a magánjogi anyagi jog még kodifikálatlan volt, és a perrendtartást lényegesen egyszerűbb jogviták rendezésére alkották meg. A jogalkotó álláspontja szerint az azóta bekövetkezett jelentős mértékű gazdasági és társadalmi változások, továbbá a polgári anyagi jog újrakodifikálása révén a hatályos Pp. nem alkalmas arra, hogy az átalakult társadalmi igényeknek megfelelően rendezni tudja azon differenciált jogvitákat, melyek mögöttes szabályozását már a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) adja. Az új perjogi kódexnek meg kell teremtenie az összhangot a Ptk. szabályozási modellje és a perjogi eljárási szabályok között, hogy képes legyen érvényre juttatni az anyagi jogok érvényesítésének lehetőségét. Ezen igény az új perjogi kodifikációtól több tekintetben is megújult szemléletet vár el.¹ Az új kódex megalkotását Magyarország Kormánya az 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozatában (a továbbiakban: Kormányhatározat) tűzte ki célul, melyben az új szabályozás tekintetében az alábbi elvárást fogalmazta meg:

¹ T/11900. számú törvényjavaslat a polgári perrendtartásról. Általános indokolás, I. Az új szabályozás szükségessége.

„A felülvizsgálat közvetlen célja egy korszerű, a nemzetközi gyakorlatnak és elvárásoknak is megfelelő polgári perjogi törvénykönyv megalkotása, amely biztosítja az anyagi jogok hatékony érvényesítését. Cél továbbá, hogy az új polgári perrendtartás a jogtudomány és a joggyakorlat eredményeire támaszkodva áttekinthetően, koherensen, a technika vívmányaira is figyelemmel szabályozza a perjogi viszonyokat, megkönnyítve ezzel a jogkereső állampolgárok és a szakmai közönség helyzetét.”²

A meghatározott célok alapján a Kormány az új szabályozás megalkotásával nem kizárólag a felek általi anyagi jogérvényesítésnek kíván érvényt szerezni, de célul tűzte ki a nemzetközi és hazai joggyakorlat és jogtudomány újításainak való megfelelést is.

A hivatkozott T/11900. számú törvényjavaslat is hangsúlyozza, hogy az új koncepció középpontjában a perhatékonyság áll. Álláspontom szerint az új szabályozásra a jogalkotói fő indoktól eltérően – sokkal inkább azért van szükség, mert a hatályos Pp. nem tudja megfelelő mederben tartani a perek lefolyását. A hatályos szabályozás számtalan rendelkezésével lehetőséget biztosít a felek számára a perelhúzásra, mely okán nem tud kellőképpen érvényesülni az eljárás ésszerű határidőn belül történő befejezésének alapelve, a tisztességes eljárás követelménye és a bírósági út igénybevételének hatékony biztosítását megfogalmazó alapelv. A perhatékonyság nem kizárólag a jogvita rendezésének alaki szabályait befolyásolja, de érdemi eldöntését is. A nem hatékony pervitelt kívánja kiküszöbölni a jogalkotó a perhatékonyság középpontba állításával: a törvényjavaslat ezen okból számos új perjogi koncepció alkalmazását veti fel, mely a per indokolatlan elhúzódásának megakadályozását szolgálja. Példaként említhető az eljárási alapelvek újrafogalmazása, mely kikristályosítja a felek és a bíróság eljárási kötelezettségeit a perhatékonyság elve mentén. Így az osztott perszerkezet bevezetésével megjelennek a perfelvételi szakban alkalmazandó szigorú szabályok:

² 1267/2013. (V. 17.) Kormányhatározat. Magyar Közlöny 2013/78 (V. 17.).

határidők, megjelenés elmulasztása, perfelvétel lezárását követő keresetváltoztatást megengedhetősége.³ A perhatékonyság érvényre juttatásának egyik mérföldköve a perkoncentráció alapelveként történő megfogalmazása, melynek célja, hogy a felek közötti jogvita keretei minél hamarabb tisztázódjanak, és a bíróság a lehető legrövidebb időn belül minden olyan tény és bizonyíték birtokában legyen, amely szükséges a tényállás megállapításához, ennél fogva a jogvita eldöntéséhez. A perkoncentráció egyik sarokpontja, hogy a szabályozás egyértelműsíti a felek és az eljáró bíróság szerepét, feladatkörét, és a perben aktívabb szerepvállalást vár el mind a felek, mind a bíróság részéről. A perkoncentráció alapelve kétkomponensű: a felek szerepvállalása kapcsán a felek eljárástámogatási és igazmondási kötelezettsége, valamint a jóhiszeműség követelménye, míg a bírói oldalon a bíróság közrehatási tevékenysége nyomán realizálódik.

A bíróság a hatályos szabályozásban túlnyomó részt alaki pervezetési funkciót tölt be a polgári perben, amely a tapasztalatok alapján nem biztosítja kellőképpen a hatékony pervezetést. Ebből kifolyólag az új szabályozásban a bíróság közrehatási tevékenysége már nem kizárólag az alaki pervezetésben, hanem a bíróság anyagi pervezetésében is realizálódik. Az anyagi pervezetés megjelenése a kódexben nemzetközi igényt juttat érvényre: az Európa Tanács több ajánlásában⁴ is helyet kapott, így számos európai perjogi kódexbe beépült már.⁵

Tanulmányom az anyagi pervezetés fogalmát határozza meg a polgári eljárásjog azon alapelveinek vizsgálatán keresztül, melyek tartalmának áttekintése elengedhetetlen ahhoz, hogy a bíróság közrehatási tevékenységének célját, eszközeit és korlátait, ezen keresztül pedig az anyagi pervezetés fogalmát,

³Wopera Zsuzsa: A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata. Budapest 2017. 13. o.

⁴ Példaként említhető főként az Európa Tanács igazságszolgáltatás hatékonysága biztosításáért felállított bizottságának (CEPEJ, European Commission for the Efficiency of Justice) 2006. évi ajánlása, (Strasbourg, 8 December 2006 CEPEJ (2006) 13, Compendium of „best practices” on time management of judicial proceedings), mely dokumentum a peres eljárás időtartamának optimalizálására vonatkozóan tartalmaz ajánlásokat.

⁵Wopera, i.m. 28-29. o.

eszközeit és korlátait meg lehessen határozni. A tanulmány célja, hogy a bírói közrehatást, valamint szűkebben az anyagi pervezetés fogalmát a felek rendelkezési jogának érvényesülésével összhangban vizsgálja.

II. Az anyagi pervezetés fogalmának meghatározása az eljárási alapelvekkel való kapcsolatának vizsgálatán keresztül

II. 1. A bíróság szerepe a polgári perben

II. 1. 1. Rendelkezési elv

A bíróság polgári perben betöltött szerepének tisztázásakor célszerű a rendelkezési elvből kiindulni, hiszen a polgári eljárásjogi alapelvek közül ez fejezi ki a leghangsúlyosabban a feleknek és a bíróságnak a per tárgyához való viszonyát.⁶ Az 1/1994. (I.7.) számú AB határozat – melynek előadó alkotmánybírója dr. Lábady Tamás volt – kimondta, hogy a rendelkezési elv az alkotmányos önrendelkezési jog egyik aspektusa,⁷ mely egyrészt rögzíti a vitában érdekelt félnek a per megindításához való kizárólagos jogát (*ne procedat iudex ex officio*), másrészt kijelöli a határt a bíróság számára, hogy a felek által perbe vitt anyagi jogaik eljárási érvényesítése során az előterjesztett jognyilatkozatokhoz milyen mértékben van kötve, illetve azok tartalmán mennyiben terjeszkedhet túl. Főszabály szerint a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve van. A rendelkezési jog alapján tehát az ügy urai a peres felek. A polgári anyagi jog érvényesítésének lehetősége azért adható kizárólag a felek jogosítványai közé, mert a jogrend esetlegesen megvalósuló sérelmének helyreállításához nem fűződik olyan

⁶ Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Budapest 2014. 72. o.

⁷1/1994. (I. 7.) AB határozat indokolása: „Az eljárásjogi értelemben vett fél rendelkezési joga az alkotmányos önrendelkezési jog egyik aspektusa, eljárásjogi vonatkozása, amely az egyén autonómiáját érinti, illetőleg azzal kapcsolatos. A feleket megillető rendelkezési jog azt jelenti, hogy a fél anyagi és eljárási jogaival szabadon rendelkezik, így mindenkinek szabadságában áll anyagi jogainak eljárási érvényesítése, a bíróság igénybevétele, peres vagy nemperes eljárás kezdeményezése is.” Magyar Közlöny 1994/2 (I. 7.) Ezen AB határozat komoly hatással bírt a hatályos Pp. VI. módosító novellájára, mely a határozatban foglaltakkal összhangban végleg kiirtotta a perrendtartásból a szocialista rendelkezési elv gyökereit.

közérdek, mint a büntetőjogban az állam bűnüldözési feladatait megalapozó közérdek.

Szintén a rendelkezési jog egyik komponense a bizonyítás feletti rendelkezési jog: a bíróság csak a felek indítványára és a felek által meghatározott terjedelemben folytathat le bizonyítást.⁸

II. 1. 2. Tárgyalási elv

A bizonyítás feletti rendelkezési jogot a polgári eljárás egy másik alapelve juttatja érvényre: a tárgyalási elv. A tárgyalási elv értelmében a szabályozás a felekre telepíti a tények előadásának és a bizonyítékok szolgáltatásának kötelezettségét, azaz a peranyag összegyűjtését. Itt érdemes visszautalni az előző pontban kifejtettekre, hiszen a feleket megillető önrendelkezési jog alapján a bíróság kötve van a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz. Ennek eredményeként főként a feleket terheli a felelősség az ítélet alapjául szolgáló tényállás megállapíthatóságáért.⁹

A bíróság részére csak kivételes esetekben biztosított a peranyag hivatalból történő összegyűjtésének lehetősége, ugyanis ez a felek önrendelkezési jogának korlátozását jelentené. A hivatalból történő eljárás a vizsgálati (inkvizitórius) elvet helyezi előtérbe a tárgyalási elvvel szemben. A hivatalbóli eljárás azt eredményezi, hogy – szemben a tárgyalási elvvel – a tényállás megállapíthatóságáért a felelősség a bíróságot terheli. Ahogy fent utaltam rá, a vizsgálati elvre épülő peranyag-szolgáltatás súlyosan sértené a felek önrendelkezési jogát, azonban a hatékony pervitel érdekében nem mellőzhető a vizsgálati elv jelenléte a tényállás tisztázása körében.

A perjogi szabályozás történetében akadt példa a tárgyalási elv és a vizsgálati elv dominanciájára is: a liberális perjogi szabályozás a tiszta tárgyalási elvet

⁸ *Kengyel*: Magyar polgári... 73. o.

⁹ *Varga István - Éless Tamás* (szerk.): Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára. Budapest 2016. 36-37. o.

alkalmazta, ahol a peranyag-szolgáltatás kizárólag a felek feladata, míg a szocialista tárgyalási elvet a bírói hatalom felek akarátán való túlterjeszkedése jellemezte.¹⁰ A tárgyalási elv kizárólagos alkalmazásával szemben több érv is felsorakoztatható: a felek nem minden esetben rendelkeznek azzal a képességgel, hogy a tényállás felderítéséhez szükséges és megfelelő tényeket felderítsék; előfordul, hogy a fél nem hajlandó a szükséges tények előadására. Ezzel szemben elmondható azonban, hogy az ítélezési gyakorlat alapján a felek azok, akik a tényállást a legjobban képesek felderíteni, tekintve, hogy a jogvitát megteremtő helyzetet jobban ismerik az eljáró bíróságnál, valamint ők rendelkeznek a tényeket alátámasztó bizonyítékokkal, melyeket a bíróság nyomozó tevékenységének hiánya okán a felek bocsátanak a bíróság rendelkezésére. Nem vonható tehát a peranyag-szolgáltatás kvázi „bírói gyámság” alá, mert a felek az önrendelkezési jogukat érvényesítve, a saját élethelyzetük ismeretében képesek a tényállás felderítése érdekében a tények előadására és a bizonyítékok szolgáltatására.¹¹ A joggyakorlat az elmúlt évtizedekben abba az irányba mutat – korábbi perjogtörténeti mintákból merítve¹² –, hogy a perjogi szabályozásnak meg kell találnia az egyensúlyi állapotot a két szisztéma között és a felek önrendelkezési jogának érvényesülését szem előtt tartva kell tisztázni a bíróság közrehatási tevékenységének kereteit a pervitel hatékonyságának növelése érdekében.

¹⁰ A liberális polgári perben a tiszta tárgyalási elv érvényesült: kizárólag a feleket terhelte a felelősség az ítélet alapjául szolgáltatott tényelőadásért és bizonyítási eszközökért. A bíróság részére nem volt lehetővé téve, hogy a saját tudomását felhasználja, ahogy az sem, hogy indítványozza a tényállás kiegészítését, vagy hivatalból bizonyítást rendeljen el. Ezzel szemben a szocialista tárgyalási elv alapján a bíróság feladata a peres felek valódi jogainak és jogviszonyainak felderítése volt, mely okán nem hagyatkozhatott kizárólag a felek által előadottakra, hanem köteles volt „az ügy eldöntése szempontjából lényeges körülmények felderítését és ezeknek bizonyítékokkal történő alátámasztását elősegíteni” (1923. évi szovjet polgári eljárás törvény (GPK) 5. §.); *Kengyel Miklós*: A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben. Budapest 2003. 58-59. és 232-233. o.

¹¹ *Varga - Éless* i.m. 36-38. o.

¹² A szocialista tárgyalási elv szakít a liberális tiszta tárgyalási elvvel, és nem kapcsolja össze a felek pertárgy feletti rendelkezési jogát a peranyag-szolgáltatás kizárólagos jogosítványával. Olyan vegyes rendszert alakít ki, ahol a tárgyalási elvet ötvözi a vizsgálati elvvel, és a peranyag-szolgáltatásért való felelősséget megosztja a felek és a bíróság között, ugyanis csak így lehet biztosítani, hogy az ítélet valós ténybeli alapokon nyugodjon, és az anyagi igazság kiderítésének követelménye megvalósuljon. *Kengyel*: A bírói... 108-109. o.

II. 1. 3. A perhatékonyág elvének érvényesülése

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése szerint „*Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.*” A tisztességes eljáráshoz való jog olyan alkotmányos alapjog, amely több részjogosítványból áll össze, melyek nem alkotnak zárt kört, de ilyenek különösen: a bírósághoz fordulás joga, a tárgyalás tisztességessége, a tárgyalás nyilvánosságának és a bírói döntés nyilvános kihirdetésének a követelménye, törvény által létrehozott bíróság, a bírói függetlenség és pártatlanság kívánalma, továbbá az ésszerű időn belüli elbírálás, és a fegyverek egyenlőségének elve.¹³ A perhatékonyág elve kapcsán az imént hivatkozott alapjog két fordulata emelendő ki: a bírósághoz fordulás joga és a jogvita ésszerű határidőn belül történő elbírálásának követelménye. A bírósághoz fordulás jogának tartalmát lényegében az adja, hogy az államnak biztosítania kell a bírói utat a polgárok számára, hogy a polgári jogi jogvitáikat rendezni tudják. Az alapjog tartalma azonban nem merül ki ennyiben: a jogrendszernek biztosítania kell azt is, hogy a bírósághoz fordulást valóságosan lehetővé tegye.¹⁴ A 35/2002. (VII. 19.) AB határozat¹⁵ rávilágított továbbá arra, hogy „*a bírósági úthoz, a bíróság általi döntéshez való jognak szerves része az eljárás minősége: ez adja a bírósághoz fordulás értelmét. A fair eljárásnak lehetővé kell tennie a jogszerűség érdemi érvényesülését, a hatékony jogvédelem alkalmazását.*” A hatékony jogvédelem mibenlétét a 8/2011. (II. 18.) AB határozat¹⁶ ragadja meg: „*A tisztességes eljáráshoz fűződő jog körébe tartozik a hatékony bírói jogvédelem követelménye, amely szerint a jogi szabályozással szemben alkotmányos igény, hogy a perbe vitt jogokról a bíróság érdemben dönthessen. Önmagában a bírói út*

¹³ Új Jogtár kommentár az 1952. évi III. törvény 2. § (1) bekezdéséhez.

¹⁴ 1074/B/1994. AB határozat

¹⁵ 35/2002. (VII.19.) AB határozat, ABH 2002, 6, 7.

¹⁶ 8/2011. (II. 18.) AB határozat, ABH 2011,2.

igénybevételének formális biztosítása ugyanis nem elegendő az eljárási garanciák teljesedéséhez, hiszen az alkotmányos szabályban előírt garanciák éppen azt a célt szolgálják, hogy azok megtartásával a bíróság a véglegesség igényével hozhasson érdemi döntést. A tisztességes eljárás követelménye tehát magában foglalja a hatékony bírói jogvédelem igényét is.”

A jogvita ésszerű időn belül történő elintézésének igénye mind a felek, mind az állam oldalán megjelenik. Az ésszerű időtartam nem határozható meg objektíve, az minden esetben a jogvita tárgyát és természetét, valamint az eljárás lefolytatásának egyedi körülményeit is figyelembe véve határozható meg.¹⁷

Az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatainak áttekintésével arra a következtetésre lehet jutni, hogy a polgári per rendeltetése a bírói jogvédelem biztosításának keretein belül a polgárok polgári jogi vitáinak hatékony és felelős rendezése. A hatékony és felelős vitarendezésbe beletartozik az ésszerű időn belül történő elintézés és a jogvita érdemi eldöntése is. A perökonómiai szempontok közé sorolható még a költséghatékonyság elve is, hiszen a feleknek és az államnak nem csak a jogvita gyors elintézéséhez fűződik érdeke, hanem a per költségek lehetőségeihez mérten történő alacsonyan tartásához is. Felmerül a kérdés, hogy a perhatékonyság biztosítása kinek a feladata: a feleké vagy a bíróságé? A per hatékony és gyors elintézéséhez mind a felek, mind pedig az bíróság eljárástámogatása és aktív közrehatása szükséges. A perhatékonyság elve tehát alanyi oldalát tekintve két összetevős: egyrészt a felek, másrészt pedig a bíróság eljárástámogatási kötelezettségeit foglalja össze, melyek szükségesek ahhoz, hogy a jogvita ésszerű határidőn belül, reális költségráfordítás mellett érdemi döntést nyerhessen.

¹⁷ Kengyel: Magyar polgári... 76. o.

II. 1. 4. A bíróság eljárástámogatási és közrehatási tevékenysége a rendelkezési, a tárgyalási, és a perhatékonysági elv tükrében

A bíróság eljárástámogatási és közrehatási tevékenysége klasszikusan a pervezetésben realizálódik. Az anyagi jogi háttérű rendelkezési elv alapján ugyan az ügy urai a peres felek, ám ez nem eredményez *ipso facto* teljes szabadságot a per alakítása, menete és a perbeli jogok gyakorlása terén. A rendelkezési elv tehát anyagi jogi értelemben kizárólagos rendelkezési jogot biztosít, eljárásjogi értelemben nem teszi lehetővé ugyanezt. Ennek az oka az, hogy a perbelépés közjogi viszonyt eredményez, mely jogviszonyban a közhatalom képviselét a bíróság látja el. A bíróság ennél fogva a közérdeket is képviseli a perben, mely olykor a felek rendelkezési jogának szükségképpeni korlátozásával jár. Ilyen közérdeknek tekinthető a bíróságokkal szemben támasztott igény a perek minél előbbi befejezésére. Ez akár úgy is megfogalmazható, hogy a bíróságnak „hoznia kell a statisztikákat”, azaz az ügyeket a lehető legtöbb esetben a felek közötti egyezséggel, vagy gyors érdemi elbírálással kívánatos zárnia. Szintén közérdekűségi elem, hogy a bíróság a közrehatásával juttat érvényre alapvető eljárási követelményeket, mint pl. a tárgyalás tisztességessége, vagy a pártatlanság. Megalapozza a bíróság közrehatási kötelezettségét továbbá az is, hogy az ellenérdekű felek érdekei konkurálnak egymással a perben. A bíróságnak a felek érdekeit egyidejűleg, egymás mellett kell szem előtt tartania, és egyensúlyba kell hoznia őket, mely kizárólag úgy lehetséges, ha a bíróság határozza meg az eljárás főbb alaki szabályait. Abban az esetben tehát, ha a felek az eljárási jogaik gyakorlása mellett döntenek, akkor hozzájárulnak a rendelkezési joguk gyakorlásának korlátozásához a jogaik gyakorlása módjának meghatározása tekintetében.¹⁸ Ezt fogalmazta meg Magyary Géza már a 20. század elején, amikor a bíróság polgári perbeli szerepét akként határozta meg, hogy: „a féltől függően,

¹⁸Wopera, i.m. 20-21. o.

hogy akar-e jogvédelmet vagy sem, de ne tőle függjön, hogy az eljárás miképpen bonyolódjék le és meddig tartson."¹⁹

A tárgyalási elvnel írtak alapján a modern polgári eljárásjog a felekre telepíti a peranyag-szolgáltatás kötelezettségét. A tényállás megállapíthatósága és a perbevitt igény elbírálhatósága érdekében azonban meg kell hagyni a bíróságnak azt a lehetőséget, hogy törvényben konkrétan meghatározott esetekben hivatalból bizonyítást folytathasson le, vagy egyéb, aktív közrehatást fejtsen ki a tényállás tisztázása érdekében. A per során ugyanis szükséges a jogilag releváns, valós tények megállapítása, kiszűrése, mely a bíróság feladatát jelenti úgy, hogy közben nem terjeszkedhet túl a felek által felhozott tények és bizonyítékok körén. A felmerült tények és körülmények közül a bíróság feladata tehát eldönteni, hogy melyek tekinthetőek valónak, és melyek vonatkozásában merül fel további bizonyítás vagy ellenbizonyítás szükségessége. A bíróság az így kifejtett pervezetési tevékenységében egyúttal érvényre jut a felek rendelkezési joga is, hiszen előremozdítja a felek perbevitt jogainak érvényesítését.²⁰

A tárgyalási elvvel összefüggésben érdemes néhány szót ejteni a felek felelősségéről. A tárgyalási elv a felekre telepíti a peranyag szolgáltatásának kötelezettségét, így túlnyomó részt a felek viselik a felelősséget a tényállás megállapíthatóságáért. A fél felelőssége a perben megnyilvánul egyrészt az anyagi jogainak perbevételében – az önrendelkezési jog egyik aspektusaként –, másrészt pedig perbelépés esetén a megfelelő eljárási gondosság tanúsítását is jelenti. Az eljárási gondosság biztosítását az eljárási szabályok is ösztönzik.²¹ A fél eljárási gondossága a fél eljárástámogatási kötelezettségeiben realizálódik, mely többek között kiterjed a kimerítő peranyag-szolgáltatásra, a perbeli jóhiszeműségre és igazmondásra. A fentiek alapján az eljárási szabályoknak a bíróság pervezetési tevékenységével szerez érvényt. A féltől ugyan elvárható, hogy képességeinek és

¹⁹Magyary Géza: Magyar polgári perjog. Budapest 1939. 36. o.

²⁰Varga - Éless i.m. 38. o.

²¹Éless Tamás - Döme Attila: Alapvetések a polgári per szerkezetéhez. In: Németh János - Varga István (szerk.): Egy új polgári perrendtartás alapjai. Budapest 2014. 53-54. o.

lehetőségeihez megfelelően felelősséget vállaljon a saját jogérvényesítéséért, ám az eljárási gondosságot a bíróság mozdítja elő a pervezetési tevékenységével.

II. 1. 5. Az alaki és az anyagi igazság kiderítése

Jogelméleti szempontból szükséges elhatárolni egymástól az anyagi (objektív) és az alaki (eljárási) igazságosságot. Névai álláspontja szerint „*a törvényesség érvényre juttatása általános céljának csak az az eljárás felel meg, amelynek során a bíróság a konkrét jogvitát az objektív igazság alapján dönti el*”.²² Az anyagi igazság nem szorítkozik a felek perbeli jogérvényesítésére, mert annak felderítése megköveteli az objektív tényállás feltárását a teljesség igényével: valamennyi anyagi jogosult perbe állításával, a kereset valamennyi lehetséges anyagi jogcímen történő elbírálásával, és az ehhez szükséges valamennyi releváns tény objektív feltárásával.²³ Az anyagi igazság kiderítését célul tűző eljárás azt a követelményt állítja a bírósággal szemben, hogy megtegyen minden olyan intézkedést, amely hozzásegít az ügy és a jogviszonyok hitelt érdemlő megállapítására, mely a törvényes és megalapozott ítélet meghozatalát eredményezi.²⁴ Az anyagi igazság kiderítése ily módon korlátozza a felek rendelkezési jogát, és a felek konkrét eljárási rendelkezésének hiányában csak a tisztességes eljárás követelményeinek sérelmével valósulhat meg.

Az alaki vagy eljárási igazság tartalmát nem a felek akaratán túlterjeszkedő, objektív igazság kiderítésének célja adja, hanem a felek perbeli jogérvényesítését helyezi a per elsődleges céljává. Az alaki igazság érvényre jutását előtérbe helyező eljárási rendszerben a bíróság feladata nem az, hogy a felek tényleges akaratát figyelmen kívül hagyva hivatalból, objektív alapon állapítson meg tényállást és hozza meg annak alapján az ítéletet, hanem az, hogy az alkotmányos önrendelkezés

²² *Névai László*: A magyar polgári perjog alapelvei. In: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. szám. Budapest 1953. 26. o.

²³ *Virág Csaba*: Az alaki igazságot előtérbe helyező fair eljárás nem zárja ki a jó és helyes döntés lehetőségét. In: *Németh János - Varga István* (szerk.): Egy új polgári perrendtartás alapjai. Budapest 2014. 364-365. o.

²⁴ *Kengyel*: A bírói... 248. o.

és a bírói függetlenség megvalósításával segítséget nyújtson a feleknek abban, hogy jogérvényesítési jogukat tisztességes és egyenlő feltételekkel gyakorolhassák.²⁵

A polgári per rendeltetése, hogy a polgárokat szolgálva, a tisztességes eljárás elvétől vezérelve hatékonyan és felelősen rendezze a felek magánjogi jogvitáit a perbe vitt anyagi jogok érvényre juttatása érdekében. Az Alaptörvény 25. cikk (1) bekezdése alapján *„a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el”*. A bíróság célja tehát többek között az igazság kiderítése, ám ha a polgári per a feleket szolgálja, akkor a bíróság és a felek céljai megegyeznek. Ha a felek rendelkezési joga nem érvényesül maradéktalanul a perben, akkor a fenti állítás nem lesz igaz, ugyanis a bíróság és a felek céljai nem esnek egybe, mert a bíróság öncélúan jár el. A törvényességi óvás alkotmányellenessége tárgyában meghozott 9/1992. (I.30.) számú AB határozat²⁶ a következők szerint fogalmaz: *„Az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradván valósulhat meg. Az anyagi igazságérvényesülésére éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénysértő. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő - elsősorban eljárási garanciákat nyújtó - intézményeket kell létrehozni, és az érintett alanyi jogokat garantálnia.”*

Ennek alapján a modern polgári perjog kizárólag az eljárási igazság kiderítését tűzheti ki célul. A szabályozásnak tartalmaznia kell mindazon eljárási garanciákat, amelyek biztosítják a bírói függetlenséget, a törvényességet, a pártatlanságot, az egyenlő elbánást és a felek tisztességes eljáráshoz való jogát, hogy a jogbiztonság követelménye érvényesülni tudjon az igazságszolgáltatásban.²⁷

²⁵ Virág i.m. 365. o.

²⁶ 9/1992. (I.30.) számú AB határozat, Magyar Közlöny 1992,11 (I. 30.)

²⁷ Éless - Döme i.m. 50-51. o.

II. 1. 6. A bíróság általános jellegű feladatai

Fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a bíróság szerepe a polgári perben nem más, minthogy aktív közreműködése révén biztosítsa a per rendeltetésének érvényesülését. A Kodifikációs Munkabizottság a Szakértői Javaslatban a bíróságok általános jellegű feladataiként a következőket sorolja fel:²⁸

ad a) A felek jog- és érdekérvényesítésének elősegítése:

A bírói aktivitás legáltalánosabb jellegű elemének tekinti, melynek eszközei lehetnek többek között a fél jogérvényesítési szándékának befolyásmentes feltárása, a fél szükséges tájékoztatása, kitanítása, vagy a felek perjogi kötelezettségeinek érvényesítése, vagy azok elmulasztásának szankcionálása. A bírói közrehatás ezen megnyilvánulása szorosan összefügg a rendelkezési elvnel és a tárgyalási elvnel írtakkal. A felek jog- és érdekérvényesítésének elősegítése érdekében megvalósuló bírói közrehatás korlátait ki kell jelölni a szabályozásnak, mind az anyagi, mind az eljárási közrehatás vonatkozásában. A jog- és érdekérvényesítés eljárási értelemben vett támogatása feloleli a bíróságnak a felek eljárási jogai érvényesítéséhez szükséges valamennyi tájékoztatási és kitanítási kötelezettségét. Az alaki pervezetés esetén a bírósággal szemben az alapvető elvárás véleményem szerint a felek irányában tanúsított egyenlő, részrehajlásmentes elbánás követelménye, és annak biztosítása, hogy a bíróság megadjon a felek számára – a jogszabályi keretek között – minden olyan tájékoztatást az eljárás menetével, lefolyásával, alaki szabályaival kapcsolatosan, amely nyomán a felek eljárási jogukat teljes mértékben érvényesíteni tudják.

Nehezebb a feladat, ha a bíróság közrehatásának korlátait a felek anyagi jogainak és érdekeinek érvényesítésében való elősegítése vonatkozásában kell

²⁸ A Kodifikációs Munkabizottság által összeállított Szakértői Javaslatban az alapvető rendelkezések szerzője dr. Murányi Katalin, a Kúria Polgári Kollégiumának korábbi kollégiumvezetője. *Varga - Éless* i.m. 29-30. o.

meghatározni. A felek rendelkezési jogukból adódóan perbe viszik anyagi jogukat. A felperesnek a vita érdemi elbírálhatóságához határozott kereseti kérelmet kell előterjeszteni a bírósághoz, mely határozott kérelem a bírót köti, a kérelemben foglaltaknál többről nem dönthet. A rendelkezési elv másik összetevője alapján a fél határozza meg az eljárás személyi és tárgyi kereteit is azzal, hogy megjelöli jogvitát, a jogvita alanyait és a vélt jogsértést. A fél tehát az eljárásban azok perbevitelével gyakorolja az anyagi jogait. Nem következik azonban egyenesen a jogok perbeviteléből az, hogy a fél helyesen gyakorolja ezen jogokat. Itt érkezik a gondolatmenet válaszút elé: mi a bíróság feladata az anyagi jogok érvényesítésének elősegítésében? Az, hogy a felek jogérvényesítésének lehetőségét megadja, vagy az, hogy a helyes jogérvényesítésnek adja meg a lehetőségét? Visszautalok a perhatékonyság elvénél írtakra, ahol kifejtettem az Alkotmánybíróság álláspontját a jogvita bírói úton való érvényesíthetőségéről: „*a bíróság általi döntéshez való jognak szerves része az eljárás minősége: ez adja a bírósághoz fordulás értelmét. A fair eljárásnak lehetővé kell tennie a jogszerűség érdemi érvényesülését, a hatékony jogvédelem alkalmazását.*”²⁹ Ha a bírói út választása csak annyit foglalna magában, hogy a feleknek adott a lehetőség arra, hogy jogvitáikat bíróság előtt érvényesítsék, úgy ennek az alkotmányos garanciának a tartalma kiüresedne. A bíróság úgy tudja hatékonyan biztosítani a felek jogérvényesítését, ha az anyagi jogérvényesítés körében is aktívan részt vesz. Ez főképpen arra vezethető vissza, hogy a fél sok esetben csak az anyagi jogának sérelmét véli felfedezni, nincs azonban mindig azon képességek birtokában, melyek nyomán elő tudja adni a jogállítást alátámasztó tényeket, vagy meg tudja jelölni a jogállításának jogalapját. Ha a fél bármely anyagi jogszabályban meghatározott jogkövetkezményt kíván érvényesíteni perben, ennek sikeréhez az szükséges, hogy bizonyítsa azokat a tényeket, melyeket az adott jogszabály a jogkövetkezmény előfeltételeként előír.

²⁹ Ld. 1.3. pont a perhatékonyságról.

Összefoglalva az anyagi szabály tartalma jelöli ki azt, hogy a sikeres jogérvényesítéshez a félnek milyen tényeket kell előadnia.³⁰ Ezért szükséges a bíró aktív közrehatása az anyagi jogérvényesítés terén is, hogy segítségére legyen a jogban esetlegesen járatlan félnek megszűrni a tényállás felállításához szükséges tényeket, tisztázni az érvényesíteni kívánt követelés vagy az érdemi védekezés jogalapját. A felek előterjesztett kérelmeit és jognyilatkozatait éppen ezen okból szükséges mindig tartalmi szempontból vizsgálnia a bíróságnak. A római jogból ismert maximák is ezen elveket hivatottak érvényre juttatni: *iura novit curia*, azaz a jogot a bíróság tudja és ismeri, valamint *da mihi factum dabo tibi ius*, vagyis add nekem tényt, aztán adom neked a jogot.³¹ A már szintén felhívott 8/2011. (II. 18.) számú AB határozat³² a bírói úton való jogérvényesítés körében az alábbiakat állapította meg: „*a jogi szabályozással szemben alkotmányos igény, hogy a perbe vitt jogokról a bíróság érdemben dönthessen. (...) a garanciák éppen azt a célt szolgálják, hogy azok megtartásával a bíróság a véglegesség igényével hozhasson érdemi döntést*”. A véglegesség igényével meghozott ítélethez álláspontom szerint szükséges a tényállás teljes körű tisztázása. A fentieket figyelembe véve a teljes körű tisztázás nem feltétlenül biztosítható azonban, ha az kizárólag a felek feladata, ezért a végleges döntéshez fűződő igény érvényesítése is indokolja a bíróság aktív közreműködését az anyagi jogérvényesítésben. Az anyagi pervezetés pozitív előnyeire hívta fel a figyelmet Magyary amikor megállapította, hogy „*a per sorsa egészen a felek kezébe lévén letéve, a per anyaga nem lett kellően kiderítve, másfelől a per igen hosszú időre elhúzódott*”.³³ Magyary így az általam eddig hivatkozott érveken felül az ésszerű időn belüli elintézés elősegítését is felsorakoztatja az anyagi pervezetés pozitív hozadékai között. Franz Klein, az

³⁰ Wallacher Lajos: Viták kereszttüzében: szükség van-e a bíróság anyagi pervezetésére? <https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/a-vitak-kereszttuzeben-szukseg-van-e-a-birosag-anyagi-pervezetesere>. (2017.12.01.)

³¹ Varga - Éless i.m. 42. o.

³² 8/2011. (II. 18.) AB határozat, ABH 2011,2.

³³ Magyary Géza: A magyar polgári eljárás alaptanai. Budapest, 1898. 90. o. Idézi: Varga - Éless i.m. 42. o.

osztrák szociális polgári per megalapozója a per „szolgáltató funkcióját” emelte ki: „*a jó per és a jó jog egymáshoz tartoznak. A per az anyagi jog megállapításának eszköze és annak is kell maradnia. Az anyagi jog ismerete és annak helyes alkalmazása áll az első helyen, különben hiányzik a per szociális igazolása.*”³⁴

ad b) A személyes hadviselés megakadályozása és a perökonómiai szempontok érvényesítése:

Szintén a bíróság feladataként jelöli meg a Munkabizottság azt, hogy a felek a polgári pert ne az egymás elleni személyes hadviselés eszközeként használják fel. Habár a perökonómiai szempontok érvényesítése – így az eljárás ésszerű időn belül történő befejezése és a költséghatékonyság – mindkét félnek érdekében áll, azonban ezen szempontok a felek érdekeinek konkurálásából adódóan kizárólag a bíróság közrehatása folytán tarthatók kézben sikeresen.

II. 2. Az anyagi pervezetés fogalma, eszközei, korlátai

A szociális polgári eljárással egyidejűleg, a bírói hatalom növelésének eszközeként került először kodifikálásra az anyagi pervezetés. Franz Klein az anyagi pervezetés fogalmát tömören úgy foglalta össze, hogy az a bíróság kitanítási, kérdezési, nyilatkozattételre felhívó feladatait jelenti.³⁵ Ez egy meglehetősen tág megfogalmazás, hiszen a bíróság az alaki pervezetési feladatait is kitanítási, kérdezési, nyilatkozattételre felhívó tevékenységével látja. Wallacher Lajos a fenténél szűkebb meghatározást alkalmaz, amellyel az anyagi pervezetés köréből az eljárási cselekményekre vonatkozó bírói megnyilvánulásokat kizárja. Álláspontja szerint „*az anyagi pervezetés fogalmába tartozik minden olyan, a per eldöntését megelőző bírói megnyilvánulás, mely a jogvita tárgyára, érdemére vonatkozik, és*

³⁴ Franz Klein: Zeit- und Geisteströmungen im Prozesse Wien 1901. 25. o. Idézi: Kengyel: A bírói... 106. o.

³⁵ Varga - Éless i.m. 43. o.

nem eljárási cselekményekre”.³⁶ A rendelkezési jogból adódóan a felek feladata tehát hogy a jogvita, ezáltal a per tárgyát kijelöljék, és ezen határok tiszteletben tartásával mozgásteret kap a bíróság, hogy a jogvita tárgyára vonatkozóan olyan eljárási cselekményeket fogantossítson, melyek a jogvita érdemi eldöntését szolgálják, nem pedig az eljárási szabályoknak való megfeleltetést.

Abból kiindulva, hogy a per tárgya egy logikai egységet képez, feltételezhető, hogy a tényeloadás és a bíróság döntésére irányuló határozott kérelem, azaz a jogkövetkezmény-állítás között fennáll az a kapcsolat, amely a törvényi tényállás és az életbeli tények közötti szubsumációval fejezhető ki. Ennek okán a bíróságnak vizsgálnia kell az eljárásban, hogy az érvényesíteni kívánt jog szubsumálható-e valamely konkrét törvényi tényállás alá, és amennyiben igen, ezen tényálláshoz fűzött jogkövetkezmények egyeznek-e a fél jogkövetkezmény-állításával.³⁷ A bíróság a közrehatási tevékenysége körében jogosultsággal, egyben kötelezettséggel rendelkezik arra, hogy tisztázza a tényállás megállapítása érdekében, a felek által előadott jogállítást, valamint az azt megalapozó tényeket, és rendelkezésre bocsátott bizonyítási eszközöket különösen abban az esetben, ha: (I) a kérelem, jognyilatkozat nem világos, vagy jogilag nem kellően szabatos; (II) a tényeloadás vagy a beterjesztett bizonyítási eszközök hiányosak; (III) az előterjesztett tényeloadás vagy bizonyítási eszköz nem alkalmas arra, hogy a fél kérelmét, jogállítást megalapozza; (IV) a fél által megjelölt jogalap és a fél által előadottak ellentmondásosak; (V) a fél a jogi terminológiát nem megfelelően használja.³⁸ Ezekben, és számtalan további lehetséges esetben a bíróság az anyagi pervezetés eszközeit (kitanítás, kérdezés, nyilatkozattételre felhívás) alkalmazza, hogy elhárítsa a tényállás teljes körű tisztázása útjából az akadályokat. Érdemes arról is szót ejteni, hogy az alperesi pozíciót is kedvezőbb

³⁶ *Wallacher Lajos*: Viták keresztüzében: szükség van-e a bíróság anyagi pervezetésére? <https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/a-vitak-keresztuzeben-szukseg-van-e-a-birosag-anyagi-pervezetesere>. (2017.12.01.)

³⁷ *Éless Tamás - Ébner Vilmos*: A perczúrá - Az érdemi tárgyalás előkészítése. In: *Németh János - Varga István* (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. Budapest 2014. 377-378. o.

³⁸ *Varga - Éless* i.m. 43. o.

helyzetbe hozza a bírói anyagi pervezetés, hiszen egy ellentmondásokat mellőző, jól felépített és körülhatárolható felperesi keresetre lényegesen könnyebb előadni az érdemi védekezést. Az alperes számára is előny tehát, ha a bíró aktív közreműködésével tisztázásra kerülnek a tény- és jogállítások.

Ha a tényállás már az eljárás korai szakaszában tisztázott, továbbá az eltérő jogértelmezések feloldása megtörtént, akkor elkerülhető az úgynevezett „meglepetés-ítélet” is. A törvényjavaslat is megfogalmaz erre vonatkozó igényt, amikor az ítélezés kiszámíthatóságának szükségességét hangsúlyozza, mellyel egyben a polgári igazságszolgáltatás iránti közbizalom erősítését is célul tűzi ki.³⁹

II. 3. Az anyagi pervezetés elhatárolása a prejudikációtól

A meglepetés-ítéleteket említve a prejudikáció kérdésével is érdemes foglalkozni. A bíróság érdemi állásfoglalásával, jogszabályi értelmezésével kapcsolatosan az általánosan elfogadott követelmény, hogy a bíróság az alkalmazni szükséges jogszabályok köréről, azok értelmezéséről, és összességében a jogvitával kapcsolatos érdemi álláspontjáról az ítéletben nyilvánul meg először. Az anyagi pervezetés fogalmának meghatározásánál megállapításra került, hogy az anyagi pervezetés az ügy érdemére vonatkozó bírói cselekményeket foglalja magában. Érdekes kérdés, hogy hogyan tudja a bíróság ügy befolyásolni, menedzselni az ügy érdemi cselekményeit, hogy közben nem prejudikál. Az ügy érdemében történő bírói megnyilvánulásnak minden esetben a felek rendelkezési joga állít korlátot. Ennek értelmében a bírói cselekmény kizárólag olyan határozott kérelemre, tényre, körülményre, jogállításra vonatkozhat, melyet a felek felvetettek a perben. Ez a megállapítás további kérdéseket von maga után: így például, ha a fél nem köteles jogalapot megjelölni a jogállítás megtételekor, akkor a fél által alkalmazni kívánt jogszabályi rendelkezés konkrét hivatkozás hiányában a jognyilatkozataival és tényelődésével összhangban állapítható meg. Felmerül tehát a kérdés, hogy a

³⁹ T/11900. számú törvényjavaslat a polgári perrendtartásról. Általános indokolás, II. Az új törvényi szabályozást meghatározó főbb szempontok.

bíróság az általa ekképpen megállapított jogalap tekintetében folytathat-e anyagi pervezetési tevékenységet még az ítélethozatal megelőzően, holott a felek arra konkrétan nem tettek felhívást. Amennyiben a bíróság ilyen módon hív fel jogszabályi rendelkezést, az akár alkalmas lehet arra, hogy az ügy érdemi elbírálhatóságával kapcsolatosan felfedje a bíróság álláspontját.

A jogalkotó a törvényjavaslatban célul tűzte ki a meglepetés-ítéletek elkerülését, ám a prejudikáció továbbra is nemkívánatos bírói cselekmény marad. Álláspontom szerint, ha a tényállás tisztázása elhúzódásának és az eltérő jogszabályi értelmezések kiküszöbölésének egyik célja meglepetés-ítéletek elkerülése, akkor egyben azt is a céljának kell tartanunk, hogy a jogvita elbírálásának folyamata már az ítélet meghozatalát megelőzően kialakítson a felekben egy álláspontot az érdemi elbírálással kapcsolatosan, mely a fentiek alapján többé-kevésbé egyezik a bíróság álláspontjával. Ezen gondolatmenet alapján viszont értelmét veszti a prejudikációval szembeni érvelés.

III. Összegzés

Lábady professzor egy olyan periódusban töltötte be az alkotmánybírói tisztséget, mely korszakot a polgári perjog szempontjából a szocialista jog maradványinak a perrendtartásból való eltávolítása, és a perrendtartás modernizálása jellemzett. A rendelkezési elv tartalma ezen időszak alatt alakult át a felek akaratát előtérbe helyező modern rendelkezési jog követelményeinek megfelelően. Ahogy az akkori jogi környezet változásainak megfelelően vizsgálni kellett ezen eljárási alapelv tartalmát, úgy az új polgári perrendtartás okozta változások is megalapozzák ugyanezen vizsgálat szükségességét. Ahhoz ugyanis, hogy az anyagi pervezetés fogalmát, lehetséges eszközeit, és mindenek előtt a korlátait meg lehessen határozni, úgy ismételt vizsgálni kell azon eljárási alapelveket, melyek valamely szempontból levezethetők a rendelkezési jogból vagy azzal közvetlen

összefüggésben állnak, tekintettel arra, hogy az anyagi pervezetés elsődleges korlátja a felek rendelkezési joga.

Az új normaszöveg értelmezéséhez elengedhetetlen, hogy az anyagi pervezetés elméleti alapjait is vizsgáljuk. Kutatásom jelen fázisában az új Pp. anyagi pervezetésre vonatkozó rendelkezéseinek értelmezését készíti elő. Az elméleti alapok – úgymint az eljárási alapelvek tartalmának összegzése, azok mentén a bíróság feladatainak, szűkebben a közrehatási tevékenységének áttekintése, valamint magának az anyagi pervezetésnek a körülhatárolása – feltárásával lényegesen könnyebben lehet meghatározni a rendelkezések célját, valamint értelmezni azok tartalmát. Nem kizárólag az értelmezésben nyújt segítséget a jelen kutatás, de az új jogintézmény gyakorlati megvalósulása vonatkozásában is támpontot ad, hiszen az ítélkezési gyakorlat a vizsgált alapelvek mentén, és azok tiszteletben tartásával kíván majd érvényt szerezni az egyes konkrét jogszabályi rendelkezéseknek.

Az anyagi pervezetés megújult jogintézménye folytán kialakuló joggyakorlat alapján érdemes lesz majd vizsgálni, hogy a jelen dolgozatban kifejtettek mennyire tudnak érvényesülni a gyakorlatban, valamint az anyagi pervezetés körüli, egyelőre megválaszolatlan kérdéseket is az ítélkezési gyakorlat fogja megválaszolni.

Tanulmányok Földvári József emlékére

Nagy Zoltán András

egyetemi docens (PTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék)

Földvári József Professor Úr emlékezete¹

Kerek két évtized az, amely időt a Professor úr kollégájaként jegyzek, ám helyesebb az, ha mindvégig tanítványának tekintem magam, hiszen Tőle mindig lehetett tanulni, akkor is, ha egyetemen vagy konferencián tartott előadást, akkor is, ha szakmai vitát vezetett, és akkor is, ha baráti beszélgetést folytattunk és tanulni lehetett mindenekelőtt könyveiből, tanulmányaiból.

Életrajzi adatai száraz hitelességgel mutatják Professor úr termékeny, iskolateremtő, jogász nemzedék szemléletét megalapozó pályáját. Földvári József 1926. október 9-én született az (akkor Somogy megyei) Attalán. Kaposvári középiskolai évek után egyetemi tanulmányait a PTE Állam- és Jogtudományi Karán végezte, ahol 1951-ben szerzett „summa cum laude” oklevelet. Egyetemi oktatói és tudományos pályáját még hallgatóként kezdte 1950-ben, majd 1968-tól egyetemi tanárként dolgozott. Az állam- és jogtudományok kandidátusa tudományos fokozatot 1958-ban, a Magyar Tudományos Akadémia doktora címét 1972-ben nyerte el. 1996-tól professor emeritus.

Az (akkori) Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékán-helyettese volt 1971 és 1974 között, a dékáni teendőket 1974-ben látta el. Rektorként 1975-től 1984-ig dolgozott a közgazdasági karral bővült, immár kétkarúvá vált JPTE-n. 1975-től 1980-ig országgyűlési képviselőként is dolgozott, az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi Bizottságának tagja volt. Szakmai tudásával, tekintélyével segítette az 1978. évi Büntető Törvénykönyv megalkotását. A Minisztertanács által 1989-ben a koncepciós perek felülvizsgálatára létrehozott

¹ Készült a PTE ÁJK Óriás Nándor Szakkollégiuma „*Per aspera ad astra*” címmel 2017. november 22-23-án megrendezett jubileumi emlékkonferenciájára. Elhangzott a Büntügyi Tagozat ülésén 2017. november 23-án a jogi kar Faluhelyi Ferenc előadótermében.

bizottság társelnökeként a jogász albizottságot vezette. A mai napig sajnálhatjuk, hogy az általa megismert, feldolgozott koncepciók peres részleteit nem mondhatta el. Örök tanulság az, hogy a jövő szegényebb, ha elhallgatják a múltbeli történések valóságát. Kitüntetései közül legjelentősebb az 1995-ben kapott Szent-Györgyi Albert-díj. A Bayreuth-i Egyetem 1993-ban díszdoktori (doctor honoris causa) címmel tüntette ki.

Földvári József a huszadik század második felének a magyar jogtudomány, a bűnügyi tudományok kiemelkedő képviselője. Termékeny kutatóként említettem fentebb, és ez elvitathatatlan, hiszen 1954-től kezdődően számos alapvető jelentőségű büntetőjogi és kriminológiai tárgyú tankönyv, szakkönyv szerzője, társszerzője. Irodalmi munkásságából az 1962-ben kiadott, azóta a jogalkotók és jogalkalmazók számára egyaránt alaplátárnak számító „Az egység és halmazat határesei a büntetőjogban” c. monográfiáját, és az 1970-ben megjelent szintén alaplátárnak tekintendő „A büntetés tana” c. könyve. A büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás szerepe újraértékelésének követelményeit tartalmazza a rendszerváltás előtti évek tudományos és politikai pezszege folyamatába illeszkedő, 1987-ben kiadott „Kriminálpolitika” című műve.

A fiatal generációknak szolgáljon tanulságnak az 1993-as *bayreuthi díszdoktori értékelésének*² számos megállapítása. A székfoglalóban az elévülés kérdésében hozott 11/1992. (III.4.) AB határozatot vette górcső alá. Az AB ítéletének indokolása az (akkori) Alkotmány 57.§ (4) bekezdésén alapszik: „Senkit sem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény.” (Ez a nullum crimen sine lege elve). Egy cselekmény diszpozíciószerűsége, azaz a Btk. Különös részi megfelelése mellé a Btk. Általános Részében meghatározott feltételek is szükségesek. A büntethetőséget kizáró körülmények megléte esetén az elkövetett cselekmény már elkövetésekor sem bűncselekmény, tehát ezek megléte esetén

² Universität Bayreuth Rechts- und Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät - Ehrenpromotion Professor Dr. Földvári József. Bayreuth 1993. 25-30. l.

nincs crimen. Ebből az következik, hogy a büntethetőséget kizáró körülmény a nullum crimen sine elvének része. Ám más a helyzet a *büntethetőséget megszüntető körülmények* esetében. E körben az elkövetett cselekmény már elkövetésekor is bűncselekmény. E körülmények a megvalósult bűncselekményt nem tehetik meg nem valósulttá, csak az elkövető megbüntetésének a lehetőségét szüntetik meg. Így a büntethetőséget megszüntető okok *kívül esnek a bűncselekmény, a crimen fogalmán*, ezzel a „nullum crimen sine lege” elvén is. Amiből az következik, hogy a büntethetőséget megszüntető körülményeket megállapító rendelkezések változtatásához nem szükséges alkotmányjogi kontroll, annak megváltoztatása nem ütközik az Alkotmányba. Az kizárólag büntetőjogi szabályozás felelőssége és tárgya. Földvári nem fogadta el a bűncselekmény üldözésének politikai okból történő mellőzését. Leszögezte, hogy ez nem egyszerűen mulasztás az állam részéről, ahogy azt az Alkotmánybíróság megfogalmazta (sic!), hanem egy tudatos politikai döntés. Ugyanígy vitatható a szovjet katonai támogatással létrehozott és fenntartott kádári diktatúrával való jogfolytonosság (sic!) – implicite (hiszen az elévülési időket az 1978. évi Btk.-ból merítette az Alkotmánybíróság) – kimondása is. De figyelmet érdemel az is, hogy a beterjesztett törvényjavaslat nem az akkori kormány javaslata volt, hanem az két képviselő (Zétényi – Takács) jegyezte, ami több kérdést felvet a rendszerváltás zavaros, titkolt éveiből.

Tisztelettel emlékezzünk a Földvári József Professzor úrra, a pécsi jogi kar egyik legkiemelkedőbb tanárára. Szellemiségét, tanításait Tanszéki Kollégáink, ahogy jómagam is tovább viszzük és átadjuk Önöknek! Kérem, vigyék Magukkal az egyetem falait elhagyva a pécsi büntetőjogi iskola, Földvári Professzor úr szellemét!

Czotter Regina

az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagozatvezetője

A büntetéskiszabás sajátosságai az ítélkezési gyakorlatban

I. Bevezetés

Témám alapjául Földvári József 1970-ben kiadott, A büntetés tana című könyve szolgál. A büntetés elméleti vonatkozásainak, jogi szabályozásának, a büntetés kiszabásának és a büntetés végrehajtásának ismeretanyagát szintézisbe foglaló mű jogászgenerációk számára nyújt alapismereteket. A büntetés kiszabásával a könyv harmadik része foglalkozik, az akkori ítélkezési gyakorlat értékelésére pedig az azon belüli harmadik pontban került sor. Kutatásomban arra törekszem, hogy összefoglaljam az azóta bekövetkezett változásokat, kitérve azokra a problémákra és kérdésekre – így az enyhesség problémájára és az egyöntetűség hiányára –, melyekre Földvári József rámutatott.

II. Az enyhesség problematikája

Földvári József kifejti, hogy a jogalkotó a szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén a tipikus eset társadalomra veszélyességét veszi alapul. Mivel a tipikus esettől számos tényező hatására a büntetés mértéke mind súlyosabb, mind enyhébb irányba eltolódhat, így büntetési tételkereteket alkot, melynek alsó és felső határa között állapíthatja meg a bíróság a kiszabandó büntetés mértékét. Egy olyan gyakorlati ismeretre alapozva, miszerint *„az életben a tipikus eset fordul elő legtöbbször, ettől eltérő esetek ritkábban, és pedig annál ritkábban, minél jobban eltérnek ezek a tipikus esettől”* arra a következtetésre jut, hogy a büntetések mértékének az esetek többségében a törvényi értékelés

középmértékével kellene megegyeznie és ritkán fordulhatnak csak elő a tételkeret alsó vagy felső határához közelítő esetek.¹

Az ítélkezési gyakorlat azonban feltételezését nem igazolta, a büntetések mértéke leginkább a tételkeretek alsó határához közelített. Ennek indokoltságát abban látta, hogy míg a törvényhozó szemlélete tett centrikus, addig a jogalkalmazó az elkövető személyéhez tapadó sajátosságoknak is jelentőséget tulajdonít, így értékelésük különböző alapjából szükségszerűen eltérések következnek. Ha ezt a gondolatmenetet követjük, melyet Földvári József kifejtett, hogy a középmértéktől való eltolódást az okozza, hogy az ítélkezés során figyelembe veszik az elkövető sajátosságait is, arra alapozva, hogy ez az eltolódás a büntetési tételkeretek alsó határa felé történt, akár megállapíthatnánk azt is, hogy az elkövetők sajátosságai jellemzően enyhítő körülményeket mutattak, legalábbis ez igazolhatná általánosan az ilyen irányú különbséget. Amíg inkább elméleti alapon vizsgálódott, nem jutott arra a következtetésre, hogy az ítélkezési gyakorlatot helytelenítse azáltal, hogy a bíróságok által kiszabott büntetések lényegesen eltérnek a törvényi büntetési tételek átlagától.² Az erőszakos nemi közöszülés és az emberölés bűncselekmény-kategóriákat alapul véve a bíróságok ítélkezési gyakorlatának vizsgálata után jutott csak arra a következtetésre, hogy a büntetéskiszabás egyik hibája az enyhesség, és a jövőben szükséges a törvényhozói és a bírói értékelést egymáshoz közelíteni.³

A bírói gyakorlat elutasította azt a nézetet, miszerint az ítélkezési gyakorlat enyhessége magyarázható a középmérték körüli büntetések követelményének figyelmen kívül hagyásával.⁴ Néhányan a szakirodalomban is Györgyi Kálmánhoz hasonlóan vélekedtek, aki szerint a középmértékű büntetés kérdése „*büntetőjogunk*

¹ Földvári József: A büntetés tana. Budapest 1970. 210. o.

² Földvári i.m. 11-14. o.

³ Földvári i.m. 219. o.

⁴ Szeder Gyula - Mészáros Tamás: A büntetéskiszabási gyakorlat fejlődése és változásai. Börtönügyi Szemle 2002/1. sz. 30. o.

egyik legrégebbi és leghaszontalanabb, de újra meg újra visszatérő vitatémája”.⁵ Véleménye szerint a bíróságok amennyiben valamely bűncselekmény-kategória esetében nagyrészt enyhébb büntetéseket szabnak ki, az azt jelenti, hogy az életben az enyhébb esetek fordulnak elő gyakrabban, tehát ezt kell tipikusnak tekinteni. Ezután a Földvári-féle álláspontot vitatva azt mondja, hogy „*Az merő hipotézis, hogy az életben előforduló esetek arányosan oszlanak meg a súlyos, az enyhe és a közepes súlyú esetek között*”.⁶ Kiemelném azonban, hogy Földvári József a középértéket a törvényalkotó oldaláról tekintette tipikus esetre vonatkozóknak és felismerte, hogy a jogalkalmazás ettől való eltérése önmagában nem helyteleníthető. A további megállapítások érdekében, ahogy erről már szó esett, az ítélkezési gyakorlat konkrét eseteit vizsgálta és azokból állapította meg annak enyhességét, valamint azt, hogy szigorúbb jogalkalmazói döntésekkel a törvényhozói tipikus eset, így a középérték felé kellene közelíteni.

E célból alkották meg azt az 1998. évi LXXXVII. törvény által bevezetett szabályt, melyet a büntetéskiszabás általános szigorító rendelkezésének szántak, és amit – bár a 2003. évi II. törvény hatályon kívül helyezett – hatályos Büntető Törvénykönyvünk is tartalmaz. Eszerint „*Határozott ideig tartó szabadságvesztés kiszabásakor a büntetési tétel középértéke irányadó. A középérték a büntetési tétel alsó és felső határa összegének fele.*”.⁷ Ez azt jelenti, hogy amennyiben sem enyhítő, sem súlyosító körülmény nem állapítható meg – vagy ezek semlegesítik egymást –, akkor a bíróság a büntetési tétel alsó és felső határának átlagát szabja ki. Középértéktől eltérő büntetés kiszabása esetén a jogalkalmazó indokolni köteles, hogy azt milyen körülményekre tekintettel tette. Mivel a gyakorlatban érvényesül a kétszeres értékelés tilalma, nem indokolható a középértéktől való eltérés és a büntetés esetleges felfüggesztése vagy enyhítése ugyanazon körülménnyel.⁸

⁵ Györgyi Kálmán: A büntetések és intézkedések. Budapest 1984. 274. o.

⁶ Györgyi i.m. 278. o.

⁷ 2012. évi C. törvény 80. § (2) bek.

⁸ Balogh Ágnes - Tóth Mihály (szerk.): Magyar Büntetőjog Általános rész. Budapest 2010. 321. o.

Nem a középértékű büntetés kiszabás elve volt az egyetlen változtatás, mellyel szigorítás volt a cél. A büntetés tana című könyv kiadásakor hatályban lévő 1961. évi V. törvényben a szabadságvesztés leghosszabb tartama tizenöt év volt, mára ezt húsz évre emelték, halmazati vagy összbüntetés esetén maximum húsz évet lehetett kiszabni, melyet kiegészítve a bünszervezetben, különös vagy többszörös visszaesőként történő elkövetés eseteire is, huszonöt évre változtattak.⁹ Azóta tehát kialakultak a különböző visszaesők fogalmai, az ilyen elkövetőkre szintén egyre szigorúbb szabályok vonatkoznak. Kiemelném ezek közül, hogy a 2009. évi LXXX. törvény bevezette az erőszakos többszörös visszaeső fogalmát és meghatározta a személy elleni erőszakos bűncselekmények körét, mely a „három csapás” néven elhíresült szabály előfutárának tekinthető.¹⁰ Az Alkotmánybíróság azonban megállapította a 2012. évi C. törvény nagy vihart kavarázó 81. § (4) bekezdésének alaptörvény-ellenességét, miszerint:

„Ha a bűnhalmazatban levő bűncselekmények közül legalább három különböző időpontokban elkövetett befejezett személy elleni erőszakos bűncselekmény, a (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határa a kétszeresére emelkedik. Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladná, vagy a bűnhalmazatban levő bűncselekmények bármelyike életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni. Ha azonban e törvény Általános Része lehetővé teszi, a büntetés korlátlanul enyhíthető.”¹¹

Az erőszakos többszörös visszaeső elkövetőre e szabály alaptörvény-ellenességének megállapítását követően is szigorú szabályok vonatkoznak. Kötelező végrehajtandó szabadságvesztést kiszabni, büntetése még különös méltánylást érdemlő esetben sem enyhíthető, kizárt a próbára bocsátás alkalmazása,

⁹ 2012. évi C. törvény, 1961. évi V. törvény

¹⁰ Márok Soma: Gondolatok a három csapásról. <https://jogaszvilag.hu/rovatok/a-jovo-jogasa/gondolatok-a-három-csapasrol> (2017. 11. 21.)

¹¹ Vaskuti András: Az új Btk. - 2012. évi C. törvény - módosulásai http://www.vaskuti.hu/hirek/Az%20C3%BAj%20Btk%20m%20C3%B3dosul%20C3%A1sai%202017%20szeptember%2028_ig.docx. (2017. 11. 21.)

emellett a büntetési tételkeret alsó és felső határa is emelkedett. Hatályos büntető törvénykönyvünk 44. § (2) bekezdés a) pontja alapján pedig, ha az elkövető erőszakos többszörös visszaeső, akkor a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén ki kell zárni, tehát kötelező kiszabni a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést.¹² Lehetőség nyílt a különös részi büntetési tétel felső határának átlépésére is a különös, a többszörös és az erőszakos többszörös visszaesők, valamint bünszervezetben történő elkövetés esetén. Nem csupán a szabadságvesztés büntetés vonatkozásában alkottak szigorúbb szabályokat. Nehezen összehasonlítható, ha az 1961. évi V. törvény pénzbüntetésre vonatkozó legkisebb és legnagyobb összegét alapul véve – ami száz forinttól ötvenezer forintig terjedhetett – akarunk következtetéseket levonni a mai szabályozáshoz képest.¹³ A szigorítás mértékének szemléltetésére inkább időben egymáshoz közelebbi törvények szabályozását használom. Az 1998. évi LXXXVII. törvény és a hatályos Btk. alapján a pénzbüntetés legkisebb összege háromezer forintról harmincezer forintra, maximuma tíz millió nyolcszáz-ezer forintról kétszázhetven millió forintra emelkedett.¹⁴

Írásomnak nem célja, hogy az összes szigorító rendelkezést összegyűjtsem, csupán szemléltetni kívántam, hogy az ítélkezési gyakorlat vizsgálatakor, ha az enyhesség problémájának további fennállását vagy fenn nem állását akarjuk megállapítani, nem elegendő csupán a középértékes szabályból levezetni a bünteteskiszabásra jellemző esetleges szigorúbb jogalkalmazást. A rengeteg módosítás okán viszont nagyon nehéz és talán nem is lehetséges következtetéseket levonni csupán arra vonatkozóan, hogy a középértékes szabály által mennyiben változott az ítélkezési gyakorlat. Ahogy törvénybe iktatását megelőzően, azt követően sem övezte, illetve nem övezi egységes vélemény ezt az elvet. Van, aki haszontalannak tartja, esetenként azt mondják, hogy szabályozását megelőzően is a

¹² 2012. évi C. törvény 44.§ (2) bek. a) pont

¹³ *Földvári* i.m. 167. o.

¹⁴ 1998. évi LXXXVII. törvény, 2012. évi C. törvény

középmértékből indultak ki a jogalkalmazók, a büntető törvénykönyvek indokolásából pedig kitűnik, hogy továbbra is alkalmasnak tekintik arra, hogy szigorúbb ítélkezési gyakorlat legyen jellemző.¹⁵ Véleményem szerint, ha e rendelkezés nem is eredményezne súlyosabb büntetéskiszabást, akkor sem tekinthető haszontalannak, hogy egy olyan egységes pontot határoztak meg, amelyből kiindulva a jogalkalmazók értékelhetik mind az enyhítő, mind a súlyosító körülményeket.

A kérdés azonban az, hogy a szigorítás érdekében tett sokféle módosítás valójában eredményezte-e a súlyosabb büntetéskiszabási gyakorlatot, esetleg a sokak által vitatottan irányadó középmértékhez való közelítést. Ennek vizsgálatára az Országos Bírósági Hivatal által közzétett, 2014-es évi összesítés alapján, jogerősen szabadságvesztésre ítélt felnőttekre vonatkozó statisztikai adatokat használok fel, hasonló módszerrel, melyet Földvári József is alkalmazott.¹⁶

A statisztika nem tartalmaz adatot arra vonatkozóan, hogy hányszor került sor az alapeset elbírálására és hányszor minősített esetére. A továbbiakban – valamennyi érintett bűncselekmény esetén – annak elfogadásával vizsgálom a büntetéskiszabási gyakorlatot, hogy az alapeset fordult elő a legtöbb esetben. Mivel lehetséges, hogy minősített eset büntetési tétele is szerepel a számításban, ez eredményezhetné a felső határ felé való eltolódást, hiszen a minősített esetek középmértéke magasabb.

2014-ben hivatalos személy elleni erőszak büntettének elkövetése miatt jogerősen elítéltek 447 személyt. Ebből 345 főt szabadságvesztésre. Ezek közül a büntetés végrehajtását 246 személy vonatkozásában, azaz 55%-ban feltételesen felfüggesztették. Ez az érték 1965-ben 35% volt. A hivatalos személy elleni erőszak büntettének alapesete 1-5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető, így a törvényi büntetés középmértéke 3 év. A 345 szabadságvesztésre ítélt elkövető közül 6 hónapot meg nem haladó időre szóló elítélésben részesült 28 fő (8,1%). 6-

¹⁵ 2012. évi C. törvény indokolása

¹⁶ <http://birosag.hu/kozerdeku-informaciok/statisztikai-adatok/statisztikai-evkonyvek> (2017. 11. 21.)

12 hónapra ítélték 96 személyt (27,8%), 1-2 évig terjedő szabadságvesztést 173 esetben szabtak ki (50,1%). 2-3 évig 26 személyt (7,5%), 3-5 évig 21 elkövetőt (6%) és 5-8 évig terjedő időre 1 főt ítélték el. A bűncselekmény törvényi büntetésének középértéke a 2-3 év és a 3-5 év közötti időtartamon belül helyezkedik el. Az esetek 86%-ában azonban ezeknél enyhébb büntetés kiszabására került sor. Annak ellenére, hogy akár minősített esetek is szerepelhetnek a számításban, megállapítható, hogy a kiszabott szabadságvesztés büntetések a törvényben meghatározott alsó határ felé közelítenek. Földvári József által elvégzett vizsgálat során az ilyen irányú eltolódás e bűncselekmény tekintetében 94%-ra volt tehető. Ehhez azonban hozzátartozik, hogy a jelenlegi számításnál – a kategóriák megoszlása miatt – a 4-5 évig terjedő időtartamot is középértékhez közelinek tekintettük, azonban a 86%-os arány önmagában is kétségkívül magasnak mondható.

Garázdaság tényállása alapján jogerősen szabadságvesztés büntetésre ítélték 2194 személyt. Ezt 75,5%-ban feltételesen felfüggesztették. A bűncselekmény törvényi büntetésének középértéke 1 év. A 2194 szabadságvesztésre ítélt 21,3%-ának 6 hónapot meg nem haladó, 48,9%-ának 6-12 hó közötti, 28,2%-ának 1-2 év közötti és 1,7%-ának 2-8 év közötti időtartamban állapították meg büntetését. A kiszabott büntetések a vizsgált adatok alapján az esetek többségében – 77,1 %-ban – a középértékhez közelítenek. Az 1965-ös statisztikai adatok tekintetében ez csak 27,6%-ban volt elmondható.

Földvári József vizsgálata meglepő eredményeket mutatott az emberölés tényállásával összefüggésben. Még ennél a súlyos bűncselekménynél is a büntetés-kiszabási gyakorlat túl enyhének mutatkozott, hiszen 78,2%-ban 5 éven aluli szabadságvesztést szabtak ki. Ezzel szemben a 2014-es statisztikai adatok alapján a 81 jogerősen szabadságvesztésre ítélt elkövető esetén 76,5%-ban a tényállás büntetési tételének átlagát, vagy ennél súlyosabb büntetést állapítottak meg a bíróságok. Ráadásul ebből 22%-ban életfogytig tartó szabadságvesztés

büntetést alkalmaztak. E bűncselekmény tekintetében megállapíthatjuk, hogy a büntetési tétel alsó határa felé közelítő ítéletek ma már elenyészők.¹⁷

Az utolsó megvizsgált büntett a szexuális erőszak. Az elítéltek 16,7%-a büntetésének végrehajtását a bíróságok feltételesen felfüggesztették. A büntetési tételkeret átlaga alapesetben 5 év. Középmérték körüli büntetést pedig az esetek 52,4%-ában szabtak ki a bíróságok.¹⁸

A büntetés tana című könyv alapján valamennyi bűncselekmény-kategóriára elmondhatták, hogy a bírósági értékelések eltérnek a törvényhozó értékelésétől. Az eltérés abban mutatkozott, hogy a kiszabott büntetések nagy része az alkalmazható büntetés alsó határához közelített és nem a középmértékhez. Efféle általános megállapítás az ugyanazon módszerrel 2014-es adatok alapján elvégzett adatokból azonban nem következik. Hivatalos személy elleni erőszak bűncselekménye kapcsán még úgy tűnt, hogy az ítélkezési gyakorlat a középmérték elvének és a szigorításoknak hátat fordítva még tovább enyhült. A garázdaság, az emberölés és a szexuális erőszak elemzése kapcsán azonban látható, hogy a legtöbb esetben a büntetési tétel átlaga szerinti vagy még súlyosabb büntetést szabtak ki a bíróságok. A felső határ felé való eltolódást természetesnek tekinthetjük, hiszen erre vonatkozó adatok hiányában a minősített eseteket is az alapesetek büntetési tétele alapján meghatározott középmértékhez igazítottuk. Általánosságban azért nem merem állítani, hogy az enyhesség problémája ma már nem jellemzi a jogalkalmazást, mert a vizsgált bűncselekmények közül két kategóriában nagyon gyakran felfüggesztették a szabadságvesztés végrehajtását. Az efféle megállapításhoz véleményem szerint több bűncselekményre kellene kibővíteni a vizsgálódást. A büntetés tana című könyvben alkalmazott módszert felhasználva és összehasonlítva az 1965-ös, illetve a 2014-es eredményeket az viszont leszögezhető, hogy az ítélkezési gyakorlat szigorodott.

¹⁷ *Földvári*: i.m. 211-212. o.

¹⁸<http://birosag.hu/kozerdeku-informaciok/statisztikai-adatok/statisztikai-evkonyvek> (2017. 11. 21.)

III. Az egyöntetűség hiánya

A második kérdés, melyet elemezni fogok, és amire már Földvári József is rámutatott, az az egyöntetűség hiánya. Eszerint a hasonló cselekmények elkövetőivel szemben az ország egyes bíróságai által alkalmazott büntetések mértéke túl nagy eltéréseket mutat. Ezt többek között egy olyan adattal bizonyítja, miszerint a debreceni megyei bíróság gyakorlatában az egy évet meg nem haladó szabadságvesztések felfüggesztésének aránya 34% volt, ezzel szemben a kaposvári megyei bíróságnál ez az érték 60,5%-ot mutatott. Ezután konkrét ítéletek megvizsgálásából is megállapította, hogy a büntetés mértéke terén esetenként akkor is túl nagyok az eltérések, ha a bíróságok ugyanolyan bűncselekmény hasonló körülmények között történt elkövetését értékelték.¹⁹

A büntetékiszabási gyakorlat egyöntetűségének hiánya ma is fennálló probléma. Bencze Mátyás kutatásának eredményeképpen arra a következtetésre jutott, hogy az ítélkezési gyakorlat hazánkban jelentős eltéréseket mutat. Kritikai élel jegyzi meg, hogy a büntetékiszabás során a bíróságok a kiszabott büntetés nemének, illetve mértékének indokolásakor nem hivatkoznak az ítélkezési gyakorlatra.²⁰ Az igazságosság természetesen megköveteli, hogy a hasonló eseteket hasonlóan, a különböző eseteket különbözően bírálják el. Fontos megjegyezni, hogy nem ugyanolyan esetekről beszélünk, hiszen minden ügy más és más. A probléma az, amikor hasonló eseteket, hasonló enyhítő és súlyosító körülmények fennállása mellett a bíróságok oly mértékben eltérően szankcionálnak, hogy az aggályokat vet fel a jogbiztonság követelményével összefüggésben.²¹

Bócz Endre szavaival élve *„a büntetékiszabásban mutatkozó – látszólagos vagy valóságos – aránytalanságok a közvélemény részéről elégedetlenséget, a*

¹⁹ Földvári i.m. 215-216. o.

²⁰ *Hati Csilla*: A büntetékiszabási szemlélet alakulása - a büntető kódex folyamatos módosításának tükrében.

http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/3_2012/a_buntetesekiszabasi_szemlelet_alakulasa_a_bunteto_kodex_folyamatos_modositasanak_tukreben/ (2017. 11. 21.)

²¹ *Bencze Mátyás*: A magyarországi büntetékiszabási gyakorlat kutatásának hipotézise és módszertani kérdései <http://jesz.ajk.elte.hu/bencze21.html> (2017. 11. 21.)

jogalkalmazási szervezetek, intézmények és a jogtudomány képviselői részéről – nemzetközi szinten is – érdeklődést váltanak ki”. Ezt a nemzetközi érdeklődést az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által, 1992-ben elfogadott – R (92) 17. számú – Ajánlásban látja megnyilvánulni, aminek célja a következetes büntetéskiszabás.²² Emellett ítélkezésünk legmagasabb fóruma, a Kúria is igyekszik a büntetéskiszabás aránytalanságainak megelőzése érdekében iránymutatással szolgálni. E célkitűzést és az említett Ajánlást szem előtt tartva alkotta a súlyosító és enyhítő körülmények értékeléséről szóló véleményt.²³ A probléma kiküszöbölésére tett lépésekből a jogalkotó is kivette részét. A már kifejtett középértékes szabály megalkotásával nem csupán az ítélkezési gyakorlat szigorítása volt a cél, hanem annak egységesítése is. Mindezekből azt a következtetést tudom levonni, hogy az egyöntetűség hiányának problémáját leginkább a jogalkalmazás tudná befolyásolni és megoldani.

A probléma kiküszöbölését azonban számos tényező megnehezíti. Ilyen például, hogy a büntetéskiszabás során kétségtelenül jelen van a bíró egyéni szemlélete, melybe beletartozik a bíró világnézete, erkölcsi, vallási értékrendje, szakmai tudása és tapasztalatai, személyisége is. Minden bizonytalanság nélkül kijelenthető, hogy ezeket az egyéni jellemzőket egységesíteni nem lehet és ez nem is lehet cél, márpedig mindez befolyásolhatja az eltérő álláspontokat, így az eltérő ítélkezési gyakorlatot. Mivel nem csak a bírók egyéni szemlélete, hanem minden ügy más és más, így a sajátosságokból kifolyólag nehezen összehasonlíthatók. Ebből a különbözőségből fakad az is, hogy az egyes enyhítő és súlyosító körülményeknek, melyeket a konkrét ügy tényeire vonatkoztatva kell értékelni, ügyenként eltérő nyomatéka lehet.²⁴ Nem taglalva tovább azokat a körülményeket, melyek az egyöntetűség hiányát okozhatják, megállapítható, hogy az egységes

²² *Bócz Endre*: Büntetéskiszabás Európában, Magyarországon. In: *Korinek László* (szerk.): *Tanulmányok Földvári József tiszteletére*. Pécs 1996. 27. o.

²³ 56. BK vélemény

²⁴ *Pápai-Tarr Ágnes*: Gondolatok a büntetéskiszabás néhány elméleti és gyakorlati kérdéséről. <http://profuturo.lib.unideb.hu/file/4/596f277c95c4c/szerzo/PTA%E2%95%A0u.pdf> (2017. 11. 21.)

jogalkalmazás megvalósítására való törekvés szükségszerű. A hasonló eseteknek, hasonló enyhítő és súlyosító körülmények fennállása mellett lényegesen eltérő büntetési mértékkel, vagy különböző büntetési nemekkel történő szankcionálása súlyos alkotmányos problémákat vet fel a jogbiztonság, a jogegyenlőség, tágabb értelemben pedig a jogalkalmazás igazságosságának alapkövetelményével összefüggésben.

IV. Összegzés

Az enyhesség problémájának és az egyöntetűség hiányának vizsgálata nem csupán 1965-ben, hanem még ma is indokolt. Bár nehéz megtalálni azokat a módszereket, melyek alkalmasak arra, hogy a jogalkalmazói és a törvényhozói értékelést közelítsék, valamint egységesítsék a büntetékiszabási gyakorlatot, mégis törekednünk kell rá. Ahogy kifejtettem, az enyhesség problémájának fennállására vagy fenn nem állására több bűncselekmény-kategóriát és azok ítélkezési gyakorlatát kellene megvizsgálni. Véleményem szerint azonban nagyobb problémát jelenthet az egyöntetűség hiánya, aminek kiküszöbölésére nagy hangsúlyt kellene fektetni. Bencze Mátyás szavaival élve, ha az országban valóban jellemző az egyöntetűség hiánya, „*az igen súlyos alkotmányos aggályokat vet fel a bírói gyakorlattal szemben, mivel a jogbiztonság, a jogegyenlőség, és átfogóbban a jogalkalmazás igazságosságának egyik alapkövetelménye, hogy egységes jogi háttér mellett a hasonló súlyú bűncselekmények hasonló előéletű elkövetőit hasonló módon büntessék a bíróságok, és senki ne juthasson előnyhöz, illetve ne szenvedjen hátrányt attól függően, hogy az ország melyik bírósága ítélkezik felette*”.²⁵

²⁵ Bencze Mátyás: A magyarországi büntetékiszabási gyakorlat kutatásának hipotézise és módszertani kérdései <http://jesz.ajk.elte.hu/bencze21.html> (2017. 12. 02.)

Fuchs Vivien

az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagja

A praeterintencionális bűncselekmények és minősítésük

I. A kategóriáról általában

I. 1. Kapcsolódás *Földvári munkásságához*

Földvári József mélyrehatóan nem kutatta kifejezetten ezeket a bűncselekményeket, viszont a téma egyes vonatkozásairól határozott véleménye volt, amelyet tankönyveiben írt le. Ezen forrásokból kiindulva, és továbbiakat figyelembe véve végeztem kutatásomat.

I. 2. Bűnösségi alakzatok

A magyar anyagi büntetőjog alapvetően kétfajta bűnösségi alakzatot ír le: a szándékosságot (Btk. 7.§) és a gondatlanságot (Btk.8.§). Az előbbi azt jelenti, hogy az elkövető tisztában van cselekményének következményeivel, és ezeket kívánja vagy ebbe belenyugszik, utóbbi esetén a cselekmény lehetséges következményeit az elkövető előre látja, de könnyelműen bízik azok elmaradásában, vagy a lehetséges következményeket azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet, vagy körültekintést elmulasztja. A bűnösségtől függően eltérőek a minősítési lehetőségek és a jogkövetkezmények egyaránt. (Ezen szempontok részletes tárgyalására a későbbiekben térek ki.)

II. A vegyes bűnösség

Vegyes bűnösségről akkor beszélünk, ha a két bűnösségi alakzat találkozik egymással, vagyis ha a cselekmény szándékos és gondatlan is egyben. Ez csak azon tényállásoknál merülhet fel, amelyek valamilyen minősítő eredményt is rendelnek az alapbűncselekményhez. Ilyen lehet például a rongálás, ha az jelentős

kárt okoz, de az elkövetőt az eredmény tekintetében csak gondatlanság terheli, tehát bízott ennek elmaradásában, vagy nem látta előre.¹ A vegyes bűnösség tágabb kategória, mint a praeterintencionális bűncselekmények, ugyanis az előbbi csoportba azok a bűncselekmények tartoznak, amelyek minősített eredménye gondatlansággal valósult meg ugyan, de egyéb esetben szándékossággal is előidézhetőek. Tehát a gondatlanság nem kizárólagos az eredmény tekintetében. Ezzel szemben a praeterintencionális bűncselekmények fő ismérve, hogy az elkövető az eredményt csak gondatlansággal valósíthatja meg. Ezért nevezzük az ilyen deliktumokat szoros értelemben vett vegyes bűnösségű bűncselekményeknek.²

III. Praeterintencionális bűncselekmény mai fogalma

A szó a „praeter intentionem” kifejezésből ered, amelynek jelentése „szándékon túli”.³ Ahogy a fentiekben is említettem, a szándékosság az eredményre nézve dogmatikailag kizárt ezeknél a cselekményeknél. Az elkövetőt meghatározott pontig szándékosság terheli (alapcselekmény), utána gondatlanság (következmény), annak bármelyik formája. Ha az eredmény tekintetében még ez sem áll fenn (véletlen), akkor a büntetőjogi felelősségre vonás emiatt nem lehetséges, de az alapeset miatt igen.⁴ Az effajta bűnösség mellett létrejövő cselekmények büntetése a társadalom védelme érdekében szükséges.⁵

IV. Történeti áttekintés

Az alábbiakban a fontosabb állomásokat kiemelve mutatom be a fogalom fejlődését és büntetőjogi megközelítéseit.

¹ *Földvári József*: Magyar Büntetőjog, Általános Rész. Budapest 2003. 125. o.

² *Nagy Ferenc*: A vegyes bűnösségű bűncselekmények egyes dogmatikai problémáiról. Büntetőjogi Kodifikáció 2005/ 2. sz. 24. o.

³ *Földvári József*: Büntetőjogi alapismeretek. Pécs 2003. 36. o.

⁴ *Földvári*: Magyar Büntetőjog... 124. o.

⁵ *Fábián Károly - Kádár Miklós - Király Tibor*: A Büntető Törvénykönyv a gyakorlatban, A szándékosság és a gondatlanság. Magyar Jog 1963/11.sz. 489. o.

IV. 1. Korai szemléletek

Az áttekintés során először *Benedict Carpzov* nevét érdemes megemlíteni, aki a kánonjog egy alapelvéből kiindulva – miszerint a tiltott magatartás kifejtője felel a bekövetkezett eredményért – a szándékosság egy fajaként jegyezte fel a szándékon túli eredménnyel járó bűncselekményeket, és ún. áttételes szándéknak (*dolus indirectus*) nevezte őket. Ez azt jelentette, hogy a létrejött eredményt nem, de más eredményt kívánt, illetve akart az elkövető. (Pl.: magát a testi sértést igen, de a halált nem.)⁶ Ez a megközelítés a 18. századig volt elterjedt Európában, többek között hazánkban is. *Carpzov* álláspontjával szembehelyezkedve, a gondatlanságon belül definiálja ezeket a deliktumokat *Feuerbach*, aki szándék által meghatározott gondatlanságként (*culpa dolo determinata*) írja le.⁷ Ebben a felfogásban az jut kifejezésre, hogy amit az elkövető nem szándékozott, azt nem is akarta, ezáltal semmiképp nem tekinthető szándékos cselekménynek a szándékon túli eredmény előidézése.⁸ Ez a szemlélet hazai büntetőjogunk részét képezte 1848-ig.⁹

IV. 2. Az 1795-ös és az 1830-as tervezet

Az 1795. évi büntető törvénytervezet alaptételként nem fogalmazta meg a szándékon túli eredményért való felelősséget, hanem néhány deliktumnál, amelyek minősített eseteiben halál okozása is szerepelt, utalt az így létrejött eredményre. Így gondatlannak minősült a csecsemőkitétel (veszélyeztető típusú alakzata), ha az a csecsemő halálát okozta. Ezenkívül még két cselekmény esetében tartja fenn azt az álláspontot, hogy egyes eredmények előállításában az elkövetőt csak gondatlanság

⁶ Nagy i.m. 24.-25. o.

⁷ *Bató Szilvia*: A szándékon túli eredményért való felelősség az 1795. évi és az 1830. évi tervezetekben. *Jogelméleti Szemle* 2016/ 3. sz. 10. o.

⁸ Nagy i.m. 25. o.

⁹ *Bató* i.m. 10. o.

terhelheti. A tervezet tehát egyértelműen gondatlannak tekinti ezeket a cselekményeket.¹⁰

Az előbbi 1795-ös javaslatra épül, de át is alakította azt az 1830. évi tervezet. A praeterintencionális cselekmények kapcsán ugyancsak észlelhető változás. Egy tényállás körében jelentkezett problémaként, mégpedig az emberölésnél, ezen belül a társtettségben történő megvalósításnál. Ha nem volt bebizonyítható, hogy az elkövetők közül ki felelős a halál bekövetkeztéért, szándékos emberölésért felelt mindegyikük, az is, akit egyébként e körben esetleg csak gondatlanság terhelt. Ezzel a praeterintencionális cselekményeket a szándékosság irányába toltta el. Ezzel egyidejűleg rögzítette, hogy ha az eredményért felelős kiléte megállapítható, és őt e tekintetben csak gondatlanság terheli, gondatlan emberölésért vonták felelősségre, a többi elkövetőt testi sértésért.¹¹

IV. 3. Csemegi-kódex

Az 1878. évi V. törvényünk a testi sértés tényállásánál tett kitévelt a gondatlan eredményokozásra vonatkozóan. „306. § *Ha a súlyos testi sértés folytán a megsértett halála következett be: a büntetés tiz évig terjedhető fegyház, - ha pedig a tettes szándéka a 303. és 304. §-ban meghatározott következményekre volt irányozva, és a megsértettnek halála következett be: büntetése öt évtől tiz évig terjedhető fegyház.*”¹² A 303. § a testi sértés minősített eseteit tartalmazta, tehát eseti megfogalmazást nyer csupán a szándékontúltság.

IV. 4. 1961. évi Btk.

A törvény 18. §-a rendelkezett a szándékon túli felelősségről: „Az eredményhez – mint a büntett minősítő körülményéhez – a törvény által fűzött súlyosabb következmények akkor alkalmazhatók, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében

¹⁰ Bató i.m. 14. o.

¹¹ Bató i.m. 17. o.

¹² 1878. évi V. törvénycikk <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799>

szándékosság vagy gondatlanság terheli.”¹³ Amennyiben ezt nem deklarálta volna a jogalkotó az Általános Részben, úgy a Különös Rész tényállásai közül csak azokat – a minősített eredményt tartalmazó – cselekményeket rendelte volna büntetni, amelyek tényállási szövegében szerepel a gondatlan elkövetés lehetősége.¹⁴

IV. 5. 1978. évi Btk.

A régi Btk. szintén princípiumként írta le a gondatlansággal megvalósított eredményt. „15. § *Az eredményhez mint a bűncselekmény minősítő körülményéhez fűzött súlyosabb jogkövetkezmények akkor alkalmazhatók, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében legalább gondatlanság terheli.*”¹⁵ Változott viszont a törvényszöveg, a törvényhozó beiktatta a „legalább” kifejezést. Ennek jelentőségét, illetve problémáját a hatályos szabályozás elemzésénél vizsgálom. E szakasz megalkotásával a jogalkotó elismeri – ahogy ezt az 1961. évi Btk.-ban is tette – a praeterintencionális bűncselekmények általános meglétét a Különös Részben.

V. A bűnfelelősség elve a hatályos Btk.-ban

A jogalapot a Btk. 9.§-a teremti meg az eredmény tekintetében gondatlan bűncselekmények büntetésére, és ezzel együtt a súlyosabb szankciók alkalmazására. „9. § *Az eredményhez, mint a bűncselekmény minősítő körülményéhez fűzött súlyosabb jogkövetkezmények akkor alkalmazhatóak, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében legalább gondatlanság terheli.*”¹⁶

A 9.§ két aspektusban vethet fel problémákat. Egyrészt az elkövető szóhasználat, amely alatt a tetteseket és a részeseket egységesen értjük. Ezzel a törvény deklarálja, hogy az ilyen módon megvalósuló bűncselekményekhez járulhat részesi magatartás is, (vagyis például lehet felbujtója) ami elméletben

¹³ 1961. évi V. törvény

¹⁴ *Fábián: A Büntető Törvénykönyv a gyakorlatban...* 489. o.

¹⁵ 1978. évi IV. törvény

¹⁶ 2012. évi C. törvény

kizárt. *Nagy Ferenc* másként vélekedik erről: „...a társtettességre és részesekre vonatkozóan a Btk 15.§-a akkor alkalmazható, ha az összeegyeztethető az egyéb törvényi feltételekkel...”, tehát a felbujtóra, társtettességre, bűnsegédre előírt kritériumoknak való megfelelés esetén.¹⁷ Másrészt a „legalább” kifejezés pontatlan, ugyanis vannak bűncselekmények (ld.: praeterintencionális), amelyeknél csak ez a bűnösségi forma jöhet szóba az eredmény tekintetében. Indokolt lenne ennek a kimondása is a büntető törvényünkben.¹⁸

VI. A kategória bemutatása példákkal

VI. 1. Halált okozó testi sértés

„164. § (8) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a testi sértés életveszélyt vagy halált okoz.”¹⁹

A kényszerű vegyes bűnösségű bűncselekmény iskolapéldája a halált okozó testi sértés. Az elkövető szándéka a testi sértés okozására terjed ki, a halálos eredményre már nem. E vonatkozásban csak gondatlanság terhelheti, máskülönben szándékos emberölés büntette valósulna meg. Ezt megfordítva, ha maga az alapcselekmény is gondatlan, és így következik be az eredmény, gondatlan emberölés vétsége miatt büntetendő az elkövető.²⁰ A halált okozó testi sértés és az emberölés elhatárolásához a 3/2013. BJE ad segítséget, amely exemplifikatív felsorolást tartalmaz a figyelembe vehető objektív és szubjektív elemekről.

VI. 2. Járművezetés ittas állapotban

„236. § (1) Aki ittas állapotban vasúti vagy légi járművet, gépi meghajtású úszólétesítményt vagy közúton, illetve közforgalom elől el nem zárt magánúton gépi

¹⁷ Nagy i.m. 33. o. (A tanulmány az 1978.évi IV. törvény alapján íródott, de ugyanezt a szöveget vette át a 2012. évi C. törvény)

¹⁸ *Tóth Mihály*: A bűncselekmény fogalma a Btk. Általános Részének tervezetében. Előadásanyag a Magyar Büntetőjogi Társaság rendezvényén <http://www.mbjt.hu/sites/default/files/tothmihaly20070524.pdf> (2017.11.30.)

¹⁹ 2012. évi C. törvény

²⁰ *Tóth Mihály - Nagy Zoltán* (szerk.): Magyar Büntetőjog, Különös Rész. Budapest 2014. 68. o.

meghajtású járművet vezet, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés büntett miatt [...]

*c) két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény halált, [...]*²¹

Kizárólag gondatlansággal valósítható meg az eredmény e bűncselekmény esetében is. Ha a halál előidézése szándékos, úgy a bíróság a 236. § és a 160. § halmazatát állapítja meg.²²

VI. 3. Magzatelhajtás

„163. § (1) Aki más magzatát elhajtja, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

„(3) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a magzatelhajtás az állapotos nő halálát okozza.”

A magzatelhajtás szándékos, de az elkövető szándéka nem terjed ki a halál okozására. Ha mégis, a fentiekkel megegyező elv alapján halmazat jön létre.²³

VII. Minősítés és jogkövetkezmények

VII. 1. Minősítési modellek, lehetőségek

A praeterintencionális bűncselekmények minősítése és jogkövetkezményeik többféleképpen alakulhatnak, ahogy azt az európai szabályozás is mutatja.

A svájci Btk. által követett gyakorlat szándékos alpbűncselekmény és gondatlan eredmény együttes fennállásakor egységet állapít meg az így létrejött két bűncselekmény között. Pl.: gondatlan emberölés és súlyos testi sértés egysége, ami a mi büntetőjogunkban a halált okozó testi sértés.

²¹ 2012. évi C. törvény

²² Tóth - Nagy: Magyar Büntetőjog... 206-215. o.

²³ Fábrián i.m. 489. o.

A német Btk. a szándékos és gondatlan cselekmény-eredmény párosítást szándékosnak minősíti. Ez lehetővé teszi a részesi magatartások értékelését, és adott helyzetben az ezért történő felelősségre vonást.

Egyes jogtudósok mellett érvelnek, hogy a kategóriát gondatlan minősítéssel kell ellátni, és eszerint büntetni. Amennyiben ezt az álláspontot fogadjuk el, nem lehetséges a bűnrészesség.

A magyar Btk. sajátos megoldást alkalmaz. Mind a gondatlan, mind a szándékos bűncselekmények egyes ismérveit magában foglalja.²⁴ Ezt az elvet vallotta *Földvári József* is,²⁵ szemben *Wiener Imrével*, aki a szándékos kategóriába sorolta e cselekményeket.²⁶

VII. 2. Minősítés

Ebből a szempontból a gondatlan bűncselekményekkel esik egy megítélés alá. Ez elméletben azt jelenti, hogy ezeknek a cselekményeknek nincs kísérletük, nem járulhat hozzájuk részesi magatartás. A jogirodalomban eltérő vélemények születtek e kérdésben. *Nagy Ferenc* szerint lehetséges a kísérlet szorosán vett vegyes bűnösség mellett, ha az alapeset kísérletével bekövetkezik a minősített következmény is.²⁷ Véleményem szerint ez az álláspont azért hibás, mert az eredmény beálltával már nem kísérletről, hanem befejezett bűncselekményről van szó. *Erdész László* úgy vélekedett, hogy bizonyos feltételek megléte mellett felbujtója és bűnsegéde egyaránt lehet a vegyes bűnösségű cselekményeknek. Két feltételt határozott meg: szándékos alapdeliktumban való szándékos részvétel e minőségben (felbujtói vagy bűnsegédi), és az eredmény beállásának lehetősége a részesnek felróható tévedésén alapuljon.²⁸ A társtettességben történő elkövetés

²⁴ Nagy i.m. 26.-27. o.

²⁵ *Földvári: Magyar Büntetőjog...* 126. o.

²⁶ *Mészáros Adám: Észrevételek az új Büntető törvénykönyvről szóló Előterjesztés egyes rendelkezéseire.* De iurisprudentia et iure publico 2012/1.-2.sz. 9. o.

²⁷ Nagy i.m. 30. o.

²⁸ *Erdész László: A gondatlan bűncselekményben való bűnrészesség lehetősége.* Magyar Jog 1964/7. sz. (folyóirat kötet) 312. o.

lehetősége szintén megosztja a szakirodalmat, *Földvári* kizárja, *Tokaji* elismeri.²⁹ *Balogh Ágnes* azzal érvel a társtettesség mellett a halált okozó testi sértés tényállásánál, hogy a cselekmény tartalmaz szándékos elemet, tehát létrejöhet a szándékegység.³⁰

VII. 3. Jogkövetkezmények

Ebből a szempontból a szándékos bűncselekményekkel esnek egy megítélés alá. Ez megnyilvánul a büntetési tételben, a végrehajtási fokozatban, és a mellékbüntetés alkalmazhatóságában. A végrehajtási fokozat azért releváns, mert főszabályként börtönben csak az töltheti szabadságvesztését, aki büntettet követett el. Magyarországon egy mellékbüntetés szabható ki, ez pedig a közügyektől eltiltás, erre csak szándékos elkövetővel szemben kerülhet sor. Megemlíthető továbbá a visszaesés, amelyet szintén csak szándékos elkövetés esetén vehet figyelembe a jogalkalmazó az újabb (szándékos) bűncselekmény elkövetésekor.³¹ Az eddig példaként hozott halált okozó testi sértésnél maradva, a cselekmény 2-8 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, vagyis a jogkövetkezményeket tekintve büntettnek minősül, ami csak szándékos lehet a Btk. szerint. Általában ezeknél a tényállásoknál a jogalkotó kerüli – éppen a cselekmények kettőssége miatt – a büntett vagy vétség megjelölést.³² A jogalkalmazó hasonlóan jár el, ugyanis az ítéletről rendelkező bírósági határozatban nem kell feltüntetni a bűnösségi alakzatot.³³

VIII. Bírói gyakorlat

A bírói gyakorlat megosztott a témában. A társtettességet általában megállapítja, ahogy tette ezt a – korábbi nevén – Legfelsőbb Bíróság 271/2003-as Bírósági

²⁹ Nagy i.m. 32. o.

³⁰ *Balogh Ágnes*: Az egészség védelme a büntetőjogban. PhD-értekezés, Pécs 2006. 50. o. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/balogh-agnes/balogh-agnes-vedes-ertekezes.pdf>

³¹ *Földvári*: Büntetőjogi alapismeretek... 36. o.

³² Ld. említett tényállások törvényszövegénél

³³ 61.BKv

Határozatában is. A két vádlott egymás tevékenységéről tudva, közös ütlegetéssel, nagy erővel bántalmazta a sértettet, aki az okozott sérülésekbe belehalt. Az akarategység fennállt köztük, mindketten a sértett elhallgatása érdekében fejtették ki tevékenységüket. Szándékuk a testi épség megsértésére terjedt ki. A halálos eredmény lehetőségét nem látták előre, mert a tőlük elvárható figyelmet és körültekintést elmulasztották.³⁴

A részesi magatartás értékelhetőségét egyszer megállapította, máskor elvetette döntéseiben a legfelsőbb jogalkalmazó szerv. Megalapozottnak találta a bíróság a bűnsegédi magatartást halált okozó testi sértés büntetében, és fizikai bűnsegédnek minősítette a II. r. vádlott cselekményét, aki életveszélyes eszközt nyújtott át az I. r. vádlott részére. Az elkövetők dulakodást kezdeményeztek a sértettel, majd ezután II. r. vádlott egy törött sörösüveget adott a tettes kezébe, aki ezzel a sértettet megszúrta. A sértett a vérvesztésbe belehalt, ennek oka pedig az a sérülés volt, amelyet a tettes szándékosan ejtett rajta. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az üveget átnyújtó elkövető nem valósított meg tényállási elemet, de az átadás azzal a cézzal történt, hogy ezzel I. r. vádlott testi sértést okozzon, hiszen ezt másra nem is lehet használni. Vagyis tudata átfogta saját, és a segített személy cselekményét is.³⁵

Nem találta megállapíthatónak a Legfelsőbb Bíróság a halált okozó testi sértésre való felbujtást, amikor a tettesek túllépték a felbujtás tartalmát. A tettesek a sértettet bezárva tartották és több napon keresztül, rendszeresen bántalmazták, vízen és kenyéren tartották. Ezzel a személyi szabadság megsértése büntetést követték el, ennek is minősített esetét, amely a sértett sanyargatásával valósul meg. A sértett az elszenvedett bántalmazások miatt életét veszítette. A tettesek a cselekményt, egy – tényállási elemet meg nem valósító – másik személy utasítására hajtották végre. A kérdés, hogy az utasítást adó személy mely bűncselekmény felbujtója lesz. Az utasítás kényszervallatásra és testi sértés okozására irányult. A

³⁴BH 2003.7.271

³⁵BH 2000.5.186

tettek ezt túllépve halált okozó testi sértést valósítottak meg. Mivel a felbujtás csak szándékos cselekményhez járulhat, valamint a felbujtó egy bizonyos konkrét cselekményre bírja rá az elkövetőt, ezért ő a minőségi túllépésért nem felel. Ebben az egyedi ügyben a felbujtó különös kegyetlenséggel elkövetett súlyos testi sértés felbujtójaként vált büntetendővé.³⁶

Tehát egy esetben elismerte a jogalkalmazó a részesi járulékos cselekményt, egy másikban nem. A felbujtás kérdésében kimondásra került, hogy praeterintencionális bűncselekményekhez nem kapcsolódhat, a tettes által előidézett szándékon túli eredmény miatt nem vonható felelősségre. A bűnsegédi cselekmény büntetendőségéhez vizsgálni kell az eset valamennyi körülményét.

IX. Összegzés

A szoros értelemben vett vegyes bűnösség nem csak elméleti, de gyakorlati problémákat is generál. Elméletben a társtettesség és a részesi magatartások lehetősége a legvitatottabb. A gyakorlatban leginkább – ahogyan a fentiekből is kitűnik - a halált okozó testi sértés tényállásánál merülnek fel a vegyes bűnösség, és ezzel együtt a praeterintencionális bűncselekmények kérdései. Ez nem jelenti azt, hogy más, ugyanebbe a kategóriába tartozó, deliktumoknál ez ne okozna nehézségeket. A kategória pontos és átfogó elvi-gyakorlati oldala még kimunkálásra vár.

³⁶BH 1994.6.296

Fincza Dóra

az *ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagja*

A hamis tanúzás elkövetési magatartásainak sajátosságai a hazai és a nemzetközi szabályozás tükrében

I. Jogtörténeti áttekintés

A hamis tanúzás történeti gyökerei az ókorig nyúlnak vissza. Manu törvénykönyvei a hamis tanúzást vallási színezettel ruházták fel azzal, hogy a hamis tanú számára kárhozatra jutást és a mennyország elvesztését helyezték kilátásba, továbbá hangsúlyozták a hamis tanúzás igazságszolgáltatást gátló jellegét is.¹

A római jog külön szabályozta a hamis tanúzást (*testimonium falsum*) és a hamis esküt (*iusiurandum falsum*). Jogi következményei csak a hamis tanúzásnak voltak, míg a hamis eskü esetében a felelősségre vonást az isteni hatalomra bízta.²

A hamis esküt az isteni rendet sértő, a hamis tanúzást pedig az eljárás igazságosságát, valamint az igazságszolgáltatás tisztaságát veszélyeztető cselekménynek tekintették. A hamis tanúzás bűnös voltát jogi és vallási érvekkel támasztották alá, jogi és vallási szankciót alkalmaztak a hamis tanúval szemben.³

A középkorban összeolvadt a *testimonium falsum* és a *iusiurandum falsum*. Az összeolvadást nagymértékben elősegítette, hogy minden vallomást eskütétellel kellett megerősíteni. A büntett megítélése szempontjából a vallási elemekkel való színezet vált hangsúlyossá, a bűncselekményt vallás elleni bűncselekménynek tekintették.

A bűncselekmény rendszerbeli helyét illetően változás a felvilágosodás időszakában következett be azzal, hogy a hamis tanúzás kikerült a vallás elleni

¹ *Földvári József*: Az igazságszolgáltatás elleni büntettek. Budapest 1965. 183. o.

² *Földvári* i. m. 183. o.

³ *Földvári* i. m. 183. o.

bűncselekmények köréből, s részben közbizalmat, részben pedig magánérdeket sértő bűncselekménynek minősült.⁴

Szent István törvényei a hamis tanúaszt, illetőleg a hamis esküt „*perjurium*” néven szabályoztak.⁵

A Tripartitum „*crimen perjuri*” elnevezéssel illette a hamis eskü büntettét, mely alatt a hamis eskü megszegését és mások jogainak veszélyeztetését értette. A Hármaskönyv a Szent Korona elleni hamis esküt szabályozta, melyet a bűnös osztályrészére alkalmaztak.⁶ A hamis eskü két válfaját különítette el egymástól, a „*mednacium iuramento firmatum*”-ot és a „*transgressio liciti iuramenti*”-t.

Az 1843. évi magyar büntetőjogi javaslat első része rögzítette a hamis eskü büntettét, melyet az követhetett el, „*aki a polgári keresetben a perdöntő esküt szándékosan hamisan mondta, illetőleg a nyilvánító eskü következtében hamis felfedezést tett.*”⁷

Az 1868. évi LIV. törvénycikk 6. fejezetében szabályozta a jogalkotó a hamis esküt. A törvény az eskü négy válfaját különböztette meg: főeskü, póteskü, becslőeskü, felfedező eskü.⁸ Az esküt személyesen kellett letenni, abban az esetben, ha a körülmények lehetővé tették, a per bírósága előtt kellett letenni. Fontos ok miatt a bíróság engedélyezhette a félnek, hogy az esküt hasonló fokú más bíróság előtt tegye le.⁹ A 242.§ szerint, az eskü megtétele előtt a bírónak meg kellett győződnie arról, hogy az esküminta értelmét az esküt tevő megértette, ha szükséges volt, az eskü értelmét meg kellett magyarázni neki, továbbá az eskü szentségére és a hamis tanúzás következményeire való figyelmeztetésnek is el kellett hangoznia.¹⁰

Az Csemegi - Kódex XII. Fejezete rendelkezett a hamis tanúzásról és hamis esküről. A törvény szerint „*Aki bűnvádi ügyben, a bíróság előtt, az ügynek*

⁴ Földvári i. m. 184. o.

⁵ Angyal Pál: Pénzhamisítás. Hamis tanúzás és hamis eskü. Hamis vád. Budapest 1940. 96. o.

⁶ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog. Pest 1870. 89. o.

⁷ 1843. évi magyar büntetőjogi javaslat I. rész 237-253.§

⁸ 1868. évi LIV. törvénycikk 229.§

⁹ 1868. évi LIV. törvénycikk 240.§

¹⁰ 1868. évi LIV. törvénycikk 242.§

*valamely lényeges körülményére nézve hamis vallomást tesz, és azt esküvel megerősíti: a hamis tanúzás büntetett követi el és öt évig terjedő fegyházzal büntetendő.*¹¹ A Kódex pönalizálta a polgári és kihágási ügyben megvalósított hamis tanúzást, továbbá az alábbi eseteket az esküvel való megerősítéssel azonosnak minősítette:

1. a vallomásnak a tanú által való ünnepélyes megerősítése, hivatkozással lelkiismeretére;
2. a nyilatkozatnak szakértő, fordító, vagy tolmács által való megerősítése, hivatkozással hivatali, illetőleg általános szakértői, fordítói vagy tolmácsi esküjére;
3. a vallomásnak, illetve nyilatkozatnak a megjelölt személyek által való megerősítése, hivatkozással a fennforgó ügyben, ugyanazon minőségükben már előbb letett esküjükre.

Az 1961. évi V. törvény szerint *„Aki bíróság vagy más hatóság előtt az ügy valamely lényeges körülményére vonatkozó hamis vallomást tesz, vagy ily körülményt elhallgat, a következő bekezdések szerint büntetendő”*.¹²

A jogalkotó elhagyta tényállásból az esküvel való megerősítés követelményét, ezzel a vallási elemeket kiiktatta a tényállásból. A korábbi szabályozáshoz képest változás történt a bűncselekmény rendszerbeli helyét illetően is, ugyanis a hamis tanúzást a jogalkotó az igazságszolgáltatás elleni bűntettek körében helyezte el, továbbá bővítette a hamis tanúzás tényállási elemeinek körét az ügy lényeges körülményei vonatkozással, valamint nem csak a hamis vallomástételt, hanem a való elhallgatását is büntetni rendelte.

¹¹ 1878. évi V. törvény (Csemegi - Kódex) 213.§

¹² 1961 évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről. 176. § (1) bek.

II. A hamis tanúzás elkövetési magatartásainak sajátosságai a hazai szabályozás szerint

A hamis tanúzást a jogalkotó az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények között szabályozza. Az igazságszolgáltatás elleni büntettek a 2012. évi C. törvény (Btk.) XXVI. Fejezetében találhatóak, melyek körébe az alábbi bűncselekmények tartoznak:

hatóság félrevezetése, hamis tanúzás, hamis tanúzásra felhívás, tanúvallomás jogosulatlan megtagadása, kényszerítés hatósági eljárásban, hatósági eljárás megzavarása, igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés, mentő körülmény elhallgatása, bűnpártolás, fogolyszökés, fogolyzendülés, ügyvédi visszaélés, zugírászat, zártörés, a bírósági végrehajtás akadályozása, nemzetközi bíróság előtt elkövetett igazságszolgáltatás elleni bűncselekmény.

A hamis tanúzás az igazságszolgáltatás rendje elleni bűncselekmények közül talán a legveszélyesebb, ugyanis egy már megindult büntetőeljárás menetét helytelen irányba befolyásolhatja és a bírósági eljárásban akár téves ítélet meghozatalához is vezethet.¹³

A hamis tanúzás törvényi tényállását a Btk. 272.-275.§- a szabályozza.

Büntetőtörvénykönyvünk a „*tulajdonképpeni hamis tanúzást*”, valamint a „*hamis tanúzásnak tekintendő más cselekményeket*” pönalizálja.¹⁴

II. 1. A tulajdonképpeni hamis tanúzás

A „*tulajdonképpeni hamis tanúzás*”-nak két elkövetési magatartását – az ügy lényeges körülményeire történő valótlan vallomástételt, valamint az ügy lényeges körülményeiben a való elhallgatását – nevesíti a törvény.¹⁵ A bűncselekmény az

¹³ Varga Zoltán: A büntetőjog nagy kézikönyve. Budapest 2007. 534. o.

¹⁴ Belovics Ervin - Molnár Gábor - Sinku Pál: Büntetőjog II.- Különös rész. Budapest 2013. 402. o.

¹⁵ Belovics - Molnár - Sinku i. m. 403. o

elkövetési magatartás tanúsításával befejezetté válik. Nem szükségeltetik, hogy a hatóság annak hitelt adjon.¹⁶

Az elkövetési magatartás első alakzata a valótlan vallomástétel, amely kizárólag aktív magatartással valósítható meg. A tanú legfontosabb kötelezettségei közé tartozik a megjelenési, a vallomástételi, az igazmondási valamint a közreműködői kötelezettség. A büntetőeljárás törvény értelmében a tanúként megidézett személy köteles a tárgyaláson megjelenni és a tárgyaláson vallomást tenni.¹⁷ A vallomástételi kötelezettség értelmében, ha a vallomástételnek nincs törvényes akadálya,¹⁸ köteles vallomást tenni és a hatóság minden kérdésére választ adni.¹⁹

A vallomás olyan jogilag szabályozott tevékenység, melynek meghatározott formában, helyen, időben és módon kell megtörténnie és jogilag szabályozott következményei vannak.²⁰ A vallomástétel módját, a kihallgatás részletes előírásait a különféle eljárási törvények szabályozzák. A Be. 85.§ (3) bekezdése szerint a tanút a vallomástétel előtt ki kell oktatni és figyelmeztetni kell arra, hogy köteles legjobb tudása és lelkiismerete szerint igazat mondani, továbbá a hamis tanúzás és a mentő körülmény elhallgatásának következményeire is ki kell terjednie a figyelmeztetésnek.

A tanúvallomás leggyakoribb formája a szóbeli előadás, melynek során a tanú szóban közli az ügyre vonatkozó tudomását az őt kihallgató személlyel, vagy hatósággal, de a bíróság, az ügyész, illetve a nyomozóhatóság engedélyezheti, hogy a szóbeli kihallgatás megtörténte után vagy helyette tegyen írásbeli vallomást. Írásbeli vallomástétel esetén a tanú vallomását saját kezűleg leírja, valamint ellátja aláírásával.²¹

¹⁶ BH1980.9.

¹⁷ Be. 79.§ (2) bek.

¹⁸ Lásd: Be.81.-82.§

¹⁹ *Bánáti János - Belovics Ervin - Csák Zsolt - Sinku Pál - Tóth Mihály - Varga Zoltán: Büntető eljárásjog. Budapest 2009. 113. o.*

²⁰ *Földvári i. m. 189. o.*

²¹ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.) 85. § (5) bek.

Az írásbeli vallomás megtételének előnye, hogy jelentős mértékben csökkenthető a szóbeli kihallgatással szükségszerűen együtt járó pszichikai gátlás. Írásbeli tanúvallomás esetén teljes mértékben kizárható annak lehetősége, hogy a korábban tett vallomástól való eltérés okát abban jelöli meg a tanú, hogy azt tévesen lett jegyzőkönyvezve. Hátránya, hogy a helytelen irányba induló vallomás nem téríthető megfelelő irányba. Az írásbeli tanúvallomás teljességét csökkenti továbbá a szóbeli tanúkihallgatás során lehetőségre álló „belekérdezés” is, melyre írásbeli vallomástétel esetén nincs lehetőség.²²

Az írásbeli tanúkihallgatásnak azonban vannak korlátai is. Nem pótolhatja a szóbeli vallomást, hanem csak kiegészítheti azt, ugyanis a leírt vallomást a jegyzőkönyvhöz kell csatolni. A másik korlát a büntetőeljárás szakaszaiból fakad. A tárgyalási szakban – a szóbeliség alapelve követelményének betartására tekintettel – ugyanis nincs helye írásbeli tanúvallomásnak.²³ Tanúvallomásnak minősül továbbá, ha a tanú jelzéssel, mozdulattal utal az általa észlelt eseményekre, személyre, tárgyra, tárgyi bizonyítási eszközre, vagy megmutatja, hogyan történt a cselekmény elkövetése.²⁴

A „tulajdonképpen hamis tanúzás” másik elkövetési magatartása a való elhallgatása, mely passzív magatartással valósulhat meg úgy, hogy a tanú az ügy lényeges körülményei vonatkozásában nem tesz vallomást, bizonyos kérdésekre nem ad választ, vagy valótlanul azt állítja, hogy a történetekre nem emlékszik, holott tisztában van a múltban történt eseményekkel. Földvári professzor álláspontja szerint az elhallgatás a hamis tanúzás büntettének nem önálló elkövetési magatartása, hanem a tanúvallomás – mint aktív magatartás – sajátos mozzanata, így csak a tanúvallomás keretében valósulhat meg.²⁵ Az elhallgatás, mint elkövetési magatartás törvényi szabályozásba való felvétele csak célszerűségi okból történt meg. A jogalkotó ugyanis ki akarta zárni a vitát abban a kérdésben,

²² Földvári i. m. 190. o

²³ Földvári i. m. 190. o.

²⁴ Tóth Mihály - Nagy Zoltán: Magyar büntetőjog, Különös rész. Budapest 2014. 275. o.

²⁵ Földvári i. m. 192. o.

hogy a lényeges körülmények elhallgatása hamis vallomástételnek minősül-e, vagy sem.²⁶

Felmerül a kérdés, hogy van-e helye büntetőjogi felelősségre vonásnak abban az esetben, ha sem abszolút, sem relatív tanúzási akadály nem áll fenn, azonban a tanú jogellenesen mégis megtagadja a vallomástételt. A jogalkalmazói gyakorlat értelmében a való elhallgatása tudatosan hiányos vallomás és nem a vallomástétel kifejezett megtagadását jelenti.²⁷ A hamis tanúzás büntette tehát nem valósul meg akkor, ha a tanú a vallomástételt jogosulatlanul megtagadja és abban az esetben sem, ha a tanú csak bizonyos kérdésben tagadja meg kifejezetten és jogosulatlanul a választ.²⁸ A való elhallgatása esetében csak akkor van helye büntetőjogi felelősségre vonásnak, ha a tanú vallomást tesz és a vallomástétele során hallgat az ügy lényeges körülményeiről.

Mindkét elkövetési magatartás tényállásszerűségének megállapításhoz arra van szükség, hogy a hamis tanúzás az ügy lényeges körülményeire vonatkozzon. Az, hogy mi tekinthető az ügy lényeges körülményeinek, az eset összes körülményeinek mérlegelésével kell eldönteni. Főszabály szerint az olyan körülmény lényeges, mely az ügy érdemi eldöntését befolyásolhatja, vagy az eljárás valamely szakaszában hozott határozat szempontjából releváns, továbbá a bizonyítékok bizonyító ereje, a releváns, vagy az ügyre tartozó tényekre vonatkozó vallomás.²⁹ Büntetőügyben minden olyan körülmény relevanciával bír, mely befolyásolja a cselekmény megállapítását, a jogi minősítést, továbbá a büntetés alkalmazását.³⁰ A büntetőügyben elkövetett hamis tanúzás megállapítása szempontjából lényeges körülménynek tekintendő minden olyan körülmény, melyre a bizonyításnak ki kell terjednie, azaz, mely befolyásolhatja az ügy

²⁶ *Földvári* i. m. 193. o.

²⁷ *Belovics - Molnár - Sinku* i. m. 403. o.

²⁸ BH2012.236.

²⁹ *Varga* i. m. 535. o.

³⁰ BJD731.

eldöntését.³¹ Büntetőügyben elkövetett hamis tanúzás büntette nem valósul meg, ha a tanú az emberölés büntette miatt folyamatban lévő nyomozás során nem az ügy lényeges körülményeire vonatkozóan tesz valótlan vallomást.³² Nem valósul meg a hamis tanúzás büntetőügyben akkor sem, ha a tanú az emberölés büntette miatt folyamatban lévő nyomozás során nem az ügy releváns körülményére vonatkozóan tesz vallomást.³³

Polgári ügyben anyagi jogi szempontból azok a körülmények jelentősek, melyek a kereseti kérelem, vagy az ellenkérelem elbírálását befolyásolják, eljárásjogi szempontból pedig a bizonyítással, hatáskörrel, illetőleg illetékességgel összefüggő tények.³⁴ Polgári ügyben az ügy lényeges körülményeire vonatkozó hamis tanúvallomás esetén büntetőjogi felelősségre vonásnak van helye függetlenül attól, hogy a polgári ügyben eljáró bíróság a vallomást mérlegelési körébe vonta-e és arra alapította-e a tényállást, vagy sem.³⁵

Igazságtartalmuk alapján a tanúvallomások négy csoportját különíthetjük el egymástól:

- a) szubjektíve és objektíve is igaz,
 - b) szubjektíve igaz, objektíve hamis,
 - c) szubjektíve hamis, objektíve igaz,
 - d) szubjektíve és objektíve is hamis tanúvallomás.³⁶
- a) szubjektíve, illetőleg objektíve is igaz a tanúvallomás, ha a tanú az általa észlelt eseményeket a valóságnak megfelelően adja elő. Ebben az esetben nem valósul meg a hamis tanúzás bűncselekménye.

³¹ BH2014.328.

³² BH 2005.45.

³³ BH2005.45

³⁴ *Belovics - Molnár - Sinku* i. m. 404. o.

³⁵ BH1980.9.

³⁶ *Belovics - Molnár- Sinku* i. m. 404. o.

- b) szubjektíve igaz, objektíve azonban hamis a vallomás, ha a tanú a valóságnak megfelelően akarja elmondani az általa észlelteket, azonban vallomása valamely okból nem felel meg a valóságnak, pl. figyelmetlenség, vagy időmúlás miatti felejtés.
- c) szubjektíve hamis, objektíve igaz a vallomás, ha a tanú szándékosan félre akarja vezetni a hatóságot, de akarata ellenére mégis a valóságban történekről számol be.
- d) szubjektíve és objektíve is hamis a vallomás, ha a tanú szándékosan olyan eseményekről számol be a hatóságnak, melyek nem felelnek meg a valóságnak.³⁷

A hamis tanúzás szándékosan, illetve gondatlanul is elkövethető. A hamis tanúzás szándékos elkövetéséről csak a szubjektíve hamis, de objektíve igaz, illetőleg a szubjektíve és objektíve is hamis tanúvallomás estében beszélhetünk, a szubjektíve igaz, de objektíve hamis vallomás esetén maximum csak a bűncselekmény gondatlan alakzata valósulhat meg.

A jogirodalomban két elmélet – az objektív, valamint a szubjektív – alakult ki a hamis tanúzásra vonatkozóan. Az objektív elmélet képviselői szerint nem beszélhetünk hamis tanúzásról abban az esetben, ha a vallomást tevő személy által előadott események megfelelnek a valóságnak, azonban azokat tartalmilag valótlanak véli. Tehát a valóságnak megfelelő állítás nem válik azáltal valótlaná, hogy a tanú tévedésből valótlanak gondolja. A szubjektív elmélet képviselői szerint a bűncselekmény akkor is megvalósul, ha a vallomás objektíve megfelel a történekeknek.

Ma az objektív felfogás tekinthető irányadónak, tehát abban az esetben van helye büntetőjogi felelősségre vonásnak, ha a tanú által előadott vallomás nem felel meg a valóságnak. Abban az esetben, ha a tanú akarata ellenére igazat mond, nem

³⁷ *Belovics- Molnár - Sinku* i. m. 404. o.

valósítja meg a hamis tanúzás tényállását, mert a szándékos hamis tanúzás megállapításához elengedhetetlen az objektív és szubjektív hamisság fennállása.³⁸

II. 2. Hamis tanúzásnak tekintendő más cselekmények

A törvény a hamis tanúzás köréből kiemeli azokat a személyeket – a szakértőt, a szaktanácsadót, a tolmácsot és a fordítót –, akikre eljárásbeli helyzetükből adódóan szigorúbb büntetőjogi felelősség vonatkozik. Ez két téren is megnyilvánul: egyrésztől nem kell az ügy lényeges körülményeire vonatkoznia az említett személyek magatartásának, illetőleg a büntetés kiszabása során általában súlyosabb ítélet születik velük szemben.³⁹

II. 2. 1. A hamis szakvélemény, valamint a hamis felvilágosítás adása

A Btk. 272. § (2) bekezdés a) pontja a szakértő hamis szakvélemény adását, valamint a szaktanácsadó hamis felvilágosítás adását rendeli büntetni. A Be. 99.§-a szerint, ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelemre van szükség, szakértőt kell igénybe venni. A szakértőnek a szakértői névjegyzékben szereplő határozat kézhezvételétől számított harminc napon belül esküt kell tennie. Az eskü szövegének magába kell foglalnia, hogy a szakértő részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, a jogszabályoknak és a szakmai szabályoknak megfelelően végzi tevékenységét.

Hamis szakvéleményt vagy hamis szaktanácsadói felvilágosítást csak adott eljárásban szakértőként, illetve szaktanácsadóként igénybevett személy adhat.⁴⁰ A szakvélemény vizsgálatból, leletből és tulajdonképpeni véleményből áll és akkor valótlán, ha bármely része nem felel meg a valóságnak. Hamis továbbá a szakvélemény, ha a vizsgálat nem az adott szakma protokollszabályai szerint zajlott le szándékosan azért, hogy a valósággal ellentétes legyen az eredmény. Mindkét

³⁸ *Belovics - Molnár - Sinku* i. m. 404-405. o.

³⁹ *Görgényi et al*: Magyar büntetőjog, Különös rész. Budapest 2013. 343. o.

⁴⁰ *Mészár Róza*: Az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények. In: *Akácz József et al* (szerk.): Magyar Büntetőjog - Kommentár a gyakorlat számára. Budapest 2017. 1075. o.

esetben a szakértő megszegi a szakértői esküt. A bűncselekmény csak akkor állapítható meg a szakértő terhére, ha a hamis szakvéleményt szándékosan készíti el. Megállapítható a szándékosság, ha a szakértői vizsgálatot szándékosan befolyásolta a szakértő, annak érdekében, hogy szakvélemény jöhessen létre, vagy hamis véleményt állított ki a vizsgálat eredményétől függetlenül.⁴¹

A szaktanácsadó közreműködéséről a Be.182.§- a rendelkezik, melynek értelmében az ügyész és a nyomozóhatóság szaktanácsadót vehet igénybe a nyomozási cselekményeknél, ha a bizonyítási eszközök felkutatásához, megszerzéséhez, összegyűjtéshez, vagy rögzítéséhez különleges szakértelemre van szükség, illetve az ügyész, vagy a nyomozóhatóság valamely szakkérdésben felvilágosítást kér. Kötelező szaktanácsadót igénybe venni, ha a terhelt, vagy a tanú vallomását a nyomozás során poligráffal vizsgálják. A szaktanácsadó közreműködésről jegyzőkönyvet kell készíteni, illetőleg azt a nyomozati iratokhoz kell csatolni. A szaktanácsadó hamis felvilágosítás adása bűncselekménynek minősül.

II. 2. 2. Hamis fordítás

Büntető törvénykönyvünk 272.§ (2) bekezdés b) pontja a szóbeli, vagy írásbeli anyagok idegen nyelvről magyar nyelvre, vagy magyar nyelvről idegen nyelvre történő hamis tolmácsolását, valamint hamis fordítását rendeli büntetni. A cselekmény tettese csak az adott eljárásban tolmácsként, vagy fordítóként igénybevett személy lehet.⁴² A Be. 114.§- a szerint, ha nem magyar anyanyelvű személy az eljárás során anyanyelvét, regionális, vagy nemzetiségi nyelvét akarja használni, tolmács igénybevétele szükségeltetik. Abban az esetben, ha a kihallgatandó személy hallássérült, kérésére jelnyelvi tolmács közreműködésével kell kihallgatni, vagy a kihallgatás helyett írásban is nyilatkozhat. Siketvak kihallgatása esetén jelnyelvi tolmács igénybevétele szükséges, beszéd fogyatékos

⁴¹ Varga i. m. 538. o.

⁴² Mészár i. m. 1075. o.

személy kihallgatása esetén pedig lehetőség van arra, hogy írásban tegyen nyilatkozatot.⁴³ Fordító az a szakfordítási igazolvánnyal rendelkező tolmács, aki írott szöveg idegen nyelvű jelentését írásban közli. Hamis a tolmácsolás, illetve a fordítás, ha tartalma nem felel meg az idegen nyelvű szóbeli, vagy írásbeli szöveg jelentésének.⁴⁴

II. 2. 3. Hamis okirat vagy tárgyi bizonyítási eszköz szolgáltatása

A Btk. 272.§ (2) bekezdés c) pontja a hamis okirat vagy hamis tárgyi bizonyítási eszköz eljárásban való szolgáltatását pönalizálja, feltéve, ha az nem minősül koholt bizonyítéknak és így a cselekmény nem hamis vád. Ezt a cselekményt csak az követheti el, aki az adott eljárásban bizonyítási eszközök bíróság vagy hatóság számára való szolgáltatására jogosultsággal rendelkezik.⁴⁵ A Btk. 460. § (2) bekezdés b) pontja értelmében a választottbíróági ügyek is polgári ügynek tekintendők, így tehát megvalósul a bűncselekmény választottbíróóság előtti eljárásban is.⁴⁶

Az okirat olyan bizonyítási eszköz, mely valamilyen tény, adat valóságának, esemény megtörténtének vagy nyilatkozat megtörténtének bizonyítására készül és arra alkalmas.⁴⁷ A polgári perrendtartásról szóló törvény⁴⁸ szerint, okirat lehet teljes bizonyító erejű magánokirat, amely az ellenkező bizonyításig bizonyítja az abban foglaltakat, illetőleg közokirat.⁴⁹ A hamis magánokirat felhasználásával elkövetett hamis tanúzás miatti büntetőügy terheltje nem büntethető, így tehát nem büntethető az ezzel a cselekménnyel csak látszólagos alaki halmazatban álló intellektuális közokirat-hamisítás büntette sem.⁵⁰ Megvalósítja a polgári ügyben

⁴³ *Belovics - Molnár - Sinku* i. m. 405. o.

⁴⁴ *Varga* i. m. 539. o.

⁴⁵ *Mészár* i. m. 1076. o.

⁴⁶ *Mészár* i. m. 1076. o.

⁴⁷ Be.116. (1) bek.

⁴⁸ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról

⁴⁹ *Varga* i. m. 539. o.

⁵⁰ BEH2016.B.10. elvi határozat

elkövetett közokirat-hamisítást, aki a pernyertessége érdekében a tárgyaláson egy általa korábban meghamisított okira hivatkozik, amit a bíróság felhívásra az iratokhoz csatol.⁵¹ A hamis magánokiratot szolgáltató terhelt cselekményével megvalósította a közokirat-hamisítást és a hamis tanúzást is, azonban ezek a cselekmények csak látszólagos alaki halmazatban állnak egymással, a cselekmény a hamis tanúzás szerint minősül. A hamis magánokirat szolgáltatásával elkövetet hamis tanúzás büntette miatt a 272.§ (3) bekezdése szerint büntetőügy terheltje nem büntethető, így nem büntethető ezen cselekménnyel csak látszólagos alaki halmazatban lévő intellektuális közokirat-hamisítás sem.⁵²

A tárgyi bizonyítási eszközöket, valamint fogalmát az eljárási törvények rögzítik. Tárgyi bizonyítási eszközön kell érteni minden olyan tárgyat, mely a bizonyítandó tény bizonyítására alkalmas, különösen az, mely a bűncselekmény elkövetésének, vagy a bűncselekmény elkövetésével összefüggésben az elkövető nyomait hordozza, vagy amely bűncselekmény elkövetése útján jött létre, valamint melyet a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használtak, vagy amelyre a bűncselekményt elkövették.⁵³

Az okirat, illetve a tárgyi bizonyítási eszköz szolgáltatása a hatóság tudomására hozatalát jelenti. A büntetőügy terheltje hamis okirat vagy hamis tárgyi bizonyítási eszköz miatt büntetőjogi felelősségre nem vonható.⁵⁴ Hamis az okirat, melynek készítője nem egyezik meg a kiállítóként feltüntetett személlyel vagy hatósággal, illetve amely nem a kiállítóként megjelölt személy vagy hatóság nyilatkozatát tartalmazza.⁵⁵ Ha a hamis okirat a bűncselekményre vonatkozik, és konkrét személy ellen irányul, nem hamis tanúzás, hanem hamis vád valósul meg.⁵⁶

⁵¹ BH2014.135.

⁵² BEH2016.B.10. elvi határozat

⁵³ Be.115. § (1) bek.

⁵⁴ Btk. 272. § (3) bek.

⁵⁵ *Tóth - Nagy* i. m. 391. o.

⁵⁶ *Varga* i. m. 539. o.

II. 3. Az elkövetési szituációhoz tartozó tényállási elemek

A 272.§ (1) bekezdése értelmében a hamis tanúzás csak hatóság előtt követhető el. A hatóság előtti elkövetés magában hordozza a hatóság alakszerű eljárásának követelményét. Ezen alaktság mellőzésével – például a bíróság folyosóján – nem valósul meg a hamis tanúzás bűncselekménye.⁵⁷ Nem csak a bíróság előtt valósulhat meg a cselekmény, hanem az ügyész, nyomozóhatóság, szabálysértési hatóság, közigazgatási hatóság, illetőleg a választottbíróság előtt tett hamis vallomással is.⁵⁸

A büntetési tétel ahhoz igazodik, hogy milyen ügyben történik a hamis tanúzás elkövetése. Súlyosabban minősül a bűncselekmény, ha büntetőügyben történik az elkövetés, még súlyosabban, ha életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt indított eljárásban kerül sor megvalósítására.

Polgári ügy esetén súlyosabban minősül, ha polgári ügy tárgya különösen nagy érték vagy különösen jelentős egyéb érdek, melyek közé sorolhatjuk például a személyállapotra vonatkozó pereket.

A bűncselekmény privilegizált esete, ha a hamis tanúzást fegyelmi, egyéb hatósági, vagy szabálysértési eljárásban követik el.

III. A német és az osztrák büntető törvénykönyvben szabályozott hamis tanúzás elkövetési magatartásainak sajátosságai

III. 1. A német büntető törvénykönyvben szabályozott hamis tanúzás elkövetési magatartásainak sajátosságai

A német Btk. kilencedik Fejezete szabályozza a hamis tanúzást és a hamis esküt. A jogalkotó először a hamis tanúvallomást szabályozza, majd külön szakaszban rendelkezik a hamis esküről. A jogalkotó különbséget tesz az esküvel megerősített, illetőleg meg nem erősített vallomások között.

⁵⁷ *Blaskó Béla et al:* Büntetőjog Különös rész I. Budapest - Debrecen 2015. 369. o.

⁵⁸ *Mészár i. m.* 1073. o.

A német törvénszöveg 153. §- a a „*falsche uneidliche Aussage*” címet viseli, melyet hamis nyilatkozatként, vagy hamis tanúvallomásként fordíthatunk. A német Btk.-ban szabályozott hamis tanúzás hatályos törvénszövege szerint „*Aki bíróság vagy eskü alatt teendő tanúvallomás, illetve szakértői vélemény értékelésére hivatott más hatóság előtt, hamis tanúvallomást tesz, avagy hamis szakértői véleményt terjeszt elő három hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*”⁵⁹ A bűncselekmény elkövetési magatartásai a hamis vallomástétel, illetőleg a hamis szakértői vélemény előterjesztése, mely akkor büntetendő, ha azt nem eskü alatt teszik meg.

A német Btk. 154.§- a „*meined*” néven szabályozza a hamis esküt, mely szerint „*Aki bíróság előtt vagy eskü alatt teendő tanúvallomás továbbá szakértői vélemény értékelésére hivatott hatóság előtt hamis esküt tesz*”, az bűncselekményt valósít meg.⁶⁰ A 155.§ szerint nem csak a hamis eskütétellel, hanem az esküt megerősítő hamis nyilatkozattétellel, illetve az arra való utalással is megvalósulhat a bűncselekmény.

A magyar és a német szabályozást összehasonlítva megállapítható, hogy a német büntetőjog a hamis esküt is szabályozza, ezzel szemben a magyar büntetőjog nem rendelkezik a hamis eskütételről, illetve az esküvel való megerősítésről.

A német Btk.-ban a hamis eskü tekintetében a vallási elem hangsúlyosan jelen van, mely a hatályos magyar szabályozásból hiányzik, de az 1961. évi V. törvényig hazai szabályozásban is megtalálható volt.

III. 2. Az osztrák büntetőtörvénykönyvben szabályozott hamis tanúzás elkövetési magatartásainak sajátosságai

Az osztrák Btk. XXI. fejezete Az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények körében szabályozza a hamis tanúzást. A jogalkotó a hamis tanúzás

⁵⁹ Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland 153.§
<https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf> (2017.11.26.)

⁶⁰ Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland 154.§
<https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf> (2017.11.26.)

vonatkozásában két jogintézmény között tesz különbséget, a „*Falsche Beweisaussage*”, azaz a bíróság előtti, illetőleg a „*Falsche Beweisaussage vor einer Verwaltungsbehörde*”, azaz a közigazgatási hatóság előtti hamis tanúzás között. A bíróság előtti hamis tanúzást az követi el, aki mint tanú az ügyre vonatkozó hamis vallomást tesz, vagy mint szakértő, hamis szakvéleményt ad.⁶¹ A jogalkotó tehát két elkövetési magatartást szabályoz, a hamis vallomástételt, valamint a hamis szakvélemény adását, melyek csak aktív magatartással valósulhatnak meg.

A törvény alapesete a magyar Btk. 272.§ (1) - (2) bekezdésében szabályozottakkal vonható párhuzamba. Eltérés azonban a magyar és az osztrák szabályozás között, hogy a hazai szabályozás szerinti hamis tanúzás elkövetési magatartásainak körébe nem csak a hamis vallomástétel, illetve a hamis szakértői vélemény előterjesztése tartozik, hanem a hamis felvilágosítás adása, a hamis fordítás, a hamis okirat vagy hamis tárgyi bizonyítási eszköz szolgáltatása, továbbá a való elhallgatását is – mint passzív magatartás – nevesíti a jogalkotó.

A magyar szabályozást tekintve az 272. § (1) bekezdésében szabályozott elkövetési magatartások tényállásszerűségének megállapításhoz arra van szükség, hogy a hamis tanúzás az ügy lényeges körülményeire vonatkozzon. A (2) bekezdésben szabályozott elkövetési magatartások tényállásszerűségének megállapításának azonban nem feltétele, hogy a hamis tanúzás az ügy lényeges körülményeire vonatkozzon. Az osztrák szabályozást tekintve az elkövetési magatartások tényállásszerűségének megállapításhoz elegendő, ha a hamis tanúzás csak az ügy körülményeire vonatkozik.

A minősített eseteket tekintve súlyosabban minősül a bűncselekmény, ha a hamis tanúzást eskü alatt követik el, vagy vallomását esküvel megerősíti, illetőleg

⁶¹ Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Österreichische Strafgesetzbuch) 288.§ (1) bek.
<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (2017.11.25.)

ha korábbi esküjére hivatkozik a tanú.⁶² A bűncselekmény privilegizált esete, ha a hamis tanúzás elkövetése közigazgatási hatóság előtt történik.⁶³

IV. Összegzés

A hamis tanúzás tényállása hatályos szabályozásának megalkotásáig hosszú út vezetett. A magyar szabályozást tekintve az 1961. évi V. törvény volt az a mérföldkő, mellyel változás következett be a bűncselekmény rendszerbeli helyét illetően, a hamis tanúzást a jogalkotó az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények között helyezte el. A tényállási elemek körét bővítette az ügy lényeges körülményeivel, illetve nem csak a hamis vallomástételt, de a való elhallgatását is büntetni rendelte. A hatályos szabályozás szerint a jogalkotó a tulajdonképpeni hamis tanúzást és a hamis tanúzásnak tekintendő más cselekményeket pönalizálja. Előbbi körében két elkövetési magatartást szabályoz, a valótlan vallomástételt, illetve a való elhallgatását, míg utóbbi esetében az elkövetési magatartások a hamis szakvélemény vagy hamis felvilágosítás adása, a hamis fordítás, valamint a hamis okirat vagy tárgyi bizonyítási eszköz szolgáltatása.

A hazai, valamint a német és az osztrák szabályozást összevetve megállapíthatjuk, hogy vannak hasonló és eltérő vonások is a hamis tanúzás elkövetési magatartásai tekintetében. A német büntetőtörvénykönyv 153.§-a szerinti hamis tanúzás esetében a jogalkotó két elkövetési magatartást szabályoz, a hamis tanúvallomás tételt, illetve a hamis szakértői vélemény előterjesztését, ha azt nem eskü alatt követik el, míg a 154.§ a hamis eskütételt rögzíti. Az osztrák Btk. hamis tanúzásra vonatkozó rendelkezései között a jogalkotó a hamis vallomástételt,

⁶² Österreichische Strafgesetzbuch 288.§ (2) bek.

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (2017.11.25.)

⁶³ Österreichische Strafgesetzbuch 289.§

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (2017.11.25.)

illetőleg a hamis szakértői vélemény előterjesztését nevesíti, a minősített esetek körében szabályozza továbbá az eskü alatti elkövetést, a vallomás esküvel való megerősítését, illetve a korábbi esküre való hivatkozást. A német, illetve az osztrák Btk. is csak az aktív magatartásokat szabályozza, nem rendelkezik a való elhallgatásáról – mint passzív magatartás – a jogalkotó. A hazai szabályozás szerinti hamis tanúzás nem csak aktív, hanem passzív magatartással is megvalósulhat, a való elhallgatásával.

A való elhallgatásának – mint elkövetési magatartásnak – a hamis tanúzás tényállási elemei közé való felvételének indokoltságát véleményem szerint az alábbi idézet fejezi ki leginkább:

„...De böjt s jámborság néked mint a pélva,
mert vétkesek közt cinkos aki néma...”
/Babits Mihály: Jónás könyve - részlet/

Tanulmányok Szamel Lajos emlékére

Cseporán Zsolt

tanársegéd (PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék), az ÓNSZ Közjogi Tagozatának mentora

Visszhang a múltból – Szamel Lajos szellemi öröksége

A pécsi közjogi iskola országos viszonylatban is kiemelkedő tudományos műhely, amely ikonikus professzorok sorának irányításával a hazai jogtudománynak közel egy évszázada meghatározó és formáló közössége. Ennek a hatalmas örökségnek az édes terhe nyomta vállunkat a kezdeményezés megszületésekor: a jelen fiatal kutatói – és reményeim szerint egyben a jövő tudósai – az impozáns múlt melyik szeletét ragadják ki (önkényesen) a tudományos megemlékezés jegyében? Végül a választás gordiuszi csomóját a szakkollégisták bölcsessége vágta át, középpontba helyezve annak a professzornak az egyéniségét, akinek a munkássága a közjogtudomány aktuális kihívásainak tükrében is figyelemre méltó és megfontolandó gondolatokat tartalmaz.

Szamel Lajos kutatói szellemisége a mai napig értékadó a Közjogi Tagozat életében: az elméleti alaposság mellett a gyakorlati (jogalkotói és jogalkalmazói) problémák iránti érzékenység jelenti ars poeticánkat. Tanulmányainkkal a közigazgatási jog pécsi professzora előtt adózunk.

Bár nem adatott meg számomra, hogy személyesen ismerjem Szamel Lajost, tanításai örökérvényű igazságként visszhangoznak valamennyi pécsi közjogászban – így bennem is. A továbbiakban igyekszem bemutatni azt a minden bizonnyal nem teljes, de annál színesebb mozaikokból álló képet, amely Ádám Antal és Ivancsics Imre professzor urak elbeszélései alapján alakult ki Szamelről.

I. Szamel Lajos, az oktató

Fiatal oktatóként különösen figyelemre méltónak tartom Szamel Lajos tanári elkötelezettségét. Szilárd meggyőződéssel vallotta, hogy a katedrán megtartott előadások képesek a legtöbbet nyújtani a hallgatók számára – de csak akkor, ha az oktató nem rutinból, avagy a tankönyvet elismételve ad elő. A professzor szavait idézve: „Magam előadásvázlataimat minden előadás után eldobom, nehogy abba a kísértésbe jöjjenek, hogy a következő évfolyamnak is ugyanazt adjam elő.”¹

Az oktatáson túl kiemelt figyelmet szentelt a tehetség-gondozásnak is, így nagy szerepet játszott az élénk és pezsgő szakmai-közösségi élet kialakításában. Ennek középpontja a kari tudományos diákkör volt, amelynek tanácselnökeként mind tudományos, mind pedig kulturális és sportesemények szervezésében több, mint húsz éven át jeleskedett. A visszaemlékezések szerint szinte együtt élt a tanítványaival, mentorként kísérve azok tanulmányait, majd később pályáját.

Véleményem szerint tanári és mentori habitusa követendő példaként áll valamennyi oktató, és az Óriás Nándor Szakkollégium közössége előtt.

II. Szamel Lajos, a kutató

Szamel professzor tudományos munkásságát több, mint húsz könyv alakban megjelent mű és a százat is meghaladó publikáció fémjelzi. Élete során számos olyan időszakkal szembesült, amelyek a társadalomtudóst nehéz próbák elé állították, így a korok „lenyomata” végigkíséri műveit. Hatalmas munkásságából a következőkben azokat a mérföldköveket kívánom felvillantani, amelyek a Közjogi Tagozat számára különösen inspirálóan hatottak az emlékkonferencia és a kutatások során.

„Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai” (1957)

¹ *Ivancsics Imre: Közigazgatási Jogi Tanszék. In: Ádám Antal (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve. Pécs 2013. 167. o.*

Első monográfiája az 1950-es évek elején megkezdett szisztematikus kutatás eredménye, amelyben az államigazgatás jogi intézményeit elemezte, új fejezetet nyitva a hazai közigazgatás-tudományban. A mű számos részterületen alapozó jelentőségű: itt fogalmazta meg például azt az álláspontját, amely a bírói kontroll mellett tört lándzsát: „az államigazgatás törvényességének külső garanciái közt a bírói út olyan elsődleges, hogy (említett) hátrányai dacára is egyértelműen mellette kell szavaznunk.”² Ezen túl külön fejezetet szentel az államigazgatási szervek cselekvési köteletségének és a „hallgatás” vizsgálatának, amely témakör és a megfogalmazott javaslatok jogalkotói beépítése – fundamentális jelentőségük ellenére – közel negyven évig váratott magára.

„Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség elméleti és gyakorlati kérdései” (1986) és *„Az államigazgatás felelősségi rendszere”* (1986)

Egyik korai kutatási területéhez, az államigazgatási felelősséghez viszonylag későn tért vissza, azonban annál jelentősebb megállapításokkal. A felelősségtan heterogén témakörének a vizsgált terület mindaddig mellőzött része volt, így Szamel professzor alapozó jellegű elemzése során olyan következtetésekre jutott, amelyek új tudományos eredményként foghatóak fel.

„Az állampolgársági jogok reformjáról” (1990)

Az 1980-as évek végén küszöbön álló társadalmi változások az alkotmányozás körébe tartozó problémák felé irányították Szamel Lajos figyelmét. Ennek következtében a jogforrási rendszer és a szabadságjogok mellett, többek között a magyar állampolgársági jog értékelésére és újragondolására vállalkozott, a jogállamiság és a korszerűsítés jegyében.

² *Ivancsics* i.m. 165. o.

A hivatkozott művek közös tulajdonsága, hogy az adott korszakban a közjogtudomány, esetenként pedig a jogpolitika számára is újszerű, megfontolást érdemlő megállapításokat tartalmaztak – amelyek a Közjogi Tagozat fiatal kutatóinak interpretációjában a jelen kihívásaival is összekapcsolhatóak.

Fajtai Krisztina

az *ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagja*

A közigazgatás hallgatása akkor és most

I. Bevezetés

Szamel Lajos korának kiemelkedő közigazgatási professzora volt. Azért kiemelkedő, mert már azokban az időkben is foglalkozott olyan elvekkel, vagy megfigyelt és papírra vetett olyan problémákat, amikről akkoriban ő értekezett elsőként a magyar közjog területén.

Ennek egyik példája, amikor 1957-ben íródott, *„Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai”* című monográfiájában feltette a következő kérdést:

„Az államigazgatási szervek hatáskörébe tartozó ügyekben a szükséges aktus kibocsátásának elmulasztása mennyiben sérti a szocialista törvényességet, és mennyiben csökkenti az államigazgatás eredményességét?”¹

Szamel válasza a feltett kérdésre, hogy a törvényesség és az eredményesség követelménye az aktuskibocsátási kötelezettség elmulasztásával/késlekedésével súlyos sérelmet szenved. A közigazgatás „nem- intézkedését” pedig a külföldi jogirodalom alapján a közigazgatás hallgatása fogalmával párosítja (silence de l’administration). A fentebb említett követelmények, alkotmányos elvek alapján pedig vitán felüli, hogy a közigazgatás hallgatásának jelenségével, megoldási javaslatok kidolgozásával foglalkozni kell.

Tanulmányom célja, hogy Szamel professzor által a közigazgatás hallgatás jelenségére kidolgozott megoldási javaslat ismertetésén keresztül összevessem azt a legújabb szabályozással, mely már szankcionálja is a hatóságot kötelezettségeinek elmulasztásáért.

¹ Szamel Lajos: *Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai*. Budapest 1957. 136.o.

II. Szamel Lajos: a közigazgatási szervek cselekvési kötelezettségének elmulasztásáról

Szamel szerint a közigazgatás hallgatásának évszázados gyökerei vannak. Ez egy olyan korábbi felfogásnak köszönhető, mely szerint a közigazgatás csak azért tartozik felelősséggel, amit tett, vagyis a tétlenségét senki nem kérheti számon. Emellett megemlíti azt az esetet is, mikor a hallgatás direkt eszköz a hatóság kezében, és majd csak akkor történik cselekvés, ha az már kockázatmentes. Erre példaként említi a Horthy korszak alatti állampolgársági ügyeket, melyeket több esztendőn át nyújtottak.

II. 1. Okai

A neves pécsi professzor a vizsgálódás kezdetét a jelenség okainak feltárásával folytatja.²

II. 1. 1. Bürokratizmus

Abból a megállapításból indul ki, hogy korának közigazgatás-szervezete túlközpontosított, és szervezetileg bonyolult. Az államigazgatási szervek belső működése pedig elvonja a figyelmet a szakirányú tevékenység elől, melynek okát az „elterebélyesedett szervi tevékenységben” látja. Ez ma szóhasználatra lefordítva a szervek túlterheltségét, az ügyek nagy számát jelenti. Az ügyek nagy számának köszönhetően pedig a hatóság késedelembe esik, túllépi az ügyintézési határidejét, vagy végső esetben nem jár el.

² Szamel i.m. 137-139. o.

II. 1. 2. Jogszabályalkotás

A megfelelő jogszabályok kialakításával kétségkívül csökkenthető a jelenség. Korának eljárási törvényében³ véleménye szerint viszonylag nehéz az eligazodás. Ez a hatáskörök tisztázatlanságához vezethet, ami akkor problémás, ha az adott szerv nem jár el az adott ügyben, mert tudja, hogy nem tartozik saját hatásköre alá, de nem tudja hova irányítsa az érdekelteket. Az „akta-vándorlás” jelensége az érdekeltek számára kifelé nem cselekvésnek látszik. Azaz leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy a hallgatás annak is köszönhető, ha az ügyek áttétele a hatáskörrel- és illetékességgel rendelkező hatósághoz nehézkes.

II. 1. 3. Kollektív és az egyéni felelősség viszonyának helytelen értelmezése

Tekintve, hogy a közigazgatás hallgatása Szamel idejében aligha volt szankcionálva, a hatóság felelősségvállalása az adott ügyben történt hallgatása miatt szinte fel sem merült. A hallgatás, és így a határidők túllépése a professzor szerint visszavezethető arra a jelenségre is, hogy a vezetők olyan szervektől is állásfoglalást, véleményezést kértek ez időben, amelyeket jogszabály egyébként nem követelt volna meg.

II. 2. Elhárításának eszközei

Amikor Szamel a fentebb citált művét megírta, a közigazgatás hallgatásának még nem volt igazi, gyakorlatban jól használható, vagy úgymond bevett jogorvoslati eszköze. Ezért a professzor a megoldások⁴ között mindenképpen a hatékony jogorvoslat kialakítását tűzte ki célul, leszögezve, hogy az nem lehet teljes megoldás, és csupán a jogorvoslattal nem lehet megszüntetni a jelenséget. A jogorvoslat csupán abban segíthet, hogy a közigazgatás hallgatásának következményeit, azaz az érdekeltek fél jogsérelmét elháríthatjuk. Megállapítható,

³ 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól. (továbbiakban: Et.)

⁴ Szamel i.m. 140-144. o.

hogy e cél még mindig jelen van a közigazgatás hallgatás szankcionálásának okai között.

Szamel megvizsgálta e téren a külföldi jogirodalmat is, és ezek közül kiemelte a „burzsoá” jogtudomány meglátásait a közigazgatás hallgatásával kapcsolatban. Történelmi és politikai okokra visszavezethetően világos, hogy az akkoriban burzsoának nevezett nyugati államokban demokratikus elvek alapján a közigazgatás hallgatásának megoldását is e szemszögből vizsgálták. Így ezek az államok az állampolgárnak ez esetre vonatkozó jogorvoslathoz való jogát a jogsérelemre vezették vissza. Ugyan is, ha nem adnának a közigazgatás hallgatásával szemben jogorvoslati lehetőséget az állampolgár kezébe, hátrányosabb helyzetbe kerülne, mint az az állampolgár, akinek az ügyében elutasító döntést hozott a hatóság, tudniillik neki van jogorvoslati lehetősége.⁵

Szamel szerint ez azonban nem elegendő indok, hiszen ügydöntés hiányában konkrét jog- vagy érdeksérelem még nincs, és így a jogorvoslati lehetőség megadásakor bizonyos fikciókhoz kell folyamodni. ⁶ Ennek alátámasztására felsorol néhány esetet az akkori külföldi jogirodalomból:

1. Francia megoldás a közigazgatás hallgatására, hogy ha négy hónapon belül nem intézkedik a hatóság, akkor az elutasításnak minősül. Az elutasító döntés fikciójára alapozhatja az ügyfél a későbbiekben a jogorvoslati kérelmét.
2. Az osztrák eljárási kódex kimondja, ha hat hónapon belül nem cselekszik a hatóság, akkor a hatásköre átháramlik a következő fórumra, ha ezt az érdekelt fél kéri.

A két megoldás tökéletlenségét Szamel az individuális jellegükben látta. Mind két esetben a féltől függ, hogy a hatáskör nem gyakorlásának elvét észleltessék, holott a közigazgatás magatartása akkor is hallgatásnak minősül, ha a fél csak türelmesen

⁵ *Martonyi János*: A közigazgatás jogszerűsége a mai államban. Budapest 1939. 136. o.

⁶ Megjegyzendő, hogy mai álláspont szerint a közigazgatás hallgatása (határidő túllépése, döntés kibocsátásának elmulasztása) már önmagában megvalósítja az érdekeltek jogsérelemét.

vár. „A közfeladatok feltétlen megoldása szükségességének elve kizárja, hogy a felsőbb beavatkozást a hatóság hallgatása esetén kizárólag a felek tetszésétől tegyük függővé.”⁷

A közigazgatás hallgatásának meghatározásához, azaz annak felismeréséhez, hogy mikor hallgat a hatóság, elengedhetetlen a *határidőhöz kötése*. Ennek pontos kijelölése azért szükséges, hogy tudjuk, innen még nincs késedelem, de amelyet átlépve beáll a közigazgatási szerv mulasztása. Az Et. 30 napos általános ügyintézési határidőt szab a kérelemre indult ügyekben. ⁸ Az akkori eljárási kódex a határidő előre látható túllépése esetén egyszerű értesítési kötelezettséget ír elő, ehelyett Szamel az *indokolt értesítési kötelezettséget* javasol, ezzel is erősítve a határidő túllépés kivételességének elvét. A határidő túllépése esetére megküldött értesítés ellen is -Szamel nézőpontja szerint- indokolt lenne a jogorvoslat. Habár az 1957. évi törvény egyszeri 30 nappal történő meghosszabbítását engedi a hatóságnak a határidő tekintetében, de léteznek olyan ügyek, amelyekben az összességében 60 napos ügyintézés indokolatlanul hosszú és sérelmes az ügyfélre nézve. Ez a nézet a mai szabályozásban is megjelenik, ti. a közigazgatási ügyek fajtái közötti megkülönböztetés szükségessége, és ez alapján a határidők differenciálása. Ez a megkülönböztetés - vagyis, hogy vannak ügyek, amelyek azonnal automatikusan elintézhetőek, vannak, amelyeknek mérlegelése könnyű, ezért rövid határidőn belül, és vannak ügyek, amelyek bonyolultsága miatt hosszabb ügyintézési határidőt kell biztosítani - az akkori eljárási kódexben még nem jelent meg, így Szamel felismerése, az ügyintézési *határidők differenciálásának* hiányáról meghaladja az akkori magyar közigazgatási eljárás szabályozásának állását.

A hatóság döntési jogosultsága döntési kötelezettséget is jelent. A fél döntéshez való joga a kellő időben megszületett döntés jogát is jelenti. Ez

⁷ Szamel i.m. 141. o.

⁸ Et. 37.§

különösen fontos azokban az ügyekben, amikor az ügyfélre nézve, nem mindegy mikor születik meg a döntés (pl.: engedélyügyek).

Az Et. a határozathozatal elmulasztása ellen *panaszt* enged. ⁹ Ilyenkor a felsőbb hatóság figyelmezteti a hatóságot a kötelességére, amire egyébként a mulasztásakor a panasz hiánya esetén is köteles lenne megfelelő ellenőrzés és felügyelet megvalósulása esetén. Másrészt azért sem kielégítő válasza az akkori eljárásjogi kodifikációnak a közigazgatás hallgatására a panasz, mert nem veszi számba azokat az eseteket, amelyeknél a döntés elhúzódása a félnek előnyös (pl.: jogosítványokat elvonó aktusoknál). Ezekben az esetekben nyilván nem fog panasszal élni a fél, erre is kizárólag a felettes szerv rendszeres ellenőrzése szolgálhat megoldásként.

Szamel végkövetkeztetésként leszögezi, hogy a közigazgatás hallgatása véleménye szerint úgy lenne a leghatékonyabban orvosolható, ha a mulasztás felfedezése esetén az *illetékes felsőbb szerv jelentéstételi kötelezettség mellett és záros határidő kitűzésével köteleznék a mulasztó szervet az aktus kibocsátására.*¹⁰

III. Közigazgatás hallgatása az Ákr.-ben

III.1. A közigazgatás hallgatásának szankcionálása

Az ügyfélbarát közigazgatás elvének egyik legjelentősebb célkitűzése az ügyfél és a hatóság közötti alá-fölé rendeltségi viszony megszüntetése. A hatóság az ügyféllel szemben „erőfölényben” van, alapvetőleg nem egyenrangú felek, ebből adódóan pedig az ügyfél kiszolgáltatva érezheti magát, és az a kép alakulhat ki benne, hogy a hatóság valamiféle a kötelességeket diktáló szerv. Ezt kiküszöbölendő a hatóságnak megfelelő tájékoztatást kell nyújtani az ügyfélnek, az ügyféllel megillető eljárási jogosítványait nem sértheti meg. Tudniillik, hogy az ügyfélnek vannak az eljárással kapcsolatos jogosítványai és kötelezettségei, amelyek kötelezettségek nem teljesítése szankciókat (pl.: hiánypótlás elmulasztása eljárás

⁹ Et. 64.§

¹⁰ Szamel i.m. 145. o.

megszüntetését eredményezi) von maga után. Annak érdekében, hogy egyenrangú felekről beszélhessünk a mérleg másik oldalán, a hatóságnak is vannak eljárással kapcsolatos jogai és kötelezettségei is. Ezekhez a kötelezettségek megszegéséhez is kapcsolódnak szankciók, azonban ezek sokszor a gyakorlatban nem tudtak megfelelően működni.

A hatóság egyik legfontosabb kötelezettsége az ügyintézési határidők betartása, az eljárás határidőn belüli döntéssel való lezárása. Ennek szankciója a jelenleg hatályos eljárási törvényünkben is megtalálható, a gyakorlatban azonban nem jutott érvényre:

„Ha a hatóság a rá irányadó ügyintézési határidőt az ügyfélnek és az eljárás egyéb résztvevőjének fel nem róható okból túllépi, köteles az ügyfél által az eljárás lefolytatásáért megfizetett illetéknek vagy díjnak megfelelő összeget, ha pedig az ügyintézés időtartama meghaladja az irányadó ügyintézési határidő kétszeresét, az ügyfél által az eljárás lefolytatásáért megfizetett illetéknek vagy díjnak megfelelő összeg kétszeresét az ügyfél részére visszafizetni.”¹¹

A közigazgatás hallgatásának gyakorlatban megfigyelhető szankció nélkül hagyását az Alapvető Jogok Biztosának egyik ügye példázza¹². Az alapvető jogok biztosa egy 2015-ös ügyben megállapította, hogy sérti a jogbiztonság elvét, ha a másodfokú hatóság nem kívánja a határidő túllépése miatt az elsőfokú hatóságot az illeték megfizetésére kötelezni, arra való hivatkozással, hogy az elsőfokú szervek túlterheltek, esetleg szakember hiánnyal küzdenek. Ebben az esetben nem ad lehetőséget a Ket. mérlegelésre, mégis ez sok esetben megtörtént.¹³

Az Ákr. a hatóság mulasztása, vagy határidők megszegése esetén alkalmazandó szankciókról a következőképp rendelkezik.

¹¹ 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól 33/A. § (1) bek.

¹² AJB 2784/ 2015.

¹³ *Boros Anita*: Javaslatok a közigazgatási hatósági eljárás (újra) szabályozásához. Új Magyar Közigazgatás. 2016/ 4. sz. 7. o.

1. Fügő hatályú döntés esetén a döntésben a hatóság rendelkezik arról, hogy
 - a) az eljárás lefolytatásáért fizetendő illetéknek vagy az illetékekről szóló törvény szerinti közigazgatási hatósági eljárásokért, vagy igazgatási jellegű szolgáltatások igénybevételért fizetett igazgatási szolgáltatási díjnak (a továbbiakban: díj) megfelelő összeget, ennek hiányában tízezer forintot a hatóság köteles a kérelmező ügyfél részére megfizetni,
 - b) a kérelmező ügyfél mentesül az eljárási költségek megfizetése alól,
 - c) a kérelmezett jog gyakorlása az ügyfelet megilleti.¹⁴

Továbbá a fügő hatályú döntéshez akkor kapcsolódnak joghatások, ha az ügyintézési határidő elteltével a hatóság a hatósági ügy érdemében nem döntött és az eljárást nem szüntette meg. A felfüggesztést elrendelő vagy szünetelést megállapító döntést megelőzően hozott fügő hatályú döntéshez joghatás nem kapcsolódik.¹⁵

2. Egyéb esetekben, ha a hatóság
 - a) határidőben nem hoz fügő hatályú döntést,
 - b) az ügyintézési határidőt túllépi - és fügő hatályú döntés meghozatalának nem volt helye -,vagy
 - c) az automatikus döntéshozatal, vagy a sommás eljárás szabályait indokolatlanul mellőzi, az eljárás lefolytatásáért illetéknek vagy díjnak megfelelő összeget, ennek hiányában tízezer forintot megfizet a kérelmező ügyfélnek, aki mentesül az eljárási költségek megfizetése alól is.¹⁶

¹⁴ Ákr. 43.§ (2) bek.

¹⁵ Ákr. 43.§ (4) bek.

¹⁶ Ákr. 51.§

A Ket. és az Ákr. törvényszövegének összehasonlításából is kitűnik, hogy az új szabályok lényegesen összetettebben és garanciálisabban biztosítják az ügyfelek joghoz jutását a hatóság mulasztása, határidők meg nem tartása esetén. A függő hatályú döntés még a hatóság jogsértésének bekövetkezése előtt tájékoztatja, és egyben biztosítja az ügyfelet a határidő mulasztásából származó következményekre. Ha tehát az ügyek ésszerű elintézésének elvével ütközően, a határidő túllépésére kerül sor, az ügyfél jogsérelme a szolgáltatási díj (vagy tíz ezer forint) visszatérítésével, sőt függő hatályú döntés kibocsátása esetén a kérelmezett jog gyakorlásával kárpótól a hatóság. E rendelkezésből kitűnik, hogy az Ákr. tükrözi azon, ügyfélbarát közigazgatásnak megfelelő elgondolást, hogy a közigazgatás, mint szolgáltatás, az ügyfelekért működik egyáltalán.

IV. Összegzés

A fentebb ismertetett törvényi szabályozások összevetése, valamint a kiindulópont-, azaz a hatvan évvel ezelőtti álláspont megismerése tükrözi, hogy a közigazgatásban a hatóság cselekvési és döntési kötelezettségeinek megsértése ellen alkalmazott eszközök téra lényegesen kibővült, illetve a jogalkotó hozzáállása az adott problémához is lényegesen megváltozott. Figyelemre méltó azonban Szamel professzor évtizedekkel ezelőtti munkássága, amely már akkor felhívta a jogalkotót a jogirodalom segítségével a nem megfelelő szabályozásra, illetve tudatosította, hogy a jelenség igenis valós. A jogalkotó által alkotott jogszabály hiányosságaira, vagy hibáira minden korban a gyakorlat során ébredhetnek rá a jogalkalmazók, azonban ezekre a hibákra és hiányosságokra a megfelelő figyelem felhívása, sőt megoldási javaslat kidolgozása olyan neves jogtudósokra marad, mint amilyen Szamel Lajos is volt. Kijelenthetjük tehát, hogy munkássága nagy jelentőséggel bírt azokban az időkben és későbbi jogalkotásban is, mikor a jelenség létezésének elismerése is kétséges volt.

Nagy Katalin

az ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagja

A közigazgatási döntések bírósági felülvizsgálatáról

– Szamel Lajos gondolatai a 2018-tól hatályba lépő reformok tükrében

I. Bevezetés

A közigazgatás működésének törvényessége, az afelett működő hatékony felügyelet biztosítása, e felügyelet gyakorlatban való érvényesíthetőségének lehetősége elengedhetetlen a jogállamiság megvalósulása szempontjából. E területnek egyik központi eleme, hogy a közigazgatási szervek által hozott döntések a döntéshozótól teljesen független bíróság által felülvizsgálhatók legyenek. A bírói felülvizsgálat kapcsán lényeges kérdés, hogy a jogszabályi környezet mely döntések esetén teszi lehetővé azt, illetve milyen elvek, szabályok vonatkoznak az ítéletek meghozatalára. A téma aktuális, mivel 2018. január elsejétől alapjaiban fog átalakulni a közigazgatási döntések jogorvoslati rendszere, és a közigazgatási bíraskodás. A 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról (továbbiakban: Ákr.) a fellebbezés helyett a közigazgatási pert teszi a közigazgatási döntések elsőszámú megtámadási eszközévé. A 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról (továbbiakban: Kp.) megteremti az önálló közigazgatási bíraskodást, mivel a közigazgatási perekre vonatkozó eljárási szabályok külön törvénybe kerültek, már nem lesznek a polgári perrendtartás részei. Szamel Lajos a pécsi jogász professzor már 1957-ben, „Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai” című könyvében állást foglal e kérdéskörrel kapcsolatban. Dolgozatomban a Professzor Úr néhány bírói felülvizsgálattal kapcsolatos gondolatát vetem össze a jövőre hatályba lépő Ákr. és Kp. rendelkezéseivel.

II. A bírói felülvizsgálat, mint jogorvoslat

Szamel Lajos „*Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai*” című könyvében úgy vélekedett, hogy amennyiben egy sérelmezett aktust az államigazgatás keretein belül vesznek újabb elbírálás alá, az a jogorvoslatok értékét viszonylagossá teszi. A professzor szerint alkotmányossági szempontból kulcskérdés a végrehajtó hatalom szervei túlhatalmának megakadályozása, és ezt a célt aligha szolgálhatja egy olyan jogorvoslati rendszer, amelyben az államigazgatási aktusok kizárólag államigazgatási szervek által felülvizsgálhatók. Álláspontja szerint a végrehajtó hatalom szerveinek esetleges túlkapásait kiküszöbölheti, így az állampolgári jogok védelmét elősegítheti, ha lehetséges az államigazgatási döntések bíróság általi felülvizsgálata.¹ Ez nem eredményezné azt, hogy bírói túlhatalom keletkezne, mivel a bíróság főszabályként csak kérelemre vizsgálhatja az államigazgatási döntést, hivatalból csupán akkor, ha valamilyen eléterjesztett ügy eldöntése szempontjából szükséges.²

A 2018. január elsején hatályba lépő Kp. a hatalommegosztás elvének megfelelően kimondja, hogy a közigazgatási bírósági eljárás minden esetben kérelemre indul. A törvény a bíróság legfontosabb feladatának a hatékony és hézagmentes jogvédelem biztosítását minősíti. Ezzel összefüggésben a törvény preambuluma célként határozza meg a közigazgatással szemben nyújtott jogvédelem és jogorvoslat biztosítását. „A közigazgatási ügyben eljáró bíróság eljárásának a közigazgatással szembeni jogvédelem biztosítására kell irányulnia, amely feltételezi egyrészt a közigazgatástól való elkülönülést (a közigazgatási szervvel irányítási, vezetési jogviszonyban nem álló másik jogalany), másrészt olyan jogot, jogszabály által védett érdeket, amely védelemre szorul.” Ennek részletszabályait bontják ki a Kp. rendelkezései. A hatékony jogvédelem, ahogy azt a Kp. is deklarálja, „a bíróságra kétirányú jogvédelmi feladatot ró: egyrészt a

¹ Szamel Lajos: *Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai*. Budapest 1957. 185-186. o

² Szamel i.m. 192. o.

szubjektív jogvédelmet, amelyhez a rendelkezési elv kapcsolódik, másrészt az objektív jogvédelmet, amely a rendelkezési elv áttöréseként törvényben – a Kp-ben és a felhatalmazása alapján más törvényekben – meghatározott kivételes esetekben a bíróság hivatalbóli eljárását teszi lehetővé. A hivatalbóliság nem érinti azt az alapelvet, hogy a bíróság csak kérelemre járhat el.”³

III. A bírósági felülvizsgálat által nyújtott garanciák

Szamel szerint az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának értékét főként a bírói szervezet függetlensége adja meg, valamint kiemelt jelentőséget tulajdonított néhány igazságszolgáltatásban érvényesülő alapelvnek. Ezek olyan garanciát jelenthetnek a közigazgatási aktusok jogszerűségének szempontjából, amellyel a közigazgatás nem rendelkezhet.⁴

III. 1. A társasbíráskodás elve

Szamel az első ilyen elvként a társasbíráskodást említi, mivel a testületi határozatok alaposabb megfontolás eredményei az egyedi hatóságoktól származó államigazgatási döntésekkel szemben.⁵ A Kp. alapján főszabályként a közigazgatási ügyekben eltérő rendelkezés hiányában a bíróság három hivatásos bíróból álló tanácsban jár el. A tanácsban való eljárás elsődlegessége mellett az ítékezés időszzerűségére és az ügyek nehézsége közötti különbségekre tekintettel a perrendtartás egyrészt lehetővé teszi azt, hogy a tanács egyesbíró elé utalja az egyszerűbb megítélésű ügyeket, másrészt maga is meghatározza azoknak az ügyeknek körét, amelyek esetében a törvénynél fogva egyesbíró jár el. Ezen esetkörök a közigazgatási cselekmények széles körét fogják át (pl. végzések,

³ T/12234. számú törvényjavaslat a közigazgatási perrendtartásról. Részletes indokolás a 2.§-hoz. <http://www.parlament.hu/irom40/12234/12234.pdf> (2017. 12. 02)

⁴ Szamel i.m. 195. o.

⁵ Szamel i.m. 195. o.

általában azok a közigazgatási cselekmények elsőfokon, amelyek ötmillió forintot meg nem haladó alapösszegű fizetési kötelezettséget állapítanak meg).⁶

III. 2. A nyilvánosság elve

Szamel felhívta a figyelmet arra, hogy az igazságszolgáltatásban érvényesülő nyilvánosság elvének szerepe sem elhanyagolandó, mivel a jogsértésekre főként az olyan hatóságok hajlamosak, amelyek zárt ajtók mögött hozzák meg a döntéseiket. Ha a közigazgatási aktusokat bíróság vizsgálhatja felül, az ügyben hozott ítélet széles körben való megismerhetősége kevesebb lehetőséget ad arra, hogy az ügyfelek számára jogtalanul sérelmes döntések szülessenek.⁷ Ehhez hasonlóan az Ákr-hez fűzött indokolás szerint a törvényhozó úgy véli, hogy a bírósági jogorvoslat lehetőségének kiszélesítésével csökkenthető a korrupciós kockázat a bírói függetlenség és a bírósági eljárás nyilvánosságából eredően. Ezzel átláthatóbbá fog válni a döntési folyamat, és a döntések publikációja révén kiszámíthatóvá válik a joggyakorlat.⁸

III. 3. A tárgyalási elv

Szamel szerint a tárgyalási elv, mint a felek bíróság előtt folyó közvetlen vitája lehetővé teszi a tényállás alaposabb felderítését.⁹ A Kp. a jelenlegi gyakorlatot megtartva főszabállyá továbbra is a tárgyaláson kívüli eljárást teszi. „Ha egyik fél sem kérte tárgyalás tartását, és azt a bíróság sem tartja szükségesnek, a bíróság az ügy érdemében tárgyaláson kívül határoz.”¹⁰ A törvény szerint abban az esetben is lehetőség van a tárgyalás mellőzésére, ha az alperes a kereseti kérelmet teljes egészében alaposnak ismeri el, illetve ha olyan lényeges alaki hiányosságban szenved a vitatott közigazgatási cselekmény, amely miatt nem létezőnek kell

⁶ T/12234. számú törvényjavaslat a közigazgatási perrendtartásról. Részletes indokolás a 8. §-hoz.

⁷ Szamel i.m. 195. o.

⁸ Ákr. indokolása

⁹ Szamel i.m. 195. o.

¹⁰ Kp. 77.§ (1) bek.

tekinteni és meg kell semmisíteni. Nem lehet azonban a pert tárgyaláson kívül elbírálni, ha az ügy eldöntéséhez bizonyítást kell lefolytatni – ide nem értve az okirati bizonyítást.¹¹ Így tehát ha a felek valamelyike igényli azt, hogy közvetlenül a bíróság előtt érvelhessen saját álláspontja mellett vagy a tényállás szorul alaposabb felderítésre, a bíróság tárgyalás tartásával dönt az ügyben.

III. 4. A fegyveregyenlőség

Szamel továbbá azzal érvelt az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálata mellett, hogy a bírói függetlenség elve lehetővé teszi, hogy a közigazgatási hatóság és az ügyfél mintegy azonos szintre kerüljenek a független bíróság előtt. Ehhez képest a közigazgatási hatósági eljárásban a hatóság kezében van a döntés joga.¹² A Kp. tervezetének részletes indokolása szerint a bíróság feladata a fegyveregyenlőség tényleges biztosítása. Így például bizonyos esetekben a bizonyítási kötelezettség megfordítható, és fokozott bizonyítékszolgáltatási kötelezettség áll fenn a munkáltató közigazgatási szerv oldalán.¹³

III. 5. Közvetett hatás

A professzor véleménye szerint „a bíróságok jogkörének ezirányú bővítése az államigazgatás törvényességét nem csak közvetlenül fokozná, hanem az apparátusnak az önmagával szemben támasztott igényességét is emelné.”¹⁴

IV. A bírósági felülvizsgálat lehetséges hátrányai a reformok tükrében

Szamel az államigazgatási aktusok bíróság általi felülvizsgálatának fentebb említett előnyei mellett felvázolta annak lehetséges hátrányait, nehézségeit is. Ilyenként említette azt, hogy az államigazgatási ügyekben való döntés speciális képzettséget igényel, az eljáró bíróktól nagyszámú és gyakran változó joganyag alapos ismeretét

¹¹ Kp.77.§ (3)-(4) bek.

¹² Szamel i.m. 196. o.

¹³ T/12234. számú törvényjavaslat a közigazgatási perrendtartásról. Részletes indokolás a 2. §-hoz.

¹⁴ Szamel i.m. 196. o.

kívánja meg, emellett a bíróságok munkaterhét jelentősen növelné.¹⁵ Ezekre az aggályokra némiképp válaszolnak a 2018-tól hatályba lépő reformok. A közigazgatási bíráskodás újrapozicionálásával a hatósági döntések kapcsán kifejezetten a közigazgatási jogra specializálódott bírók fognak ítélni. Az ügyterhet mérsékelheti, hogy az Ákr. lehetőséget biztosít a közigazgatási hatóság számára, hogy saját döntését a keresetlevélben foglaltak alapján módosítsa vagy visszavonja, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az jogszabályt sért.¹⁶ Ez egyfajta önkorrekciós lehetőség, a keresetlevél tulajdonképpen kvázi-fellebbezési funkciót is betölt, csökkenti a bírósági ügyterhet. A döntés visszavonása, illetve módosítása nem csupán lehetőség a hatóság számára, azt mindenképpen meg kell tennie, ha a döntése jogszabályt sért. Abban az esetben, amikor a hatósági döntés nem ütközik jogszabályba, de a hatóság a keresetlevélben foglaltakkal egyetért, mérlegelhet abban a tekintetben, hogy a döntését visszavonja, vagy módosítja-e a keresetlevélben foglaltaknak megfelelően.¹⁷ Ennek feltétele, hogy az ügyben ne legyen ellenérdekű ügyfél. Amennyiben a keresetlevél alapján a szakhatóság módosítja az álláspontját, a hatóság köteles a módosított szakvéleménynek megfelelően visszavonni vagy módosítani döntését. E rendelkezések nem eredményezik azt, hogy a közigazgatási hatóság elvonná a bíróság döntési jogát, az ügyféltől pedig a bírói felülvizsgálathoz való jogot, mivel a hatóság új döntése is bírói felülvizsgálat tárgya lehet. E lehetőség nélkül nem valósulhatna meg a közigazgatás bírói kontroll alá vetettsége. Fontos korlátozás, hogy a hatóság saját döntését egy ügy kapcsán csak egyszer vonhatja vissza, módosíthatja. A hatóság köteles az új döntését a bírósághoz felterjeszteni, és amennyiben az ügyfél (felperes) keresetét így is fenntartja, a per tárgya a hatóság új döntése lesz.¹⁸

¹⁵ Szamel i.m. 196. o.

¹⁶ Ákr. 115.§

¹⁷ Pecze Balázs: A közigazgatási hatósági eljárás jogorvoslati rendszerének változásai 2018. január 1. napját követően. [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/pecze_balazs_kozigazgatasi_hatosagi_eljaras_jogorvoslat_valtozas_2018_január\[jogi_forum\].pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/pecze_balazs_kozigazgatasi_hatosagi_eljaras_jogorvoslat_valtozas_2018_január[jogi_forum].pdf) (2017. 12. 02.)

¹⁸ Ákr. indokolása. 115. §-hoz

V. Bírói felülvizsgálat az Ákr. rendszerében

Az Ákr. rendszerében az elsőszámú jogorvoslati eszköz a közigazgatási per, kivételes jellegűek azok az ügyek, amelyek esetében a törvény nem ezt a jogorvoslati fórumot írja elő elsősorban. Az új közigazgatási hatósági eljárási törvény ezzel kapcsolatban nem tartalmaz részletszabályokat, azokat a Kp. fogja meghatározni. Az Ákr. rendszerében használt terminológia szerint az ügyfél a véglegessé vált döntéssel szemben indíthat közigazgatási pert. Az új szabályozás szerint a hatóság döntése végleges, ha azt a hatóság már nem változtathatja meg (az Ákr. e tekintetben kivételeket határozhat meg). A döntés a közlésével válik véglegessé. A jelenlegi szabályozás (Ket.) szerint a jogerő két (alaki és anyagi) értelemben jelenik meg a közigazgatási eljárásban. A törvény indokolása szerint a jogalkotó szakítani akart a közigazgatási (alaki) jogerő fogalmával, így anyagi jogerő kizárólag bírósági döntéshez kapcsolódhat. A döntés véglegessége fogalom az alaki jogerő terminust váltja fel, azt fejezi ki, hogy az adott döntést a hatóság már nem változtathatja meg.¹⁹

A korábbi szabályozáshoz hasonlóan, az önálló fellebbezéssel nem támadható végzések nem lehetnek közigazgatási per tárgyai. Ha a törvény által meghatározott kivételes esetben az ügyfél fellebbezéssel élhet, az csak akkor kerülhet bíróság színe elé, ha az arra jogosultak valamelyike fellebbezett, és e fellebbezést elbírálták. Az Ákr. perindítási jogosultságot biztosít az ügyész számára is a hatóság véglegessé vált döntése ellen, amennyiben a jogsértés megszüntetésére felszólító ügyészi felhívásban meghatározott határidő eredménytelenül eltelt. Ezen kívül az ügyész akkor is megindíthatja a pert, ha a hatóság eljárási kötelezettségének elmulasztotta.²⁰

¹⁹ Ákr. indokolása

²⁰ Ákr. 114.§ (1)-(2) bek.

Az Ákr. indokolása szerint, ha az ügyet a közigazgatási bíróság elbírálta, kivételes jelleggel van lehetőség másodfokú közigazgatási bírósági eljárásra. Ezeket a kivételes eseteket azonban nem az Ákr., hanem a Kp. határozza meg.²¹

VI. Összegzés

Végkövetkeztetésként levonható, hogy az eltérő – így nehezen összehasonlítható – társadalmi-politikai környezet ellenére Szamel professzor több 1957-ben megfogalmazott gondolata visszatükröződik a közigazgatási hatósági döntések bírósági felülvizsgálatának 2018-tól hatályba lépő szabályozásán. Főszabályként fog érvényesülni a közigazgatási hatósági döntések független bíróság általi felülvizsgálata, valamint a társasbíráskodás elve is érvényre jut. Szamelhez hasonlóan a törvényhozó is hangsúlyozza a nyilvánosság szerepét a jogszerű, széles körben megismerhető korrupció által kevésbé érintett döntések meghozatalának érdekében. A Kp. ugyan főszabályként nem ír elő tárgyalás tartásával történő döntéshozatalt, de a felek bármelyike kérheti, illetve a bíróság is elrendelheti a tárgyalást, emellett a Kp. számos rendelkezésével igyekszik megteremteni a fegyveregyenlőséget a felek között. A közigazgatási döntések bírói felülvizsgálatának esetleges hátrányait a professzor is felismerte, ám úgy vélte, „*az államigazgatás törvényességének garanciái közt a bírói út olyan elsődleges, hogy említett hátrányai dacára is mellette kell szavazzunk.*”²² A 2018-tól a közigazgatási bíráskodás terén hatályba lépő gyökeres újítások igyekeznek kiküszöbölni az ügyteher, speciális képzettség igénye által keletkezett hátrányokat, a gyakorlati megvalósulás már a jövő kérdése.

²¹ Ákr. indokolása

²² Szamel i.m. 197. o.

Nezdei Mirabella Kitti

az ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagja

A kettős állampolgárságról – a keletkezés esetei, a státustörvény és a népszavazás

I. Bevezetés

Mint ahogy az ismeretes, Szamel Lajos főként és első sorban közigazgatással kapcsolatos témákat kutatott. Számos tankönyvvel, monográfiával, tanulmánnyal gazdagította a szakirodalmat, azonban nem csak az előbb említett területen alkotott. 1990-ben jelent meg „*Az állampolgársági jogok reformjáról*” című munkája, amely tanulmányom alapvetését is adja. Értekezik benne többek között az állampolgársági jog közjogi, illetve magánjogi jellegéről, valamint – ami témám szempontjából igazán releváns – a kettős állampolgárság kérdésköréről.

A következőkben röviden ismertetni fogom a magyar állampolgárságról szóló törvény vonatkozó részeit, vizsgálom a kettős állampolgárság keletkezésének lehetőségeit, valamint szólok a 2001. évi LXII. törvényről és a vonatkozó 2004. december 5-i népszavazásról.

II. Az állampolgárságról röviden

Mielőtt a törvényszöveget tárgyalnám, fontos tisztázni, hogy mit is jelent az állampolgárság. Az állampolgárság az államnak, mint fogalomnak az egyik részelemeként jelenik meg. Az önálló, szuverén állam rendelkezik saját területtel és saját lakossággal. Alkotmányjogi értelemben a lakosságot az állam saját polgárai alkotják, tehát azok, akik a szuverenitás személyi hatálya alatt állnak tartózkodási helytől függetlenül. Ebből a személyi hatályból vezethetők le a státuszjogok (valamint kötelezettségek), amik az állampolgársági jogálláshoz – mint olyanhoz - kötődnek. Ezek határozzák meg az állampolgár jogi helyzetét, többek között ezek

különböztetik meg az adott állam állampolgárait más államok polgáraitól.¹ Hazánkban az előző Alkotmány 69. §-a alapján meghatározhatóak voltak a státuszjogok alapjai, azonban az Alaptörvény már nem gyűjti ezeket külön cikk alá, hanem a törvény „Szabadság és Felelősség” elnevezésű részében találhatjuk meg ezeket a szabályokat. Ilyen státuszjog – a teljesség igénye nélkül – az, hogy magyar állampolgárt nem utasíthatnak ki az ország területéről, valamint, hogy külföldről bármikor hazatérhet,² hogy rátermettségének, képzettségének és szakmai tudásának megfelelően közhivatalt viselhet.³

Nincs olyan állampolgár, aki ezeknek a jogoknak a gyakorlásából önkényesen kizárható lenne. Fontos megemlíteni azt a – tulajdonképpen jogon kívüli – elemet is, ami még szükséges ahhoz, hogy az állampolgárság kiteljesedjen, az állampolgári hűséget. Magyar viszonylatban ez akkor kerül előtérbe, amikor honosításról, vagy visszahonosításról beszélünk. Az ilyen személynek – választása szerint – állampolgári esküt vagy fogadalmat kell tennie. A szöveg a következőképpen hangzik: *„Fogadom/esküszöm, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. Magyarországnak hű állampolgára leszek, az Alaptörvényt és a jogszabályokat tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mértén megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom.”*⁴ Kettős állampolgárok esetén a lojalitás követelménye érdekes kérdéseket vethet fel.

III. A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény – a kettős állampolgárság lehetőségei

Az 1997-ben elfogadott (hazánkban a 2002. évi III. törvénnyel kihirdetett) állampolgárságról szóló Európai Egyezmény 3. cikkének első pontja a következőt mondja ki: „Minden állam saját joga szerint határozza meg, hogy kik az ő

¹ *Petrétei József*: Magyarország Alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Pécs 2016. 201-202. o.

² Alaptörvény XIV. cikk (1) bek.

³ Alaptörvény XXIII. cikk (8) bek.

⁴ https://ugyintezes.magyarorszag.hu/ugyek/410006/420011/Honositas_es_visszahonositas20091202.html?ugy=allampesku.html (2017. 12. 01.)

állampolgárai.”⁵ Ebből kiindulva, valamint az európai országok joggyakorlatát vizsgálva elmondható, hogy egységes szabályozás mindmáig nem létezik ebben a kérdésben.

Az Alaptörvény G) cikkének (4) bekezdése kimondja, hogy „Az állampolgárságra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.” Ez alapján a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény (a továbbiakban: Ápt.) 2. § (1) bekezdésében meghatározza azt, hogy kit tekint magyar állampolgárnak: „Magyar állampolgár az, aki e törvény hatálybalépésekor magyar állampolgár, továbbá az, aki az Alaptörvény vagy e törvény erejénél fogva magyar állampolgárrá válik, vagy e törvény alapján magyar állampolgárságot szerez, amíg állampolgársága nem szűnik meg.”⁶ Ezek után rögtön a kettős állampolgárokra vonatkozó rendelkezés következik: „Azt a magyar állampolgárt, aki egyidejűleg más államnak is állampolgára - ha törvény másként nem rendelkezik -, a magyar jog alkalmazása szempontjából magyar állampolgárnak kell tekinteni.”⁷ Ebből a bekezdésből következtethetünk arra, hogy Magyarország nem tiltja a kettős állampolgárság intézményét, viszont nincs tekintettel arra, tehát ha valaki magyar állampolgár is, akkor a másik állampolgársága a jogalkalmazás szempontjából irreleváns.

Magyar állampolgárság keletkezhet a *ius sanguinis* (vérségi elv – hazánkban ez a fő szabály) és a *ius soli* (területi elv) alapján. A *ius sanguinis* alapján magyar állampolgárnak kell tekinteni a magyar állampolgár gyermekét, valamint a nem magyar állampolgár gyermekét akkor, ha magyar állampolgár és a gyermek közötti leszármazáson alapuló egyenes ági rokoni kapcsolat a gyermek születését követően jön létre.⁸ A *ius soli* szerint ellenkező bizonyításig magyar állampolgárnak kell tekinteni a Magyarországon lakóhellyel rendelkező hontalan szülők

⁵ 2002. évi III. törvény az Európa Tanács keretében, 1997. november 6-án kelt, az állampolgárságról szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről. 3. cikk 1. pont (továbbiakban 2002. évi III. törvény).

⁶ Ápt. 2. § (1) bek.

⁷ Ápt. 2. § (2) bek.

⁸ Ápt. 3. § (1)-(2) bek.

Magyarországon született gyermekét, valamint azt a Magyarországon talált gyermeket, aki ismeretlen szülőktől származik.⁹ A témám szempontjából a kettő közül a *ius sanguinis*-nak van jelentősége, mégpedig akkor, ha a szülők különböző országok állampolgárai, és a gyermek a születéssel mindkettőjük állampolgárságát automatikus megszerzi, és azt meg is tarthatja (a 2002. évi III. törvény arról rendelkezik, hogy az Egyezményben részes államok kötelesek megengedni ezt¹⁰ – de természetesen az Egyezménynek nem minden ország részese, vagy ha részese is, a törvény még nem feltétlenül lépett hatályba).

Az előbbi két eset a születéssel való „állampolgárság-szerzésre” vonatkozik, azonban érdekesebb a honosítással megszerezhető állampolgárságra fókuszálni. Magyarországon ahhoz, hogy valaki honosítással állampolgárságot szerezhessen, öt konjunktív feltételnek kell teljesülnie azon kívül, hogy az illetőnek kérelmeznie kell az eljárást: az előterjesztést megelőző 8 éven át folyamatosan Magyarországon lakott; a magyar jog szerint büntetlen előéletű és a kérelem elbírálásakor ellene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nincs folyamatban; biztosított a lakhatása és megélhetése Magyarországon; a honosítása nem sérti Magyarország köz- és nemzetbiztonságát; valamint igazolnia kell, hogy alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett/azt, hogy ez alól a törvény alapján mentesül.¹¹ A vizsga alól az mentesül, aki a kérelem benyújtásakor a 60. életévét már betöltötte, aki magyar tannyelvű nevelési-oktatási vagy felsőoktatási intézményben végzettséget szerzett, az a korlátozottan cselekvőképes kiskorú és az a személy, akinek a cselekvőképességét a bíróság az állampolgársági eljárással kapcsolatos ügyek tekintetében korlátozta, a cselekvőképtelen személy valamint az, aki igazolja, hogy egészségi állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt képtelen a vizsga letételére.¹² Van lehetőség a honosításra kedvezményes formában is. Ez több feltételsor teljesülése esetén is elképzelhető, például, ha az előzőekben

⁹ Ápt. 3. § (3) bek.

¹⁰ 2002. évi III. törvény 14. cikk 1. pont a)

¹¹ Ápt. 4. § (1) bek.

¹² Ápt. 4./A. §

felsoroltakon felül – leszámítva a 8 éve folyamatosan Magyarországon élést – a kérelmező ezt megelőzően már 3 éve folyamatosan Magyarországon lakik, és legalább három éve érvényes házasságban él, vagy házassága a házastárs halálával szűnt meg, kiskorú gyermeke magyar állampolgár, esetleg öt egy magyar állampolgár fogadta örökbe.¹³ Mindezekből jól látható, hogy a törvény szem előtt tartja a család egységének fontosságát, azt, hogy a családtagok lehetőleg azonos állampolgársággal rendelkezzenek.¹⁴ Ugyan a jelenleg hatályos szöveg már konkrétan nem említi ezt, mint alapelv, a kedvezményes honosítás lehetősége mégis arra enged következtetni, hogy a bekezdés hatályon kívül helyezése ellenére a jelentősége nem – vagy csak nagyon csekély mértékben – változott. Lehetőségként áll fenn más feltételek együttes teljesülése során a kedvezmény, de ezek ismertetésétől a továbbiakban eltekintenek.

III. Az állampolgárság elvesztése

Itt szeretném megemlíteni az állampolgárság elvesztésének eshetőségét. A tárgyalt Európai Egyezmény szerint a részes államok nem rendelkezhetnek sem az *ex lege*, sem pedig a kezdeményezésre történő elvesztésről, azonban megállapít 7 kivételt a főszabály alól.¹⁵ Nem kívánom mindegyiket részletezni, csupán párhuzamba szeretném állítani a magyar szabályozással. Állampolgársági törvényünk „engedékenységet” bizonyítja, hogy a 7 kivételt képező lehetőség közül csak egyet vett át, ami az attól való megvonásra vonatkozik, „*aki magyar állampolgárságát a jogszabályok megszegésével, így különösen valótlan adatok közlésével, illetve adatok vagy tények elhallgatásával a hatóságot félrevezetve szerezte meg.*”¹⁶ Ez a kivétel akkor is alkalmazható az Egyezmény szerint, ha az érintett személy ezzel hontalanná válna (a másik 6 lehetőség nem is jöhetne szóba, ha ilyen eset állna fenn). Mindennek azonban nincs relevanciája akkor, ha az illető már 10 éve

¹³ Ápt. 4. § (2)

¹⁴ *Petrétei* i.m. 204. o.

¹⁵ 2002. évi III. törvény 7. cikk 1. pont és 3. pont

¹⁶ Ápt. 9. § (1)

magyar állampolgár, ugyanis a magyar törvény kimondja, hogy nincs helye visszavonásnak a megszerzéstől számított 10 év után.¹⁷ Ha tehát 10 év eltelte után derül fény ilyen esetre, az érintett személy adott országhoz kapcsolódó állampolgári státusza már nem változik meg.

Mivel az Egyezmény lehetőséget ad arra, hogy a részes országok saját maguk határozzák meg, kit tekintenek állampolgárjuknak, a kivételek között fenntartja annak az eshetőségét, hogyha az adott ország állampolgárja egy másik állampolgárságot önkéntesen szerez meg – és az adott ország törvénye tiltja a kettős állampolgárságot – akár hontalanság esetén is megfossza a szóban forgó állampolgárságtól. Hazánkban azonban – mivel a kettős állampolgárság fennállása nincs kizárva – ennek a rendelkezésnek nincs relevanciája.

IV. A 2001. évi státustörvény

A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény (a továbbiakban: Státustörvény) fontos állomás volt a kettős állampolgárságra vonatkozóan hazánkban. Bár nem eredményez kimondott kettős állampolgárságot, azok a személyek, akikre vonatkoznak a rendelkezések, némely területen már-már állampolgársági jogokkal élhetnek.

A törvény hatálya azokra terjed ki, akik a szomszédos országokban¹⁸ élnek, és magukat magyar nemzetiségűnek vallják, valamint kiterjed a velük együtt élő házastársaikra és a közös háztartásban nevelt kiskorú gyermekeikre. Utóbbi kettőre akkor is, ha azok nem vallják magukat magyar nemzetiségűnek – feltéve, ha nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik erre vonatkozóan.¹⁹ A törvény bizonyos kedvezményeket és támogatásokat biztosít a hatálya alá tartozó személyeknek. Ezeket a juttatásokat az érintettek az ún. „Magyar igazolvány” felmutatásával vehetik igénybe, amit kérelemre állítanak ki. A kérelmet a Budapest

¹⁷ Ápt. 9. § (1)

¹⁸ Horvát Köztársaság, Románia, a Szerb Köztársaság, a Szlovák Köztársaság, a Szlovén Köztársaság és Ukrajna tekinthető ebben a viszonylatban szomszédos államnak.

¹⁹ Státustörvény 1. § (1)-(2) bek.

Főváros Kormányhivatala bírálja el.²⁰ A következőkben a munkavállalásra, az ezzel kapcsolatos szociális ellátás fizetésére, valamint a felsőoktatásra vonatkozó szabályozás korábban és jelenleg hatályos rendelkezései közti különbségeket igyekszem bemutatni.

A 2003. évi LVII. törvény (a státustörvény módosítása) hatályon kívül helyezte a társadalombiztosítási eljárásra, valamint az egészségügyi ellátásra vonatkozó szabályokat tartalmazó 7. §-t, ami a törvény hatálya alá tartozó személyek Magyarország területén történő munkavállalása esetén egészségbiztosítási és nyugdíjbiztosítási járulék fizetésének kötelezettségéről szólt. A státustörvény jelenleg hatályos szövegében nem esik szó arról, hogy magyarországi foglalkoztatásra irányuló jogviszony esetén mik azok a költségek, amiket a szociális ellátás igénybevételei lehetősége végett fizetni szükséges.

Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy a munkavállalásra vonatkozó szabályozás is átalakult. A törvény eredeti szövege a hatálya alá tartozó személyek magyarországi munkavállalását engedélyezési eljáráshoz kötötte (külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezésére vonatkozó szabályok), és a munkavállalás általános időtartamát naptári évenként összesen három hónapban határozta meg. A módosult szakasz jelenleg hatályos állapotában így hangzik: „Az 1. § (1) és (2) bekezdésének hatálya alá tartozó, a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény szerinti harmadik országbeli állampolgárnak Magyarország területén történő munkavállalására a harmadik országbeli állampolgárok magyarországi foglalkoztatásának engedélyezésére vonatkozó általános szabályokat kell alkalmazni. Nemzetközi szerződés az általános szabályoktól eltérően rendelkezhet.”²¹ – a 2007. évi II. törvény ad eligazítást ebben a kérdésben, de ennek részletes ismertetésétől eltekintek.

²⁰ <http://kormanyablak.hu/hu/feladatkorok/80/OKMIR00091> (2017. 12. 03.)

²¹ Státustörvény 15. §

Szintén hatályon kívül került a szövegéből a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (a továbbiakban: Nftv.) által az oktatásról szóló rendelkezés. A státustörvény érintettjei számára a korábbiakhoz képest némileg módosultak az oktatásban való részvétel szabályai. Az eredeti normaszöveg részletezi azon képzéseket, amelyben a „kedvezményezett” jogosultak részt venni, míg az Nftv. a 39. § e) pontjában leírja, hogy ezen személyekre is a magyar állampolgárokra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni abból a szempontból, hogy a törvényben meghatározott feltételek szerint felsőoktatási intézményben tanulmányokat folytathatnak magyar állam ösztöndíjjal, részösztöndíjjal támogatott vagy önköltséges képzésben. Az Nftv. több szabályt határoz meg velük kapcsolatban, mint azt a státustörvény hatályon kívül került 9. §-a tette. Előírja többek között, hogy az a hallgató, aki nem rendelkezik magyarországi lakóhellyel, annak a hallgatói jogviszony létesítése előtt be kell szereznie a külön jogszabályban meghatározott beutazásra és tartózkodásra jogosító engedélyt, vagy pl. hogy a kedvezménytörvény hatálya alatt álló hallgató, ha magyar állami (rész)ösztöndíjjal támogatott képzésben vesz részt, csak nemzetközi szerződés, jogszabály, munkaterv vagy viszonyosság alapján jogosult szociális vagy más ösztöndíjra, szociális támogatásra, tankönyv-, jegyzettámogatásra, lakhatási támogatásra,²²

Összességében megállapítható, hogy a státustörvény 2001-es kihirdetése óta több változáson ment keresztül, amik vizsgálata után általánosságban az mondható el, hogy a ma hatályos jogszabály jóval szigorúbb szabályok mellett engedélyesülni bizonyos kedvezményeket, mint tette azokat a hatálybalépésekor.

V. A 2004. december 5-i népszavazásról röviden²³

A Magyarok Világszövetsége 2003-ban népszavazást kezdeményezett a nem magyar állampolgárságú magyarok kedvezményes honosításáról. A

²² Nftv. 80. § (2) bek.

²³ Az egész fejezetet a következő forrás alapján dolgoztam ki:
<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/kettosallampolgarsag/kronologia.html> (2017. 12. 03.)

kezdeményezést az Országos Választási Bizottság formai hibák miatt elutasította, de ezek kijavítása után elfogadta a kezdeményezést. A kérdés a következőképp hangzott: *„Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. törvény 19. paragrafusa szerinti magyarigazolvánnyal vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?”*²⁴ Az érvényes aláírások összegyűjtése után az Országgyűlés egyhangú szavazással 2004. szeptember 13-án elrendelte a népszavazást, amit Mádl Ferenc akkori köztársasági elnök 2004. december 5. napjára tűzött ki. A népszavazás eredménytelen volt. Az urnákhoz járuló szavazók 51,55 százaléka szavazott igennel, és 48,45 százaléka nemmel, azonban az igen szavazatok aránya alig 18,9 százalék körüli volt, és a szavazás – az akkori szabályok értelmében – csak akkor lett volna eredményes, ha a szavazók fele, de az összes választópolgár legalább 25 százaléka plusz egy fő azonos módon szavaz.

Az eredményeket követően az MVSZ újabb népszavazást akart kezdeményezni, de ezt a politikai pártok élesen elutasították. 2007-ben aztán mégis sor került az indítványozásra, az Országos Választási Bizottság jóvá is hagyta, azonban a döntést egy magánszemély megfellebbezte. Ilyen esetekben az ügy az Alkotmánybírósághoz kerül, a testület pedig azóta sem bírálta el az esetet.

VI. Összegzés

A kettős állampolgárság kérdésköre a mai napig élesen foglalkoztatja mind a politikai szféra szereplőit, mind pedig a közvéleményt. Napjainkban talán a leggyakrabban tárgyalt téma ezzel kapcsolatban a külföldi magyarok állampolgársága és az ezzel megkapott szavazati jog kérdése.

²⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/2004-es_magyarországi_népszavazás#H.C3.A1tt.C3.A9r_2 (2017.12.03.)

Munkámban rá kívántam mutatni az állampolgársági joggal összefüggésben a rendszerváltozástól kezdődően végbement folyamatokra, különösen annak a közjogi örökségnek a fényében, amely Szamel professzor nevéhez fűződik.

Krizsics Zorán

az ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagozatvezetője

Gondolatok a vezetői felelősségről¹

*„A felelősség elve a jogszerűség elve mellett
az egyik legfontosabb és legjelentősebb vezérelv a közigazgatásban:
mindenkinek elszámoltathatónak kell lennie döntése miatt és vezetői tevékenységéért.”²*

I. Témafelvetés

Minden egyes jogviszonyban alapvető jelentőségű annak tisztázása, hogy kit milyen felelősség terhel, azaz az egyes cselekedeteiért, ki hogyan köteles helytállni.

A felelősség kérdése jogáganként eltérő: más és más a büntető-, polgári-, vagy a közigazgatási jog területén. Másképpen alakul a felek felelőssége egy polgári jogi jogviszonyban, ahol a felek egyenrangúak, illetve a büntetőjogban, ahol a bűncselekményektől való tartózkodás a meghatározó. A közigazgatási jogviszonyokban a felek viszonyát az alá-fölérendeltség jellemzi, s ez az elem meghatározó jelentőségű a felelősségi kérdések meghatározásában. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egy közigazgatási jogi jogviszonyból eredően a felek valamelyikét ne terhelhetné büntető, polgári, vagy más jogi felelősség.³

A szóban forgó téma felkeltette Szamel Lajos tudományos érdeklődését is. A professzor az államigazgatás felelősségi rendszerének problémakörében több

¹ Kivételes megtiszteltetés, hogy Szamel Lajos professzor munkásságának - egyik szeletét - vizsgálódásom alá vehetem. A feladat egyszerre megtisztelő, hiszen a pécsi jogi kar Közigazgatási Jogi Tanszékének egyik legkiválóbb professzorának kutatási területét tanulmányozhatom, ugyanakkor felelősségteljes penzum is, hiszen nem könnyű egy, a professzor munkásságához, életpályájához méltó tanulmányt alkotni.

² *Braibant, Guy*: The past and the future of public administration. International Review of Administrative Sciences 2002. Vol. 68. No. 3. Idézi: *Fábián Adrián*: Vezetők és beosztottak a magyar közigazgatásban. Budapest-Pécs 2016. 337. o.

³ *Turkovic István*: Felelősség a közigazgatásban.

<http://jogikar.uni-miskolc.hu/projectSetup/files/felelosseg-a-kozigazgatásban---turkovic-istvan.pdf>
(2017.10.28.)

nagyobb tanulmányt is publikált, amelyek közül kettőt emelek ki: „Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség elméleti és gyakorlati kérdései” (1986) és „Az államigazgatás felelősségi rendszere” (1986) című műveket.⁴ Utóbbi monográfiájában Szamel részletesen vizsgálódása alá veszi az államigazgatási alkalmazottak fegyelmi felelősségét, az államigazgatási kárfelelősség alapkérdéseit, a miniszterek, testületek felelősségét és végül a vezetői felelősség kérdéskörére is kitér.

Értekezésem kizárólag a vezetői felelősség köré épül. Tanulmányban – az elméleti megalapozást követően - megkísérlem e felelősségi típus hazai szabályozási mechanizmusát feltárni, továbbá célul tűztem magam elé, hogy rávilágítsak a jogszabályi környezetben tapasztalt hiányosságokra. Előrebocsátom, hogy vizsgálódásom nem teljes körű, a tanulmány terjedelme ugyanis korlátokat állít elemzésem elé.

II. Felelősség a közigazgatásban

Az államigazgatási (közigazgatási) felelősség intézményének részletezése előtt célszerű e fejezetet távolabbról indítani, nevezetesen: a felelősség fogalmának elemzésétől. A felelősség definiálásának számos megközelítése ismert. Létezik köznapi, erkölcsi, politikai, jogi stb. felelősség-fogalom, amelyek csak egyes fogalmi elemeiket tekintve mutatnak bizonyos azonosságot, illetőleg hasonlóságot, más elemeik viszont részben különböznek egymástól, részben sajátos viszonyban „átfedésben” állnak egymással. Tanulmányomban nem áll módomban e meghatározásokra kitérni, azonban egy tételt leszögezhetünk mindezek alapján. A felelősség az egyénnel szemben támasztott követelmények teljesítése szempontjából értékelendő: milyen mértékben tesz eleget kötelezettségének (teljesíti a rá mért feladatot), illetőleg milyen mértékben kérhető számon rajta ennek elmaradása. A felelősség tehát az egyén kötelezettségének és magatartásának

⁴ *Ivancsics Imre*: Közigazgatási Jogi Tanszék. In: *Ádám Antal* (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve. Pécs 2013. 166. o.

viszonyaként ragadható meg. Ennek okán a felelősség *egyrészt* feltételezi, hogy legyen valamilyen megbízás, vagyis a felelősség valamilyen kötelezettséghez kapcsolható legyen, *másrészt* sajátos okolhatóságnak (kifogásolhatóság) kell lennie, ami a kötelezettséggel kapcsolatos magatartás következményeinek viselését megalapozza. Ennek megfelelően a felelősség általános értelemben elváráshoz - valakivel, vagy valamivel szemben támasztott igényhez és az ennek való megfeleléshez - kapcsolódik.

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a felelősség mindig maga után vonja a felelősségvállalást, vagyis az arról gondoskodást, hogy a felelősségterület alakulása a megkívánt keretben történjen.⁵ A fenti gondolatok kibontását követően rátérhetünk az államigazgatási (közigazgatási) felelősség elemzésére. Szamel a következőképpen fogalmaz:

„Az államigazgatás felelőssége a szó legteljesebb értelmében a politikai mechanizmushoz, mint szervezetrendszerhez mérten alrendszerként szereplő állami mechanizmus egyik alrendszereként működő egyik szervcsoport felelősségét jelenti.”

E definícióhoz hozzáfűzi, hogy az államigazgatás felelőssége „nem az államigazgatás (közigazgatás) mint egység felelőssége, hanem azoknak az alanyoknak a felelőssége, akik és amelyek az államigazgatás olyan összetevői, akiknek, illetve amelyeknek államigazgatási magatartásokat, azaz cselekvéseket be tudunk számítani.”⁶

Amennyiben országhatáron túlra is tekintünk, úgy konstatálhatjuk, hogy a külföldi szakirodalom a közigazgatási jogi felelősségi rendszer fogalmát *szűkebb*, illetve *tágabb* értelemben is használja. *Utóbbi* szerint ez a jogterület fogja össze mindazon felelősségi viszonyokat, amelyek a közigazgatási jogi norma megsértőivel, illetve a közigazgatási szervezetrendszerrel és az abban dolgozók,

⁵ Chronowsky Nóra - Petrétei József: Az alkotmányjogi felelősségről. Jogtudományi Közlöny 2012/7-8. sz. 277-278. o.

⁶ Szamel Lajos: Az államigazgatás felelősségi rendszere. Budapest 1986. 50-51. o.

vagy a közigazgatás megbízásából valamely közfeladatot ellátók jogsértéseivel kapcsolatos. *Szűkebb* értelemben a közigazgatási jogi felelősség *terminus technicus* csak a közigazgatás kárfelelősségi rendszerének jelölésére szolgál.⁷

A közigazgatásban a felelősség intézményének – véli Fábrián - egy alapvető célja van, mégpedig annak biztosítása, hogy a közigazgatási szervek feladat- és hatásköreiket meghatározott feltételek mellett és keretek között valósítsák meg, illetve gyakorolják. Hogyha e tételt elfogadjuk, úgy arra a konzekvenciára juthatunk, hogy a közigazgatás felelősségét az alapozza meg, ha a közigazgatás nem látja el feladatait, nem gyakorolja hatásköreit, vagy e tevékenységek megvalósítása során figyelmen kívül hagyja a kötelező követelményeket, feltételeket, kereteket.⁸ Amennyiben egy közigazgatási hatóság nem képes eleget tenni a jogszabályból fakadó kötelezettségének és ebből az állampolgárnak kára keletkezik, úgy az utóbbi számára lehetővé kell tenni, hogy jóvátételt igényelhessen a közigazgatási szervtől, tekintet nélkül az ügyben eljáró és kárt okozó tisztviselő személyes felelősségétől.⁹

E tézisek lefektetése után stílszerű Szamel professzor *ars poetica*-ját felidézni, melyet közel negyven éven át osztott meg az egyetemi hallgatósággal:

*„Tisztelt kollégák, jól jegyezzék meg, nincs kicsi és nagy törvénysértés. 'Csak' törvénysértés van. A törvényesség ugyanis atmoszférikus jelenség; vagy van, vagy nincs. Ezért a törvénysértéssel szemben nem szabad engedményt tenni.”*¹⁰

⁷ Nagy Marianna: A közigazgatási jogi felelősségi rendszer szabályozásának egyes előkérdéseiről. In: Imre Miklós - Lamn Vanda - Máthé Gábor (szerk.): Közjogi Tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére. Budapest 2006. 285. o.

⁸ Fábrián Adrián: A vezető felelőssége a közigazgatásban. In: Csefkó Ferenc (szerk.): Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára. Pécs 2008. 319. o.

⁹ Váczi Péter: A jó közigazgatási eljárás és alapelvei. In: Kaiser Tamás (szerk.): Hatékony közszolgálat és jó közigazgatás - Nemzetközi és európai dimenziók. Budapest 2014. 146. o.

¹⁰ Ivancsics i.m. 162. o.

III. A vezetői felelősség

III. 1. A vezető

A közigazgatási felelősség elméleti alapjainak tisztázását követően kanyarodjunk rá a tanulmány vezérfonalának tárgyalására. A fejezet címe azonban feltétlenül pontosításra szorul. Egyetértek Fábián felfogásával, aki vezető alatt azt a személyt érti, aki a közigazgatási szerv élén áll (pl. miniszter, kormányhivatal igazgatója stb.) - nem sorolja viszont a vezető fogalma alá a szervezeten belüli vezető beosztású köztisztviselőket (pl. államtitkár, főosztályvezető, irodavezető stb.). A vezető tehát a közigazgatási szerv meghatározó, kiemelt alakja, döntései és működése alapvetően meghatározza az alárendelt szervezet tevékenységének valamennyi lényeges aspektusát. Jogi szempontból vezető az a személy, aki különösen a következő hatásköröket (összefoglalóan: ún. *rendelkezési jogot*) gyakorolja, illetve gyakorolhatja: személyzeti döntések, szervezeti döntések, egyéb szervezeten belüli döntések, eljárások (pl. belső monitoring, tervezés), szervezeten kívülre ható kötelező döntések, a szerv gazdálkodásával összefüggő döntések stb..¹¹ Szamel ennek kapcsán megjegyzi, hogy a vezető nem azért kap döntési és rendelkezési jogot, hogy öncélú hatalmat gyakorolhasson, hanem annak okán, hogy a szervezetet társadalmi rendeltetésének, szerepének ellátása végett mozgassa, tevékenységének irányát s azon belül részfeladatait megszabja, a céltól eltérő cselekvéseket idejében észlelje és korigáltassa stb..¹²

Mindezek ismeretében úgy vélem, nem szorul bizonyításra, hogy a vezető kiemelkedő pozíciójához kiemelkedő jogosítványok járnak. Amennyiben e gondolatmenetet továbbszövjük, úgy arra a következtetésre juthatunk, hogy a kimagasló jogálláshoz különleges felelősségnek is párosulnia kell(ene).

¹¹ Fábián: A vezető felelőssége... 318. o.

¹² Szamel i.m. 287-293. o.

III. 2. A vezető felelőssége

A vezető imént vizsgált rendelkezési jogának foganatja a szervezet eredményessége, illetve részleges (ritkán teljes) eredménytelensége.¹³ Amennyiben ezen okfejtést szubszumáljuk a felelősség intézményére, úgy arra a konzekvenciára juthatunk, hogy a vezetői felelősség eredményért (illetve eredménytelenségért) viselendő felelősség, vagyis *eredményfelelősség*. E felelősségi típus felállításával a már meglévő felelősségi formákhoz mérten új felelősségi forma jön(ne) létre, amelynek jellemzője egyrészt, hogy a felelősséget kiváltó magatartásnak nem kell jogellenesnek lennie, másrészt a felelősség abban az esetben is beáll, ha a vezető terhén nem mutatható ki sem szándékosság, sem gondatlanság.

E tézis alapján a vezetői eredményfelelősség *objektív felelősség*, amely szerint a vezető felelősségét a gyenge eredmény önmagában kiváltja, hacsak nem igazolódik, hogy a nem kielégítő eredmény a vezetői tevékenységen kívül álló okból következett be (pl. vis maior).¹⁴

Ez tehát azt jelenti, hogy ebben az esetben a felelősségre vonás során a magatartás szubjektív-pszichikális mozzanatainak értékelésére nem kerül sor, vagy e mozzanatok értékelését valamilyen vélelemmel, feltételezéssel helyettesíthetjük.¹⁵

Itt szeretném hangsúlyozni azon kitétel, amely e felelősségi forma lényegét, magját jelenti, nevezetesen: a vezető *döntési szabadsága*. Fábián szerint a vezetői felelősség kizárólag abban az esetben állhat meg, ha a vezetőnek volt döntési

¹³ *Gajduschek* álláspontja szerint az eredményesség azt jelzi, hogy a kitűzött célokat milyen mértékben sikerült elérni. Annál eredményesebb egy entitás, minél nagyobb mértékben képes a kitűzött célokat megvalósítani. Ehhez természetesen arra van szükség, hogy a célok mérhető módon legyenek meghatározva, illetve, hogy legalább a „nagyobb-kisebb” fogalmak értelmezhetőek legyenek a célok kapcsán. *Gajduschek György: Közigazgatási eredményesség - Piaci hatékonyság?* In: *Lórincz Lajos* (szerk.): *Eredményesség és eredménytelenség a közigazgatásban*. Budapest 2009. 11. o.

¹⁴ *Szamel* i.m. 292-293. o.

¹⁵ *Bihari Mihály: A felelősség jogelméleti kérdései*. In: *Asztalos László - Gönczöl Katalin* (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest 1980. 52. o.

szabadsága. E tételét egy hipotetikus szituációval szemlélteti: amennyiben a vezetőnek el kellett járnia, döntést kellett hoznia, azonban csak egyféle döntést hozhatott, a rendelkezési jogát csak egyféleképpen gyakorolhatta, később a vezetői speciális felelősséget nem lehet megállapítani, mivel ebben az esetben hiányzott a döntési szabadság. Ebben a helyzetben a vezetőn nem kérhető számon magatartása, mert más módon nem járhatott el. Ellenkező esetben (ha tehát ilyen magatartásért is felelősségre vonható) féltő, hogy a vezető egyszerűen a „nem-döntés” állapotába helyezi magát, amely a közigazgatás szempontjából a hibás döntésnél is károsabb következmény, különösen tömeges előfordulása.¹⁶

Az eddigiekben kifejtettekre alapozva, a magam részéről elfogadom az eredmény/objektív felelősség, mint új felelősségi forma létjogosultságát. Abban az esetben, amennyiben az eredményért való vezetői felelősség elvét mellőzzük, s a vezetői felelősséget a jogellenes és vétkes magatartásért való felelősségre korlátozzuk csupán, úgy kézenfekvő a veszélye annak, hogy a vezetők számára irányadó viselkedési norma az lesz: *„ne kövess el jogellenességet, s akkor háborítatlanul megőrizheted pozíciódat.”*¹⁷

III. 2. 1. A vezető felelőssége *de lege lata*

A tanulmány elméleti vázának felépítését követően, térjünk rá a közigazgatási szervek vezetőire vonatkozó hatályos jogi szabályozás elemzésére, közelebbről: mennyiben ismeri el a hazai jogszabályi háttér a közigazgatás vezetőinek különleges felelősségét, milyen vonatkozásban ismer speciális felelősségi rendelkezéseket rájuk nézve.

Vizsgálódásunkat Magyarország Alaptörvényével célszerű indítani, amely témám kapcsán igen szűkszavúan fogalmaz: *„A Kormány tagja tevékenységéért felelős az Országgyűlésnek, valamint a miniszter a miniszterelnöknek.”*¹⁸

¹⁶ *Fábián*: Vezetők és beosztottak... 100. o.

¹⁷ *Szamel* i.m. 299-304. o.

¹⁸ Magyarország Alaptörvénye 18. cikk (4) bek.

Tanulmányom keretein belül nem áll módomban részletesen górcső alá venni a miniszteri felelősség összetett intézményrendszerét, ugyanis annak precíz bemutatása - az alkotmányjogi szempontú vizsgálatokon túl - nemcsak történeti ábrázolást feltételez, hanem széles körű nemzetközi összehasonlítást is igényel.¹⁹

A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény (a továbbiakban: Kszt.) a módosításait megelőzően hasonló rendelkezést tartalmazott.²⁰ Mint exponáltam, hatályos jogunk szerint e rendelkezés Magyarország Alaptörvényében található, így a jogalkotó – véleményem szerint helyesen - e bekezdést hatályon kívül helyezte a Kszt.-ből.

A hatályos joganyagot vizsgálva elvértve még találhatunk olyan rendelkezéseket, amelyek kizárólag a vezető felelősségét szabályozzák:

- A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.) 20. § (3) bekezdése kimondja, hogy a hatóság „hallgatása” esetén, amennyiben a felügyeleti szerv által az eljárás lefolytatása, illetve a döntés meghozatalára megállapított újabb határidő eredménytelenül telt el, a felügyeleti szerv az eljárásra a mulasztóval azonos hatáskörű másik hatóságot jelöl ki, egyidejűleg a mulasztó hatóság *vezetője ellen* fegyelmi eljárást kezdeményez. A kezdeményezés alapján a fegyelmi eljárás megindítása kötelező.
- Tekintettel arra, hogy 2018. január 1-jétől a közigazgatási eljárások esetében nem az imént hivatkozott törvényt, hanem az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL törvény (Ákr.) rendelkezéseit kell alkalmazni, indokoltnak tartom, hogy már e tanulmányban is elemezzük az új törvény témánkhoz kapcsolódó szakaszát.

¹⁹ Vö. *Cserny Ákos*: A miniszteri felelősség. Budapest 2011.

²⁰ Kszt. 11. § (1) bek.: „a miniszterelnök és a miniszter e tevékenységéért az Országgyűlésnek felelősséggel tartozik.”

Az Ákr. 15. § (2) bekezdése így rendelkezik:

„Ha a hatóság - a jogszerű hallgatás esetét kivéve - eljárási kötelességének az ügyintézési határidőn belül nem tesz eleget, a jogszabályban meghatározott felügyeleti szerve az eljárás lefolytatására utasítja. Ha nincs felügyeleti szerv, vagy az nem intézkedik, az eljárás lefolytatására a közigazgatási perben eljáró bíróság kötelezi a hatóságot.”

Az Ákr. tehát nem folytatja „elődje” szabályozási mechanizmusát, hiszen – ahogy az idézett bekezdésből is kitűnik - az új törvényből kikerült a vezető elleni fegyelmi eljárás kezdeményezésének lehetősége.

- Végezetül Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvényben (Mötv.) is találhatunk a témához fűződő rendelkezést.

Az Mötv. 115. § (1) bekezdése szerint:

„A helyi önkormányzat gazdálkodásának biztonságáért a képviselő-testület, a gazdálkodás szabályszerűségéért a polgármester felelős.”

Mindezek alapján leszögezhető, hogy a speciális – közigazgatási - vezetői felelősség némely vonatkozása ugyan ismert a magyar jogban, bár a jelenlegi szabályozási viszonyok korántsem kielégítő mértékűek. Miként a tanulmányban bemutattam, az egyes jogszabály-módosításokkal, új törvények elfogadásával tovább szűkült azoknak a rendelkezéseknek a köre, amelyek kizárólag a közigazgatási szerv vezetőjének felelősségét szabályozzák, így kijelenthetjük, hogy hazai jogunkban a vezető „különutas” felelőssége rendkívüli alulszabályozott és bizonytalan karakterű intézmény.²¹

²¹ Fábíán: A vezető felelőssége... 323. o.

IV. Záró gondolatok

Nincs könnyű helyzetben az, aki a közigazgatás vezetőire vonatkozó jogi szabályozás útvesztőiben próbál eligazodni, különösen, ami a felelősség érvényesíthetőségét illeti.²²

A fenti elemzés ennek megfelelően csak egy kis szeletét érintette egy összetett problémakörnek.

A tanulmányban kifejtettekre alapozva, a magam részéről elfogadom Szamelnak és Fábiának azt az álláspontját, hogy a vezető speciális felelőssége tekintetében célszerű és indokolt (lenne) a hazai jogban az *objektív felelősség* intézményesítése. Ezt az „igényt” Szamel professzor már 1986-ban megfogalmazta, és vallotta, hogy az eredményfelelősség intézményesítésével a közigazgatás legtöbb szervezeti alrendszerében meglévő gyakorlatot terelnék szabályozott mederbe. Az intézményesített eredményfelelősség ugyanis a közigazgatási vezetőket oltalmazná attól, hogy egy-egy nem jogellenes és nem vétkes, de elhibázott döntés miatt szankciót alkalmazzanak velük szemben.²³ Sajnálatos ugyanakkor, hogy közérthetően megfogalmazott gondolatai a mai napig nem érték el, nem ihlették meg a jogalkotót.

Amint a tanulmányban exponáltam, a közigazgatásban a vezető a szervezet jogszerű és eredményes működésért felelős. Ennek következtében elengedhetetlen, hogy a közigazgatási szervek élén a vezetésre alkalmas személy álljon, aki az általa vezetett szerv által ellátott szakfeladat ismerője, szakértője.²⁴ E követelmények nem csak az adott közigazgatási szerv esetében nélkülözhetetlenek, hanem az ország általános vezetési színvonala szempontjából sem közömbös az, kik töltenek

²² Fábián: Vezetők és beosztottak... 89. o.

²³ Szamel i.m. 303-304. o.

²⁴ Fábián: Vezetők és beosztottak... 103-104. o.

be vezető beosztást, milyen a felkészültségük, képességük, készségük, emberi kapcsolatuk, összefoglalóan: alkalmasságuk.²⁵

E gondolatot az európai történelem egyik legkiemelkedőbb alakja, Bonaparte Napóleon is felismerte s kinyilatkoztatta: *nincs nagyobb felelőtlenség, mint az, ha valaki elvállal olyasmit, amihez nem ért.*²⁶

Tekintettel arra, hogy az értekezést a „szameli” tudományos életmű hívta életre, a professzor két, a mai napig idő- s életszerű bölcsességével zárom tanulmányomat:

„Fiam, a világ nem kérte, hogy jobba tedd.”

„A tisztességes mindig védtelen a tisztességtelenséggel szemben.”

²⁵ Dr. Trethon Ferenc: A korszerű vezetés és szervezés általános elvei. Magyar Közigazgatás 1995/2. sz. 78. o.

²⁶ Szamel i.m. 288. o.